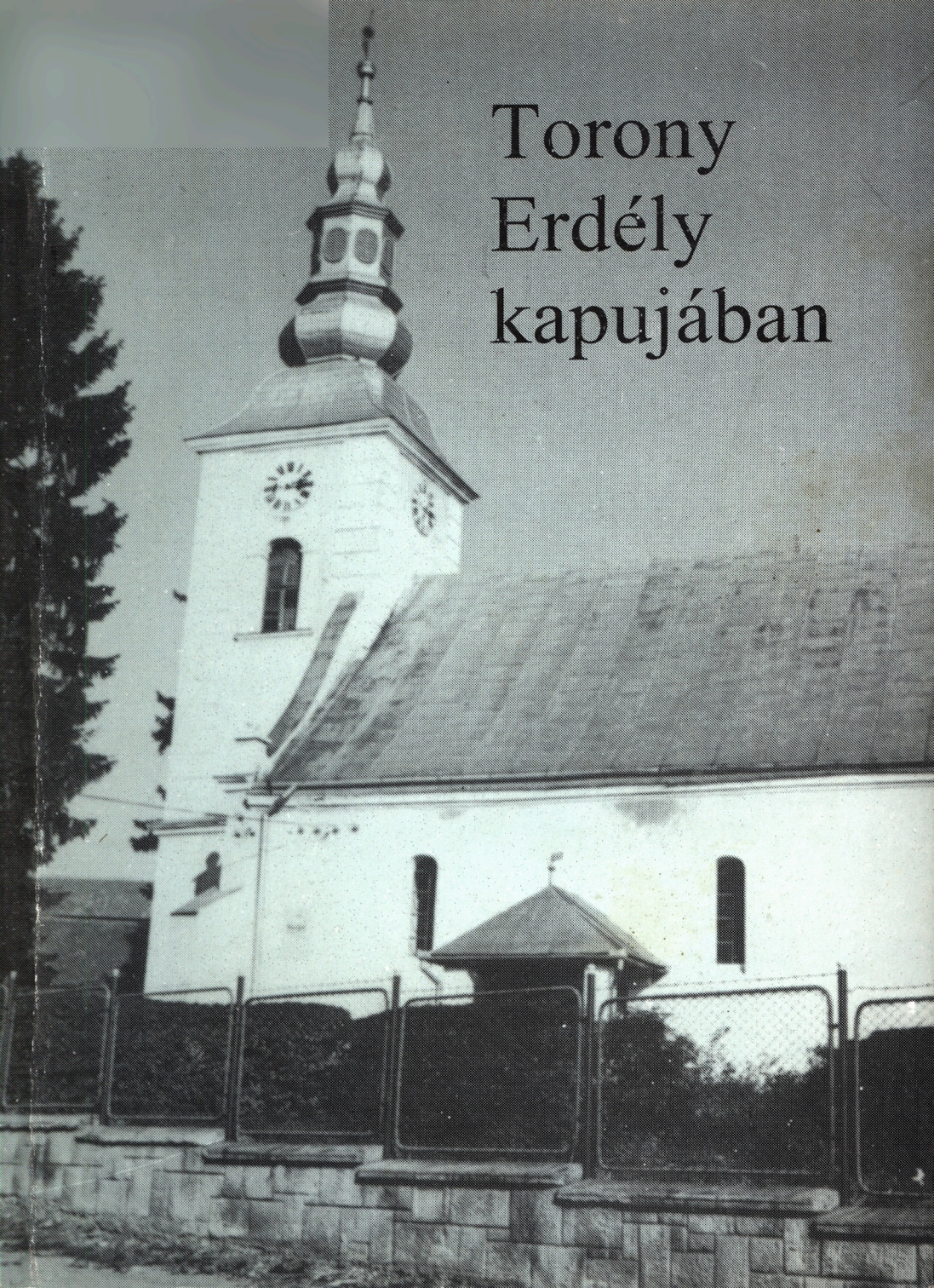

Torony
Erdély
kapujában

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Torony Erdély kapujában

Tanulmányok Zsibó életéből

Zsibó, 1996

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Ifj. Wesselényi Miklós
születésének kétszázadik évfordulója alkalmából
kiadja a zsibói RMDSZ
Zsibó, 1996

A kötetet szerkesztette
Molnár János

Munkatársak
Deák Zoltán, Csatlós Mihály, Mátyus Éva,
Csatlós Mihályné, Czégényi Dóra

A fényképeket készítette
Szabó Tamás és Rohonyi D. Iván

Készült a Református Egyház
Misztótfalusi Kis Miklós
Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
A szöveget gondozta: Hatházy Ferenc
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
Szedés és tördelés: Szabó Magdolna

Előszó

Az Úr 1995-ös és 1996-os esztendeje történelmi ünnep a Szamoskanyarban, a Rákóczi-hegy lábánál elterülő Zsibó számára. 1995-ben ünnepeltük Zsibó oklevelekben említett fennállásának 790. esztendejét. Ebben az évben, a Partiumban való otthonra találásunk 1100. esztendejében ifjú Wesselényi Miklós születésének 200. évfordulójára emlékezünk. Népünk és szülőfalunk nagy mérföldköveit álljuk körül. Emlékezünk, s mi, akik Zsibón születtünk s itt izleltük meg anyanyelvünk édességét, most ezzel a kicsi kötettel koszorúzzuk meg történelmünk nagyjainak, a Wesselényieknek és névtelen őseinknek, a hőssé nőtt elődöknek emlékét, a bölcsőt és a koporsót. A bölcsőt, ahol először felsírtak, és a koporsót, ahol örökre elpihentek mindazok, akik nekünk álmodták a szebb jövőt s érte naponkénti erőt imádkoztak Istentől, hogy tatár, török és labanc járta földünkön minden esztendőben kenyérré érjenek a búzakalászok.

Kötettünk, amit a kedves olvasó kezében tart, eredetileg monográfiának készült. Sajnos nem lett belőle monográfia. A tanszéken és a zsoboki Bethesda árvaházban végzett munkám mellett egy év leforgása alatt nem volt elegendő időm, hogy a szükséges kutatómunkát elvégezzem és az anyagot monográfiaként feldolgozzam. Ezért a kötetből hiányoznak azok az írások, amelyek Zsibónak az urbanizáció következtében szinte feledésbe merült néprajzi hagyatékát mutatnák be. Ebből a szakirodalom számára is ismeretlen anyagból csak fényképen közlünk ízelítőt. Hiányoznak az ortodox, a görög katolikus, a római katolikus egyházközségek, a zsidó hitközség, a Béli-birtokon letelepedő téglavető romák, a kereskedelmi és ipari hálózatot, valamint a helység szellemi, kulturális életét bemutató írások is. A kötet a Wesselényi-életművet sem dolgozza fel egészében. Senki ne rója fel nekünk ezeket a hiányosságokat. Ezt a kötetet – úgy, ahogyan kinéz – nem valamilyen tudományos szempont, még kevésbé valamilyen filozófiai vagy ehhez hasonló szellemtörténeti elv hozta létre, hanem a szeretet az iránt a falu iránt, ahol születtünk, s ahol megtanultuk, mit jelent erdélyi magyarnak lenni, mit jelent ezt a sorsot mint Istentől kapott nagy ajándékot vállalni töretlenül, hittel, reménységgel és nagy-nagy akarással.

Mielőtt letennők kötetünket azok bölcsőjére és koporsójára, akikre most emlékezünk, három dolgot szeretnék elmondani:

1. Kötetünket ébresztőnek szánjuk zsidói testvéreink számára. Az itt megjelenő írások szolgáljanak ösztönzésül Zsibó hittudatra és történelemtudatra való ébredéséhez. A városiasodás, sajátos értéink feladása, a

közösségi élet alapjainak a megrendülése és nem utolsósorban az egyéni érdekek előtérbe helyezése felbecsülhetetlen károkat okozott a zsidói magyar társadalomnak. Az elköltözés, a vegyülés és a születéseknél sokkal több elhalálozás következtében a zsidóiak is fogyó néppé lettek. Ha kevesen vagyunk is, tudnunk kell, hogy Isten az örökkévalóságig szóló megmaradást ajándékozza Zsidónak is. Ahhoz pedig, hogy éljen ezzel az ajándékkal, Zsidónak ébredésre van szüksége.

2. Köszönetet szeretnék mondani név szerint Mátyus Éva mérnöknek, Deák Zoltán, Csatlós Mihály tanárnak és Csatlós Mihályné orvosnak, akik ennek a kötetnek a megjelenését szorgalmazták és érte minden tőlük telhetőt megtettek. Továbbá köszönetet szeretnék mondani Veress Dániel tanárnak, Egyed Ákos, Kozma Dezső, Péter Miklós professzornak, Szabó Csaba újságírónak Szabó Mária és Zsigmond Attila művészettörténeti hallgatónak azokért az írásokért, amelyekkel felkérésemre válaszolva megajándékozták a kötetet. És nem utolsósorban köszönetet szeretnék mondani azoknak a zsidóiaknak, akik a megjelenés előtt jóval előfizettek a könyvre, hogy az így begyűlt pénzből fedezni tudtuk a kiadási költségeket. Urunk gazdag áldása legyen a kötet íróinak és megjelenése elősegítőinek az életén.

3. Ez a kötet legyen ösztönző a zsidói értelmiség, kiváltképpen az ifjú nemzedék számára, hogy a közeljövőben valóban megszülessen a zsidói monográfia, a Zsidóval kapcsolatos hatalmas anyag tudományos és szak-szerű feldolgozása. Ügyeljünk, hogy valamiképpen el ne fogyjunk onnan, ahol valamikor sokan voltunk, s ahonnan egykor egész Erdély szellemi megújulása felfakadt Isten és a hon dicsőségére.

Kolozsvárt, az Úr 1996. esztendejében, reformáció nagyhetén

Molnár János

Zsibó, te drága szülőfalunk

Zsibó ma városi rangra emelt település. Akik erre büszkék, talán soha sem jártak olyan helységben, amit valóban városnak lehet nevezni. Zsibó városi rangja és képe a diktatúra éveinek mesterséges, szintelen és lélek nélküli szülöttje. Akik a hajdani mezővárosból, a mi szülőfalunkból kikényszerítették a mai várost, nem voltak igazi gazdái a háború után is a kisváros hangulatát idéző nagy falunak. Ők csupán az idők küldöttjei voltak, akik egymást beárnyékoló tömbházakat és gyárakat építettek, de előtte romboltak és pusztítottak; amit tettek, csak azért tettek, mert valahol megparancsolták. Parancsoltak, s előállt a mai betonváros, mi pedig sirattuk a falut, mert az kinötte magát s mi kiszorultunk belőle. Akik itt születtünk, de évtizedek óta elkerültünk innen, a régi Zsibót, a hajdani, ma már nem létező falut szeretjük. Szívünk összeszorul, amikor a várost nézzük. Szemünk rajtafeledkezik a városon, megtelik könnyel, s nem látjuk többé, mert úgy érezzük, nincs mit nézni rajta, de felidézzük a falut, a régit, az elsorvasztottat és szétmorzsolgat, s a szánk megtelik nevéssel: Zsibó, Zsibó, te drága szülőfalunk.

Az állomástól hosszú az út az alszegig, ahol születtem. Elindulok. Hátam mögött a Szamos-kanyar, a Lonka, odébb Őrmező és Tihó. A honfoglalók ősi szálláshelye. Gyepűhatár Erdély és a Partium között. Mellettem a Rákóczi-hegy. 1705. november 11-én Rákóczi csatát vesztett. Herbeville labanc generális kiverte a kurucokat a zsibói sáncokból. Árulás. Kuruc sírok a cinteremben. Rákóczi Szurdukon táborozott. Menekülnie kellett. Kádár Borbála, minden alszegi gyermek Boris nénije mesél, s mi ülünk a tornácban, lélegezni se merünk. Figyelünk. A fejedelem leereszkedett a hegy átellenében levő pincébe. Alagút ez, amely a hegy túlsó oldalára nyit. Sikerült. Megmenekült. A hegyen megfordította lova patkóját, hogy megtévessze az üldözőket. A fejedelem kiszórta tarsolyából az aranyakat. Nagyon gazdag volt. Az üldözők nem tudták mind összeszedni az elguruló aranyat. Sok maradt mára is belőle, de a sok eső miatt mind megkövesedett. Amikor a hegyen jártunk, mindig teletömtük a zsebünket Rákóczi-pénzzel, s Misivel, gyermekkori barátommal vártuk, hogy a kerek és lapos kövecskékből újból aranyak legyenek.

Elhagyom az állomás sétányát. Egyre közelebb jön hozzám a falu. Jobbra a Szamos fele nagy istállók látszanak. Ez a Szilas. Az istállók körül régi, szinte egyforma házak. Hajdani zsellérek szállásai. Gyermekkoromban a Szilas távol esett a falutól. Ritkán jártunk ide. Azt itt lakókat is szilasiaknak hívtuk.

Áthaladok a vasúton, amely keresztülszeli a cikói szoros irányába a főutat, s máris bent vagyok a faluban. Balra az Árpád utca. Odébb a Zilahi utca és a Brányistya. Itt lakik a hajdani kántortanító és az öreg tekintetes úr, a volt jegyző. Odébb anyai nagyszüleim portája. Hosszú tornácos ház. Állathizlalásra berendezett istállók. Szemben a Csiglen tér. Itt legel a minden este hazatérő gulya, hogy a Takácsok, Fináncok, Tubák, Gödrik, Ladrik, Tyukok, Bájók, Trufások, Misujok, Dollárosok, Rókák, Bertókok és Liszlangok nagy istállóiban kipihenjék a legelés fáradalmait. Akkor még nem, de ma tudom, hogy ezek a nevek ragadványnevek, s ahogy kihálnak a gazdák, feledésbe mennek a nevek is. Beolvadnak az új idők új névkatalógusaiba.

A sorompón túl a gyapjűfésülő. Szüleim rongytépőnek mondják. Méteráru készül kopott kabátokból. Az utca népes. Bivaly, tehén és lószeke-res falusiak állingálnak a kapu előtt. Nem zsidóiak. A környező falvakból jöttek a havi nagyvásárra. A hónap első szerdája. Török sarcolta vásárok. 1660-ban Kemény János fejedelem oklevélben intézkedik a török által kifosztott zsidóiak és vásárosok ügyében. Figyelek. Nem hallom a török lovak patáinak dübörgését. De jó, hogy nem hallom. Folytatom utamat. Mielőtt átmennék a Fűrészpatak hídján, csendesebben lépkedek. Itt lakik az óvónéni, Perje Marika néni, odébb Balla Pálné tanárnő, mindnyájunk Ili néni, s még odébb Bebus néni és Bogdán Sárrika néni, akik még szüleinket is tanították. Mi lesz, ha meglátják, hogy én az utcán sétálok és nem írtam le a házi leckét, pedig Ili néni a Rákóczi-hegyre is felvitt, s úgy hadonászott a hegy tetején mutogatva a Szamos völgyében a homorú és domború partot, hogy azt hittük, mindnyájan beleesünk a Szamosba.

Meggyorsítom lépteimet. Közeledek a piachoz. Üzletek előtt megyek el. Valóságos kúriák. Néhány emeletes ház. Zsidó kereskedők és iparosok háza. Posta és szódavíz-töltő. Asztalosműhely. A kapuk és a bejárati ajtók előtt segédek és inasok. Öreg mesterek csóválják a fejüket, miközben létrás emberek bőrkabátos felügyelet alatt kiszégezik a kisipari termelőszövetkezet új cégtábláit. Odébb fegyveres rendőrök. A Nőszövetség kultúrházán piros zászló díszel. Már az övék. Az új nagyságosoké.

Szalmakalapos, pendelyes asszonyok jönnek le a Kápolnáról. Vállukon kapa. A Rakottyába, a Porondra vagy a Bujákába sietnek. Trágyával rakott szekerek zörögnek a macskaköveken. Dauerolt hajú iparosnők elfordítják a fejüket. Karjukon retikül, bevásárolnak. Hosszan alkudoznak a désházi csuprosokkal, majd odébbmennek. Hirtelen ünnepélyesek lesznek a tekintetek. Béla bácsi mindenkinek köszön. Ő a tiszteletes. Mellette Margit néni, kezében kosár. Ő a tiszteletesasszony. Magyarul alkuzik,

közben hallom, amint felmondhatja velem a der-die-dast. Most is mosolyog, mint mindig. Fenségesen és kedvesen. A szívéből fakad. Mióta kitétték a tanügyből, németet tanít a parókián.

A főtéren áll a templom. Régi gótikus épület. Wesselényi István és Daniel Polixena építtette újjá 1749-ben. Egyszerű falusi barokk. Megkondul a harang, s a parkban ülő főkötős, rakott szoknyás asszonyok felállnak és összefogják a kezüket. Nagymama szent áhítattal ül a karzat oszlopa melletti padban. Ez az ő helye. Hátralát, hogy majd egyszer elől legyen az Istennél.

A templom mellett áll a régi iskola. Előtte a volt kántortanítói lakás. Botta Ilona tanító néni kihúzza a vaspálcát a golyós számítógépezetből. Sajog a tenyerem. Elfelejtettem elkészíteni a pálcikákat. Azóta mindig elkészítem a pálcikákat, ha a tanító néni kéri. Belépek az iskolába. Viktor bácsi kitergeti a zsebkendőjét, s elszavalja a Walesi bárdokat. Mi vagyunk a nép, az istenadta nép, s ez visszhangzik a másik órán is, amikor Deák Zoltán bácsi a hármasszabályt magyarázza. Szünetben a quesque c'est és az $(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ kavarog a fejemben.

Sietek tovább. Elmegyek a templom előtt, s a szomszéd ház emeleti szobájából Beethoven Für Elise-ét hallom. Mancsi néni zongorázik, vagy valaki tanítványa, miközben ő kötőtűjével az áldozat tenyerét egyengeti. A kéztartás elengedhetetlenül fontos. Hát még a ritmus. Ritmikus léptekben Márta és Ili tanító néni halad el az ablak alatt. Hónuk alatt abécéskönyv. Színes, tündéri, rárólovas abécéskönyv. A felszegre sietnek. Ott terül el a temető, csendes gesztenyefák, sok-sok gyümölcsfa kertje. Örök várakozás fáradtan elpihent embereknek.

Úti célom az Alszeg. A suszter, a fényképész, a fodrász kiköszön az utcára. Az öreg grófnének köszönnek. Én is köszönök. Szomorúan néz le ránk a Wesselényi-kastély. Fehér, kopott falak. Fél szemű ablakok, a hajdan büszke lak árnyai. A szörnyölő nem jár a kertben, s többé nem ostromolja meg a gorbói várban rettegő Haller grófot. A tiszteletesnek sem kell felmennie többé az udvarba, hogy megkeresztelje Cserey Heléna gyermekeit. Az ötéves fiúcska nem lovagol a kertben. Kemény, Kazinczy, Szász Károly nem ül teázóasztalhoz a nagyszalonban. Csak a ház van. A kirabolt. És semmi más. A vár is, ami a kastélytól lennebb állott, bizonyosan csak legenda, pedig Boris néni állítja, hogy igaz. Lehet, Jókai és Nyíró is csak álmodott. A parkban felsírnak a kivágott fák. Az erkélyre új urak könyökölnének ki. Feledtetni akarják a régit, az igazit, de talán ők is tudják, hogy nem lehet.

És végre itt az Alszeg. Hosszú, dombra kaptató utca egész a kereszting. Kertészék virágaikat locsolják. Egy asszony lepedőbe kötött füvet visz a fején. Vele szemben dróttal kifeszített szoknyában kisasszony tipeg. Odébb egy napernyő. Csipkekesztyűs kezek fogják. Néhány udvarról istállóillat terjeng. Tornácos paticsházak, mások téglában gazdagok. Csak a zsidó templom őrzi a háborút. Hitzigné libát kopaszt a templom udvarán, és mi gyermekek futunk az utcán, én elfelejtek köszönni, pedig édesapámék megmondták, hogy mindenkinek köszönni kell, mert itt mind mi vagyunk. Hát ha mind mi vagyunk, akkor én is mi vagyok, mi pedig én. Akkor miért is kell köszönni? Az ember nem köszön önmagának. Pedig köszönnöm kellett volna. Vajon kikapok, ha ezt otthon megtudják, vagy elvisz a diófán fészkelő cibabó?

Hazaérkezem. Már szinte este van. Szúr a cipóm, vagy talán szorít? A tegnap az aratóknak szilkében vittük ki a levest és szakajtóban az illatos lepényt. A tarló megszurta a talpom. Éjszaka is felsírok, ha eszembe jut. Anyám a kövér takácscsíkos búzászsákok között áll. A zsákot cipelő embereknek parancsot osztogat, mint mindig. Nagygazda lánya, s a padlás elnyeli a zsákokat. Édesapám lyukas vasalóba tölti a szenet, s a vasaló hirtelen elpirul, de nincs ideje gondolkozni, apám rányomja a vizes ruha alá eldugott kabátra. Csak ki ne perzselje! Holnap trinkgeldet kapok, ha hazaviszem Hitzignek.

Málékásás káposztát vacsorálunk. A csülök illata betölti a konyhát. Nagymama felnyitja az Írást s olvas. A konyha hirtelen eltűnik, s én a Genezáret-tó partján járok. A vacsorának vége, lefekszünk, s magunk köré imádkozzuk az angyalokat. Nagymama kezdi. A bátyám és én folytatjuk. Három angyal fejem felett, az egyik megőriz engemet, a második szemem bezárja, a harmadik lelkeket várja.

A házban csend. Az egér őrvend a padláson a friss búzának. A macska elfelejtett felmenni a padlásra. A villany alszik, csak a hold süt be álmatlanul az ablakon. Felriadok. Ma nem mentünk Míszivel maszkurába. Magamban eldúdolom az éneket. A kisasszony Pozsonyban, krinolinban, selymet lopott a boltban. Majd holnap. Holnap, ha hazajövünk a Futóhelyről, a köményszedeésből. Holnap lesz maszkura, s Kati ágyó küszöbéhez verjük a fülét vesztett hamusszilkét. Jövőre is lesz farsang.

A hold egyre szemtelenebbül nevet. Testében most is ott görnyed a rőzszeszedegető öregasszony. Volt egyszer egy asszony, meséli nagymama. Rőzsét szedegetett az erdőn. Jött a kerülő, megfogta. Az asszony megjedte. A kerülő el akarta venni a rőzsét. Az asszony addig sírt, míg a kerülő végül megszánta. De meg kellett ígérnie, hogy többet nem megy

az erdőbe rőzsét lopni. Szívja fel a hold, ha még egyszer jön – fogadkozott az asszony. Ezután mindig csak nappal ment az asszony az erdőbe. Sok éven keresztül. Ügyelt, nehogy meglássa a hold. Mikor öreg lett, háta meggörnyedt, elfeledkezett a holdról, s holdtöltekor ment ki az erdőbe. A kerülő nem fogta meg, de rajtakapta a hold, felszívta, s azóta az öregasszony ott cipeli a terü rőzsét a hold irdatlan nagy testében. Magamra húzom a paplant, elbújok a surgyében, nehogy engem is felszippantson.

Aludni szeretnék, de nem sikerül. Ma nem mondtam el nagymamának, hogyha nagy leszek, veszek öt tehenet, szebbeket, mint amilyeneket tegnap elhajtottak a nyakkendős bácsik. Az egyiket neki adom, a másikat édesapámnak, a harmadikat édesanyámnak, s kettővel elmegyünk szántani a bátyámmal. De hiába is mondom neki. Mindig azt mondja, egyszer meg kell nőni és sokat kell tanulni. Az Úr Jézus is felnőttkorban tanított. Addig ő is sokat tanult. Meg se merek moccanni az ágyban, pedig a tiszteltes bácsi azt mondta, hogy Jézus gyermek volt, amikor már tanított a templomban.

Végre elalszom, s azt álmodom, hogy itthon vagyok. Zsibón vagyok. Az Alszege. S minden illatos, színes és meleg. Bársonyos a víz és selymes a fű. Falusi csendben, legendás múltban pihenek. Fáradt vagyok, s mégis frissen ébredek. Csupán álom volt? Nem. Szent és igaz valóság édes szülőanyánk, te drága Zsibó, bölcsőringató, nászkészítő és ravatalt ácsoló-kebleden.

Ad multos annos, áldott szülőföld.

Molnár János

Szabó Csaba – Deák Zoltán

Zsibó évszámokban

- 1205–1235 CHYBUR néven ebből az időszakból származnak a Zsibóval kapcsolatos első feljegyzések.
- 1281 Olivér alkirálybíró 1281-ben keltezett levele SYOU (Sibo) települését is megemlíti János erdélyi püspök birtokvitáival kapcsolatban.
- 1383 Zsigmond király adománylevele szerint a helység a Kasulyi Jakcsi mester fiainak, Györgynek, Istvánnak és András királyi kincstárnoknak tulajdonába került.
- 1387 SIBOTHELEKE, 1423-ban SÝBO, 1460-ban pedig ZYBO néven szerepel a kordokumentumokban.
- 1475 Ez évtől kezdve a település a Jakcsi család birtokát képezi. Hosszú évtizedekig az is marad.
- 1543 Zsibón 18 kapu után adóztak Jakcsi Mihály jobbágysai. A lakosság száma hozzávetőlegesen 380 lélek.
- 1545 Hadad várához tartozik, és az okiratok SIBO néven említik.
- 1549 SÝBO nem engedte meg, hogy megszámlálják lakosait, arra hivatkozva, hogy szabadságot nyertek János királytól. Lakossága becslések szerint 1550-ben elérte a 480 lelket. (Ez évben Jakcsi Mihály jobbágysait 24 kapura becsülték.)
- 1553 Az immár Kővárhoz tartozó Sybón 14 kapu után adóztak Jakcsi jobbágysai.
- 1564 A hadadi várhoz tartozó Sybón nem engedték meg, hogy összeszámlálják a Jakcsi-árvák jobbágysait.
- 1570 A lakosság száma eléri a 440 lelket. (22 kapu után adóztak Jakcsi Boldizsár jobbágysai.)
- 1571 Zsibó harmincadszedő helyé válik.
- 1581 Hosszas pereskedés után a birtok Jakcsi Boldizsár feleségére, Révai Annára marad.
- 1582 Először jelenik meg az okiratokban a ZSIBÓ név. Középszołnoki mezővárosként említik.
- 1584 Az 1575-ös Bekes Gáspár–Báthory István-féle, az erdélyi fejedelemség trónjáért folyó polgárháborúban Wesselényi Ferenc Báthory mellé áll. A győztes fejedelem (később lengyel király) Zsibót hálából Wesselényinek adományozza. Zsibó évszázadokig Wesselényi-birtok marad.

- 1618 SIBO birtokot 4500 forint ellenében Gyulafi Zsuzsannára, Sámuelre és Borbálára iratja Wesselényi Pál.
- 1660–1665 A II. Rákóczi György vezette szerencsétlen lengyelországi hadjáratot követő években Zsibót törökök, tatárok, fosztogató jobbágyok dúlják.
- 1703 A zsibói birtok 8 faluja: Csiglen, Karika, Huszia, Kisgoroszló, Nyirsid, Róna, Prodánfalva és Turbuca. Az adóösszeírási ív 49 jobbágycsaládot és 23 pusztát feljegyzett.
- 1705 A II. Rákóczi Ferenc által vezetett kuruc sereg november 11-én a zsibói szorosban vereséget szenvedett Herbeville tábornagy, császári főparancsnok hadaitól. (Rákóczi Szamosújvárra vonul vissza.)
- 1715 216-ra csökken a lakosság száma. Ebből 198 magyar és 18 román. A tíz év alatt bekövetkezett népességcsökkenés az 1705-ös csata nagyságára és következményeire is enged következtetni. 1715-től kezdve viszont a lakosság lassú, de állandó gyarapodását érhetjük tetten.
- 1720 A lakosság száma 252. (Mind magyarok.)
- 1733 14 román családot is feljegyeztek.
- 1748 Az okiratok először említik a zsibói iskolát, melynek tanítója Salamon György volt.
- 1749 Wesselényi István és felesége, Daniel Polixena felépítteti a XIII. századi gótikus templom helyére a ma is meglévő református templomot, amelyben a kehely alakú szószék és úrasztala lapja a híres zsibói alabástromnak nevezett márványféléből (szemcsés gipszből) készült.
- 1760–1762 A birtok kilenc falut számlál, összesen 384 gazdasággal.
- 1771 Id. Wesselényi Miklós felépítteti a lovardát.
- 1775 Meghal Daniel Polixena, id. Wesselényi Miklós neje.
- 1777 Id. Wesselényi Miklós megszökteti a szebeni zárdából jóvendőbeli feleségét, Cserey Farkas történetíró lányát, Helénát.
- 1778 Megkezdődik Erdély egyik legszebb barokk kastélyának az építése. A munkálatok több mint harminc évig tartanak.
- 1781 Id. Wesselényi Miklós hirtelen haragjában felfegyverzi a zsibóiakat, és megostromolja a közeli Csákgorbón Haller János gróft. Wesselényit ezért a tettéért 1785-

- ben a kufsteini börtönbe zárják. 1789-ben helyezik szabadlábra. Ez évben Zsibó lakossága 529 fő.
- 1796 Megszületik id. Wesselényi Miklós és Cserey Heléna 13. és egyben utolsó gyermeke, ifj. Wesselényi Miklós.
- 1797 Id. Wesselényi Miklós nem engedte meg, hogy Zsibón és másutt levő jószágain összeírják a birtokosokat és más személyeket, akik a (Napóleon elleni) „hadi segedelemhez” hozzájárulhattak volna.
- 1781 A reformátusok száma 500. A hívek számának növekedése 1802-ben tetőzik (583 lélek), majd 1820-tól kezdve csökkenni kezd. 1844-ben viszont már 697 református lelket jegyeznek fel.
- 1798 Feljegyzések a zsidói iskola tanítójáról, Butsi Györgyről, aki 1817-ig irányította az iskolát. 1798–1808 között a kolozsvári szintársulat – melynek egyik mecénása Wesselényi volt – nyolcszor is (huzamosabb ideig) Zsibón tartózkodott.
- 1800 Az első feljegyzések a templom orgonájáról.
- 1802 A lakosság száma 583.
- 1805 Kazinczy Ferenc első erdélyi útja alkalmából Franz Neuhausert, a fiatal festőművészt találja Zsibón, aki a kastély ebédlőjének vászonra festett vadászjelenetein dolgozik.
1809. okt. 25. Meghal id. Wesselényi Miklós.
- 1810 Elkészül a zsidói Wesselényi-kastély.
- 1817 Az iskola rektora Kispál Sámuel.
- 1820 Ifj. Wesselényi Miklós megismerkedik Széchenyi Istvánnal, aki nagy hatással van a fiatal báróra. Zsibó lakóinak száma 546.
- 1826–1832 Veszprémi István a tanító.
- 1831 Megjelenik Wesselényi Miklós Balítételekről című munkája.
- 1840 A virágzó Wesselényi-gazdaság tízezer birkát számlál.
- 1842 Az óvodai nevelés kezdetei.
- 1844 Wesselényi Miklós teljesen megvakul. (Zsibó lakosainak száma 697.)
1845. máj. 7. Deák Ferenc, Vörösmarty Mihály, Kemény Zsigmond és Beöthy Ödön zsidói látogatása.
- 1847 Zsibó lakosságának vallási megoszlása a következő: 3 római katolikus, 43 görög katolikus, 1 evangélikus és 843 református, 2 egyéb vallású.

- 1848 Wesselényi birtokát az akkori idők legkorszerűbb mintagazdaságaként tartják számon.
1848. márc. 20. Felolvassák Wesselényi jobbágyfelszabadító nyilatkozatát.
1849. aug. 25. 12 nappal a honvédsereg Görgey tábornok által vezetett főerőinek világosi fegyverletétele után (itt 32 ezer ember adta meg magát), Kazinczy Lajos is leteszi a fegyvert a kastély udvarán. A hivatalos okmányokat a kastély nagytermében írják alá. Kazinczy Lajos – Kazinczy Ferenc nyelvújító és író fia – serege összesen 4 ezer honvédet számlált.
1850. ápr. 30. Meghal Wesselényi Miklós. A gräfenbergi gyógykezelésről hazautazóban a hajón megfázik, tüdőgyulladását kap. Rokkant szervezete a pesti Emmerling-fogadóban adja fel a küzdelmet. Hamvai a zsibói Wesselényi-kriptában nyugszanak.
- 1862–1865 Verestói György a tanító (1865–87 között Végh Gyula).
- 1870 A lakosság száma eléri az 1524-et; ebből 1151 református, 56 római katolikus, 271 görög katolikus, 7 unitárius, 39 izraelita. (A forradalom utáni népességsökkenést – 1860-ban 636 lélek élt Zsibón – nem utolsósorban a háborút követő kolerajárvány számlájára lehet írni.)
- 1870–1919 Kispál Miklós a tanító.
- 1886 Felépül a római katolikus templom.
- 1890 Zsibó lakossága 2279 lélek. Ebből 1908 magyar, 328 román, 24 német, 2 tót, 2 horvát és 19 egyéb nyelvű. A házak száma 355.
1890. okt. 1. Megnyitják a Dés–Zsibó–Zilah vasútvonalat, amelyet néhány év múlva Nagybányáig hosszabbítanak meg.
- 1895 Zsibón két elemi iskola működik: egy állami és egy római katolikus.
- 1897 Petri Mór szerint megnyílik Zsibón Erdély első óvodája.
- 1899 Új épületet emelnek az állami iskolának.
- 1900 A század elején a következő utcaneveket említik: Felszeg, Alszeg, Kolozsvári, Csonkás és Szőlő (sikátor).
- 1910 A lakosság száma eléri a 3047-et.
1912. nov. 14. Megalakul az ASTRA erdélyi román kulturális szervezet zsidói fiókja. Elnöke Teofil Dragomir, titkára Dr. Aurel Hetco.

- 1914–23 Csendes Imre a tanító.
1918. nov. 29. A gyulafehérvári Nagy Román Nemzetgyűlésre – Gheorghe Petrucă vezetésével – megindulnak Zsibó román küldöttei.
- 1919 Megnyílik az első román tannyelvű iskola. Kinevezett román tanítónője Ana Sima, a magyar tagozaté Kiss Gizella.
- 1923–1940 Bereczki Lajos igazgató-tanító vezeti a magyar iskolát.
- 1930 A lakosság száma eléri a 3453-at.
- 1934 Inasképző iskola létesül, érkezte és 1807 kötetes könyvtár.
- 1937 A vasúti fűtőház megnyitásának éve.
1944. okt. 16. Zsibóra bevonul a román hadsereg.
- 1945 Megalakul a földosztó bizottság. A földreform keretében a Teleki- és Béli-birtokokból összesen 611 hold földet osztanak ki a parasztoknak és a háborús özvegyeknek. Megalakul a helyi kommunista szervezet.
- 1946 Megalakul a Magyar Népi Szövetség.
- 1950 Az eddig közigazgatásilag járásközpontként számon tartott Zsibó Kolozs vármegyéhez tartozó rajonközponttá válik. (Rajoni státusát 1960-ban veszti el, amikor is a zilahi rajonnak rendelik alá.)
- 1959 Egyesül a román és a magyar iskola; az V–XI. osztály a Wesselényi-kastélyban kap helyet. Az egyesített iskola 1 igazgatóval, 2 aligazgatóval, 35 tanárral és 13 tanítóval kezdte meg a tanévet.
- 1962 A társas gazdálkodást felváltja az erőszakosan megalakított mezőgazdasági termelőszövetkezet.
- 1966 A lakosság száma 4968.
- 1967 Elkészül a 16 tantermes új iskolaépület. Ezzel a városnak önálló liceumi oktatása lett, de sajnos magyar tagozat nélkül.
- 1968 Zsibó városi rangot kap. Hozzákapcsolják a közeli falvakat, Rónát, Husziát, Órmezőt, Kucsót. A városi lakosság ilyenentén 7576-ra nő.
– Felerősödik a zsibói, egykoron messze földön ismert gazdálkodás lezüllesztésének folyamata. Előbb a társas gazdálkodásra erőszakolják a gazdákat, aztán a mezőgazdasági termelőszövetkezetbe. Az RKP utasítására „meggyőzéssel” csikarják ki az emberekből a belépési nyilatkozatot. Drámaian csökken az állatállomány és a szövetkezeti munka minősége. A hatvanas évek derekán megkezdődik az ifjúság városra való elvándorlása.

- Megkezdődnek a tömeges építkezések, 1980-ig két lakótelep épül fel.
- A városá nyilvánítás előtt egyetlen ipari üzeme volt Zsibónak: az asztalosipari termékeket előállító „Vörös Csillag”. A vállalat viszont 1978-ban felbomlott, és részlegei – a munkásokkal együtt – Zilahra kerültek.
- 1969 Felépül a 400 férőhelyes kultúrház.
- 1970 A lakosság száma eléri a 7121 lelket. Megalakul a mezőgazdasági gépállomás.
- 1971 A létrehozott Pionírház a Wesselényi-kastélyban kap otthont.

  - Az építkezések során fokozatosan eltűnik a régi Zsibó: utcasarkokat bontanak le, s két teljesen új városnegyed épül. Fokozatosan kialakul az új Zsibó, betonelemekből készült, rosszul kivitelezett tömbházaival, zöldövezetek nélkül.
- 1980 A város lakossága 11 525-re nő.
- 1980–1988 A felgyorsult építkezési ütemet jelzi az 52 új tömbház és az új munkahelyeket biztosító gyárak – így például a Zsibói Készruhagyár – működésbe helyezése.
- 1992 A lakosság száma 11 980.
- 1995. dec. A város magyarsága CHYBUR – ZSIBÓ 1205–1995 jeligével Zsibó fennállásának 790. évét ünnepelte.

Szabó Mária

Zsibó földrajzi leírása

Zsibó, Szilágy megye négy városának legfiatalabbika, Erdély északnyugati negyedében, a 47°16' északi szélességi és a 23°16' keleti hosszúsági körök metszéspontjában helyezkedik el, a Szamos bal partján, a folyó legélesebb kanyarja mellett.

A régi város a Szamos harmadik teraszára épült, majd idővel a második teraszra, sőt az árterületre is kiterjedt.

A város lakott területe 120 hektár, népsűrűsége 80 lakos hektáronként.

a) Domborzat

A város a Szamos fennsíkján fekszik, dombos vidéken, a Goroszlói-medence déli részén, ahol az Almás és az Egregy a Szamosba ömlik, szemközt a Rákóczi-heggyel, ott, ahol a folyó epigenetikus medret vágott magának.

Zsibót néhány 500 métert is meghaladó domb veszi körül, amelyek alapköze a kristályos pala. Ezek közül a legközelebbi és egyben legnépszerűbb a Rákóczi-tető a maga 438 méteres magasságával. A „hegy” lábától kúp alakúnak tűnő magaslat csúcsán egy ökörszekér kényelmesen megfordulhat, állítják az öregek.

A Zsibó szomszédságában található medencék közül a legjobban fejlett a Goroszlói-medence, amely a Szamos mentén Turbóca és a Cikói-szoros között helyezkedik el.

Az Almás és az Egregy patak által meghatározott medence egy tengeri öböl harmadkori üledékekkel való feltöltődése során keletkezett.

A Szamos folyosóját jól fejlett árterület és több szinten elhelyezkedő teraszok jellemzik.

b) Földtani szerkezet

A geológiai tényezők meghatározzák a hasznos ásványi anyagok elterjedését. A változatos és komplex geológiai struktúra jelentős gazdasági erőforrást képvisel. A Zsibó környéki dombokat két eróziós szint metszi, amelyek főleg domboldalokban nyilvánulnak meg. A kristályos pala csak a város északkeleti részének egyes pontjain kerül napvilágra, mivel több rétegben agyag takarja.

A térség rétegtani oszlopának a tanulmányozásából látható, hogy az eo-cént több képződmény képviseli, amelyek közül megemlítjük a homokkővel

és édesvízi mészkővel rétegződött agyagokat (rónai mészkő), az alsó gipszek szintjét, a márgákat, amelyek több homokköves réteget tartalmaznak (Rákóczi-homokkő), s amelyek délen mészköves, míg északon homokköves üledékeket tartalmaznak.

Az eocén bányászható agyagforrásai a mészkő, a gipsz, a homokkő és a kaolin.

Az oligocén édesvízi üledékekből keletkezett kőzetek képviselik (márga, barnaszenet tartalmazó agyag), amelyekre mészköves és agyagos kőzetek rakódtak. A fontosabb bányászható anyagok a mészkő, a szén stb. Minden építkezés nélkülözhetetlen anyaga a sóder, amit a Szamos medréből termelnek ki, és amit 850 000 köbméternyire becsülnek a város környékén.

c) Éghajlat

Az éghajlati viszonyok közvetlenül, illetve közvetve befolyásolják az édesvízi források, a víz- és szélenergia, a növény- és állatvilág, valamint a talaj földrajzi eloszlását.

Elhelyezkedéséből kifolyólag Zsibó mérsékelt kontinentális éghajlattal rendelkezik, túlnyomóan nyugati széljárással, amely Erdély északi és északnyugati részére jellemző.

Az éghajlat helyi jellegzetességét a domborzati formák (Goroszlói-medence, az Almás-medence és a környező dombok) magassága és iránya döntően befolyásolja.

A Zsibón 1961 és 1984 között mért napi hőmérsékletek évi, illetve havi átlagát követve, a következőket figyeltük meg: az évi átlaghőmérséklet 9,4 °C volt, 8,4 és 11,3 °C között ingadozva, miszerint a környék a mérsékelt szárazföldi éghajlati övbe sorolható, ahol a légtömegek mozgása főleg nyugati irányból történik.

Zsibón az év legmelegebb hónapja július (19,6 °C). 1974 és 1984 között a legmagasabb napi átlaghőmérsékletet (33,2 °C) 1976. július 21-én mérték.

A megfigyelt intervallum leghidegebb hónapja január (-3,9 °C). A minimális hőmérséklet nem süllyedt -30 °C alá. 1985. január 14-én -26 °C-ot mértek, ami a legalacsonyabb hőmérsékletű nap volt az utóbbi három évtized alatt.

A téli hónapok ritkán pozitív átlaghőmérsékletűek, kivételt képezvén 1971 januárja 0,1 °C-os átlaghőmérséklettel. Átlaghőmérsékletüket tekintve, február és december állnak közel egymáshoz (-0,7 °C, illetve -0,8 °C-kal); március átlaghőmérséklete alig különbözik a novemberétől (4,5 °C, illetve 4,7 °C), és július átlaghőmérséklete alig magasabb, mint augusztusé (19,6 °C, illetve 19,1 °C).

Az itt felsoroltakból következik, hogy a tavaszi hónapokban a középhőmérséklet átlagban 5–6 °C-kal magasabb az előző évszakhoz viszonyítva,

nyáron a havi középhőmérséklet nem haladja meg a 18 °C-ot a városban, illetve a Goroszlói-medencében.

Ősszel a levegő hőmérséklete 4–5 °C-kal csökken. Az első és az utolsó őszi hónap átlaghőmérséklete között több mint 10 °C a különbség.

10 °C fölötti évi átlaghőmérsékletet csak 1961, 1966 és 1971-ben mértek (a fent említett periódus alatt).

A tél és a tavasz közötti átmenet néha nagyon gyors, emiatt gyakorta megtörténik, hogy a hirtelen hóolvadás árvizeket okoz.

A nagyon forró (35 °C fölötti hőmérsékletű) napok ritkák, nem veszélyeztetik a gabonatermeszt. A Goroszlói-medencében a 30 °C-ot meghaladó maximális hőmérsékletű napok száma évente 10–20 között mozog.

A csapadék eloszlása időben és térben nem egyenletes. A zsidói meteorológiai állomáson mért évi csapadék átlaga 649,4 mm (1961–1984). Ez a csapadékmennyiség a dombvidékre jellemző. A megye többi részéhez képest Zsidó környéke csapadékszegény.

Évszakonként a legtöbb csapadék a nyári hónapokban esik (38,3%), míg a „legszárazabb” az őszi és a téli (18,2%, illetve 18,6%).

A megfigyelt negyedszázad alatt évi 1000 mm-es csapadékmennyiséget egyszer sem mértek. Csapadékban bővelkedett 1980 (944,1 mm) és 1970 (813,4 mm), míg a csapadékban szegényebb évek közül 1961-et említjük 404,1 mm-rel.

Tavasszal 40–45 mm-rel több csapadék esik, mint télen, ősszel ez az érték 100–125 mm-rel alacsonyabb, mint nyáron. Június az év legnedvesebb hónapja (91,4 mm).

1974 júniusa 220,3 mm-rel rekord a lehullott csapadékmennyiség szempontjából, ehhez képest 1973 augusztusában, 1974 márciusában és 1975 februárjában egyáltalán nem volt csapadék.

Az első havazások általában november közepére, míg az utolsó hóhullások március utolsó harmadára esnek. A hótakarónak fontos szerepe van a talaj vízellátásában, a folyóvizek és a talajvíz hozamában. Évi átlagban a hóhullásos napok száma 20–25 között ingadozik, míg a hótakaró megléte átlagban 40–60 nap.

Következésképpen a főbb éghajlati jelenségek területi eloszlása a városban és környékén ekképpen nyilvánul meg: az 500 m fölötti dombokon mind a levegő hőmérséklete, mind a csapadék mennyisége a magas dombvidékre jellemző, míg az 500 m alatti dombok az alacsony dombvidék keretébe sorolhatók. Éghajlatilag a Goroszlói- és Almás-egyregyi medence között csak árnyalatnyi különbség van. Amíg a Goroszlói-medence hőmérsékleti potenciálja és csapadéka magas, addig az Almás-egyregyi medencéé alacsony.

d) Vízhálózat

Zsibón és környékén a folyóvízhálózat sűrűbb, mint a megye egyéb részén, ellenben a természetes tavak száma kisebb. Az itt található folyóvizek a Szamos vízgyűjtő rendszeréhez tartoznak. A mellékvizek (Almás, Egregy és a várost átszelő Fűrész patak) csak kismértékben befolyásolják a Szamos vízhozamát.

Zsibó közelében a Szamos két nagy kanyart ír le (Ilondánál és Turbócánál), majd Zsibón túl a folyó hirtelen és szinte természetellenesen irányt változtat és észak fele folyik tovább. Szamos egyszerű és összetett kanyarulata van, jól kialakított ártérrel, keskeny és széles szakaszokkal. Az Almás, az Egregy és a Gorbó Zsibó előtt, míg a Sósvíz patak és a Solymos Zsibó után ömlik a Szamosba. A Szamos vízhozamának középértéke Zsibónál $75 \text{ m}^3/\text{s}$, míg a mellékvizek hozama alig haladja meg a $3\text{--}4 \text{ m}^3/\text{s}$ -ot. A térség folyóvizeinek hozama havi és évszaki ingadozásokat mutat.

A folyóvizek hozamát 80%-ban a légköri csapadék (eső, hó) biztosítja, míg a fennmaradó 20%-ot a talajvizek szolgáltatják. A folyóvizek legnagyobb hozama áprilisban van (18%), míg a legkisebb hozamot szeptemberben mérték (0,2–2,8%).

A Zsibó környéki mellékvizek vízszintje és hozama elsősorban a légköri csapadéktól függ: szárazabb években a vízállás nagyon alacsony, míg csapadékban gazdag években árvizeket is okoznak (főleg az Egregy és a Sósvíz patak).

A folyómedrek szabályozása következtében a város és a környező mezőgazdasági területek az árvízveszéllyel szemben védettekké váltak.

A Szamos legmagasabb vízhozama 1970. május 12–14. között ugrásszerűen megnőtt ($3115 \text{ m}^3/\text{s}$ Sülelmednél).

Zsibó és a környező fálvak ivóvize a Szamos és mellékfolyóinak árterületén lévő talajvizekből biztosított. A talajvizek különböző mélységben találhatók a domborzati formák függvényében; az árterületeken $0,8\text{--}5 \text{ m}$ mélyen, a teraszokon $3\text{--}8 \text{ m}$, míg a lejtőkön $5\text{--}10 \text{ m}$ mélységben találhatók.

A Zsibói gyógyfürdő helyi fontosságú; vize kénes, gyógyító hatása a herkulesfürdői gyógyvizekhez hasonlítható. Reumás betegségek és gyomorbántalmak kezelésére alkalmas.

e) Növényzet

A növényzet szoros összefüggésben áll a domborzattal, az éghajlattal és a talajjal. A Zsibó környéki flóra a közép-európai régióhoz tartozik. Az erdők túlnyomó többségét lombhullató fák alkotják, a tűlevelűek csak elszigetelten, ültetvényeken találhatók.

A növényzet függőleges tagozódása nem hangsúlyozott. Az erdővel borított területek a legelőkkel és a mezőgazdasági területekkel váltakoznak. Nyugatról kelet felé haladva, a Tálástetőt, a Túlsónagyárkot és a Muzsdajt gyertyán- és bükkerdők borítják; a Somosoldal cserjés terület; a Kiserdőben és a Cserfaron a cseretölgy az uralkodó fafajta; északon, a Bujákában és a Cseraljan nagyarányú fakitermelés folyik. A vidék külön színfoltja a Beldikastély körüli fenyveserdő. A folyóvizek mentén a fűzfa, a rekettye és a nyárfa él.

f) Állatvilág

Az állatvilág számos faja népesíti be az erdőket, a kaszálókat és a folyóvizeket. A vadak közül a nyulat és a rókát bőréért, míg az őzet és a vaddisznót húzáért vadásszák. Az Almás és az Egregy felső folyásán pisztráng és pér halászható, míg a folyóvizek alsó szakaszán a pér mellett megjelenik a márna, a domolykó és nagyon ritkán a harcsa. A vízimadarak közül legelterjedtebb a vadkacsa.

Újfalvi Sándor 1854-ben írt *Az erdélyi régibb és közelebbi vadászatok és vadak* című könyvében ekképpen emlékezik: a Wesselényeik „nagy kiterjedésű őserdejüket másfél század óta szoros tilalom alatt tartva, a nemes vadnak bővében voltak. 1830-ban a zsigó erdőn tanyázó szarvasok száma 150, az őzeké 500 darabra becsültetett; vaddisznó kevesebb, farkas sok; róka, nyúl, vadmacska, nyest, császár- s fogolymadár nagy mennyiségben”.

g) Talaj

A talaj a többi fizikai-földrajzi tényezővel szoros összefüggésben alakult ki. Zsigó környékén az árterületeken kialakult talaj jelentős terjedelmű (35%); a barna podzolos talaj 45%-ot, a barna erdei talaj 15%-ot, míg a nedves talaj 5%-ot tesz ki. A túlzottan nedves talaj terjedelme a folyómedrek szabályozása következtében csökkent.

Egyed Ákos

Zsibó az 1821-es úrbéri összeírás tükrében

Zsibó nevével nemritkán találkozunk Magyarország és Erdély írott történetében. A történelem iránt érdeklődő olvasó ugyanakkor azt is megfigyelhet, hogy a falu nevét vagy a magyar történelem nagy eseményei, vagy a Wesselényi-család kapcsán említik az elmúlt idők krónikásai, illetőleg a historikusok, költők, regényírók. Ugyanakkor a település, a faluközösség inkább társadalmi háttérként vagy mint földrajzi tér jelenik meg. Mindez nem meglepő: a széles olvasóközönséget a nagy emberek cselekedetei s a kiemelkedő események érdeklik. A többi mind helytörténet, de ez nem jelenti azt, hogy érdektelen lenne. Érthető tehát, hogy 1995-ben Zsibó első írásos említése okán jobban odafigyeltünk a falu helytörténetére. Akkor született az itt következő írásunk vázlata, amely az *1820. évi úrbéri összeírás alapján mutatja be Zsibót, különös tekintettel a faluközösség helyzetére.*

Az összeírás Zsibón

Az 1820-as összeírást bevallások alapján végezték a falvakba kiküldött megbízottak. A vallomásokat a falusbíró, az esküdtek és a falu öregei tették. Személyesen jelen lehetett vagy tisztjei által képviseltethette magát a földesuraság is azzal a feltétellel, hogy nem befolyásolja a nyilatkozók véleményét. Aztán a vallomásokat összegezték, s falvanként külön jegyzőkönyvbe foglalva levéltárba helyezték. Az összeírás egész anyaga jelenleg a Magyar Országos Levéltárban tanulmányozható. Az erdélyi és partiumi összeírás még kiadatlan, de Trócsányi Zsolt feldolgozta az Észak-Partiumra vonatkozó adatokat, és ez lehetővé teszi, hogy Zsibó helyzetét összehasonlíthassuk a környező települések adataival.

A zsibói jegyzőkönyv bevezetője tájékoztat a bizottság munkálatainak megkezdéséről. Eszerint 1820. szeptember 9-én „ezen Tekintetes Nemes Közép-Szolnok Vármegyében Sibón” Bessenyei Elek és Deák Daniel kiküldött táblabírák megalakították a falusi vallomást tevő bizottságot. A földesuraság, „Méltóságos Baronessa Wesselényi Miklósné Úr asszony Ő nagysága részéről jelen vala Praefektusa, Tekintetes Kelemen Beniámin úr”.

A falusi bizottság két részből állt: egyrészt a falusbíróból és az esküdtekből, másrészt a falu öregeinek képviselőiből. A bizottság tagjait név szerint ismerjük. A sor élén Molnár Márton falusbíró állt; aztán az esküdtek következtek: Daróczi István, Vadász János, Juhász István, Borbély József, Kovács János és Székely István. Az öregeket Gujás János, Opris György, Székér Mi-

hály, Csehi György, Juhász Pál, Timár Márton és Stefan Vonutz képviselték. (A felsoroltak nevét betűhíven közöljük.) Miután a bizottsági tagok esküt tettek arra, hogy igazat mondanak, megkezdődött a tulajdonképpeni munka: a kérdések ismertetése, a vallomástevés s a jegyzőkönyvvezetés. Az összegezést az összeírók 1820. szeptember 14-én látták el aláírásukkal és pecsétjükkel.

Zsibó lakossága

A helységben összesen 81 adózó családot vettek számba. Ezek alkották a faluközösséget. A családok száma valamivel több volt, ugyanis az adózásra nem kötelezett lelkész, tanító s néhány újházias család nem szerepel a kimutatásban. Mivel egy családra átlag 5 személyt szokás számítani abban a korban, megállapíthatjuk, hogy a falu lakóinak száma mintegy 400–450 lehetett. Zsibó ugyanis a közepes nagyságú szilágysági földművelő falvak közé tartozott. Nemzetiségét tekintve, a lakosság – kevés kivétellel – magyar volt. A faluban a leggyakoribb családnevek: Daróczi (8 család), Sós (4), Szekér (4), Nagy (4), Opris (4), Fejér (3), Juhász (3), Mátyus (3), Lőrincz (3). A többi családnév kétszer vagy egy alkalommal szerepel az összeírásban.

A 81 család közül 54 jobbágy, 27 pedig zsellér volt. Zsibó ugyanúgy vált jobbágyfaluvá, mint száz és ezer hasonló település. Ugyanis már a XI–XII. században megtörtént a földek szétosztása a katonai vezető családok és az egyházi intézmények között. Ez azt jelentette, hogy a falvak nagy többsége a népességgel együtt valamely nemesi-földesúri család vagy egyház, királyi vár fennhatósága alá került. Zsibót 1205-ben már írás említi – ekkor lehetett szabad vagy már függőségben élő falutelepülés; ezt bizonyosan nem lehet tudni. Az azonban nem kétséges, hogy a magyar államalapítás első időszakában alakult vagy alapították számos más faluval együtt, hiszen a honfoglaló magyarok a Szilágyságot már az első szakaszban birtokba vették. Minderről, valamint Zsibó történetéről lényeges dolgokat írt meg Petri Mór a közismert *Szilágy vármegye monográfiája* című könyvében.

1281-ben Fyle bán fia, István ispán és János erdélyi püspök veszekednek birtoklásáért; 1387 körül az aranyosi várhoz tartozott. Írásos dokumentum bizonyítja azt is, hogy Zsibót az 1400-es évektől a Jakcs család birtokolja, tehát a település lakóival együtt magánföldesúri jobbágyfaluvá vált. Ezen a helyzeten semmit sem változtatott az, hogy az említett család kihalása után először Bánfi (!) János kapta meg, majd a Wesselényi-családé lett. Ez a család maradt a földesúr az 1848. évi jobbágyfelszabadításig.

Más kérdés, hogy a földesúr lehetett jó vagy kevésbé jó, sőt rossz – akár mint ember, akár mint gazda. Zsibónak abban volt szerencséje, hogy a Wesselényi-család, különösen pedig az idős Wesselényi Miklós (1750–1809) és ifjabb Wesselényi Miklós (1796–1850) Erdély legkiválóbb arisztokratái közé tartozott, utóbbi pedig a legkiválóbb volt úgy is, mint földesúr, úgy is, mint

felvilágosult gazda, de úgy is, mint magyar politikus. Általuk Zsibó végképp bekerült a magyar művelődéstörténetbe, valamint gazdaságtörténetbe is. Az 1820-as összeírás Wesselényi Miklósnét tünteti fel földesúrként, de rövidesen fia, Miklós veszi át a földesúri szerepkört.

Jobbágyságok és zsellérek

Említettük, hogy 1820-ban a falu lakossága jobbágysági és zselléri helyzetű volt.

Mi volt a jobbágyság, mi volt a zsellér?

A jobbágyság mindenekelőtt olyan földművelő gazda volt, aki saját gazdasági felszereléssel rendelkezett s egyénileg vezette-rendezte családi gazdaságát. Ugyanakkor valamely földesuraságtól személyileg függőségben élt, tehát nem lehetett teljesen szabad ember. A függőségi viszonyt a közjog rögzítette Európában mindenhol, s okául a földtulajdont jelölte meg: a föld tulajdonjoga, ahol a feudális-jobbágyságrendszer kialakult, a nemességet illette meg, míg az úrbéres, vagyis a jobbágyság, csak használta az általa megművelt földet, el nem adhatta, másától nem vásárolhatta. Viszont a hosszas földhasználat jogot adott ahhoz, hogy a jobbágyságföld az illető jobbágyságcsaládban apáról fiúra szálljon. Ezért nevezték Zsibón a megkérdezettek a földjüket egyszerűen, de sokatmondóan „örökség”-nek. Hangsúlyozzuk: a jobbágyság egyénileg művelte a földet, bár a határhasználat módját – amint később látni fogjuk – a faluközösségi szokás szabályozta, amelyhez mindenkinek igazodnia kellett. A kültelek, vagyis az örökség terjedelme, nagysága úgyszólván családról családra változott.

Zsibón 1820-ban a jobbágyságzadák többsége 8–8 kataszteri holdon gazdálkodott, de voltak szegényebbek és jóval módosabbak is. Az igazság azonban az, hogy a jobbágyságok kevesebb földet vallottak be, mint amit megműveltek, mert így lehetett bizonyos földterületet kivonni az állami adóztatás alól.

Válóságghú adatokat találunk viszont az 1826-ban végrehajtott tagosításkor készített kimutatásban. Ekkor választották szét a földesuraságot, illetőleg a zsibói jobbágyságok földjét. Akkortájt a határ a következőképpen oszlott meg:

Zsibó határának megoszlása a földesúr és a jobbágyság között			
A terület	Udvari	Jobbágysági	Összesen
kataszteri hold			
Szántóföld	363	953	1316
Kaszáló	270	354	624
Legelő	497	118	615
Erdő	1606		1606

Táblázatunk szerint az 1820–1830-as években a jobbágyságirtok 1425 kataszteri holdat (mintegy 713 ha) tett ki. A szántóföld 953, a kaszáló 354 holdra rúgott, vagyis 1307 hold megművelhető föld tartozott a faluközösség bir-

tokállományához. Egy családra mintegy 13 hold föld jutott, de ez természetesen egyenlőtlenül oszlott meg a gazdagabbak, illetőleg a szegényrendűek között. A jobbágyok közt nem volt ritka a négyökrös gazda, de olyanokról is tudunk, akik csak egy igásállattal rendelkeztek s emiatt „cimboraság”-ban szántottak, vagyis összefogtak egy másik szegényrendűvel. Ezek azonban a XIX. század első felében kevesen lehettek, mert Wesselényi Miklós az önhibáján kívül tönkrement gazdát igyekezett felemelni. Ugyanis a földesúrnak is az volt az érdeke, hogy jobbágysai tudják teljesíteni a szolgálatot.

Azt mindenesetre tényként állapíthatjuk meg, hogy Zsibó népessége átlag jóval nagyobb földterületen gazdálkodott, mint a legtöbb Közép-Szolnok megyei falu. Ezért is tartották ifj. báró Wesselényi Miklós idején Zsibót mintafalunak (persze elsősorban mégis az uradalom volt mintagazdaság egész Erdély számára).

Ezek után lássuk a zsellérséget.

Zsibón 1820-ban két zsellérkategóriát különböztettek meg: az udvari zsellérséget, amelyet kurialistáknak (kúria = földesúri udvar) is neveztek, valamint a birtoktalan zselléreket. Az udvariakhoz 1820-ban 10, a birtoktalanokhoz 17 család tartozott. Itt jegyezzük meg, hogy Wesselényi Miklós később a zselléreket is igyekezett a társadalmilag és vagyon szempontjából is az előnyösebb jobbágyrendbe felemelni.

Az udvari zsellérek tulajdonképpen a Wesselényi-család személyzetét alkották: lovaszok, juhászok, pásztorok, kertészek, vadőrök, kézművesek, szakácsok voltak. A földesúri családdal ők éltek a legközvetlenebb kapcsolatban. Korabeli kifejezéssel úgy is mondhatjuk, hogy ők alkották az „udvari cselédséget”. A családnevek arról vallanak, hogy többségük a régi zsibói családok rokonságához tartozott.

Más társadalmi réteg volt a föld nélküli zselléreké, közülük kerültek ki a falu legszegényebb emberei: ők földdel nem rendelkeztek, napszámosmunkából éltek. A 17 föld nélküli között 8 olyan családnévvel találkozunk, amelyek ugyancsak a jobbágysággal való rokonságra vallanak. Azokról a családokról van szó, amelyek elszegényedtek s lesüllyedtek a gazdaemberek közül a napszámosok közé. Mások újonnan telepedtek le Zsibón; köztük két cigánycsaládot is említ az összeírás.

Ilyen volt Zsibó társadalmának, a faluközösségnek az összetétele 1820-ban. A partiumi falvak többségétől abban is különbözött, hogy csak egy földesúri családtól függött, míg máshol két-három vagy akár több földesuraságnak is voltak jobbágysai és zsellérei.

A faluközösség már századok óta nem földközösség sem Magyarországon, sem Erdélyben. Amint már említettük, minden jobbágy egyéni gazda volt Zsibón is, s gazdasági ügyeit a maga belátása, elgondolásai s természetesen lehetőségei szerint intézte. A családok a földesúri szolgáltatásokat is rendszerint külön-külön teljesítették.

A földesúri szolgáltatások

A szolgáltatások legfontosabbika, amely a legsúlyosabb terhet rakta a jobbágygazdára, a robot volt. A robotot általában Erdélyben és a Partiumban öröklött szokás szerint tették, és a szokás a jobbágytelekhez (ezt – amint előbb írtuk – Zsibón „örökség”-nek nevezték) szorosan hozzátartozott. Zsibón is feltették a „conscriptorok” azt a kérdést, hogy milyen alapon teljesítik a jobbágyok és a zsellérek a szolgálatot. A válaszokat a jegyzőkönyv így foglalta össze:

„Minden prestatiók, és így a földesúri szolgálat iránt is földesurunkkal sem írott contractusunk, sem egyezségünk sohasem volt s most sincsen. Hanem a szolgálatot is azon móddal tettük és tesszük, amint azt eleink is tették, s a szerint szolgálunk, amint az mireánk eleinktől maradott, s mindeneket úgy prestálunk.” Látható, hogy a faluközösségben a helyi szokásjog volt az irányadó, és az eléggé pontosan meghatározta minden egyes gazdának a szolgáltatásait. Nem áll tehát az az eléggé elterjedt nézet, hogy állami szabályozás hiányában a földesúr kénye-kedve szerint változtathatta meg a robot és a természetbeni szolgáltatások mennyiségét. De lássuk a robotolás rendszerét Zsibón.

A vallomástevők szerint a négyökrös gazdák heti két napot, a kétökrösök heti három napot szolgáltak. Azok a családok, amelyek ökörrrel nem rendelkeztek, „gyalog szerbe” teszik az „úr dolgát”, attól függően, hogy mennyi földet, örökséget bírnak: a többet bírók heti 3, a kevesebbet művelők 2 napot, „akinek pedig igen kicsin külső örökségünk vagyon, 1 napot szolgálunk”. A zsibóiak évente összesen 10 504 robotnapot teljesítettek „jármas marháknban vagon gyalogszerrel”.

A szolgálat másik nagy tételét a dézsma, a terménytized tette. „Valamint ezen vármegyében más uradalmakban a földesúri dézsmaadás szokásban vagon” – vallották az esküdtek és az öregek képviselői 1820-ban. Miből adtak dézsmát, tizedet? „A tizedet mindenféle gabonából, búzából, zabból, máléból, paszulyból, kenderből, kendermagból, tökmagból, s amikor terem, borból is kiadni tartozunk.” Szokásban volt a bárány- és sertésdézsma, s kijárt a földesúrnak a lúdból és „récéből” is. Végül szokás szerint évente 4 csirkét, 30 tojást s borjas tehenenként egy fertály (kb 1/4 kg) vaját is adtak a gazdák a földesúrnak.

A fentiek mellett bizonyos fűzfavesszőt szolgáltatottak be a szőlőkötözéshez; „amikor pedig a vadgyümölcsnek termése vagon esztendőnként, az uraság erdejéből minden gazdaember 2–3 véka vadgyümölcsöt ecetnek szedni és beadni tartozik, azért, hogy aztán magunknak is eleget szedhessünk”.

Kétségkívül súlyos terhet jelentettek a szolgáltatások, s ezeknek csak akkor tudtak a jobbágygazdák eleget tenni, ha – ahogyan manapság mondjuk – a termelési feltételek adva voltak. Lássuk tehát a mezőgazdálkodás, határművelés módját.

Gazdálkodási szokások és életmódok

Az 1820. évi összeíráskor a Partiumban – amint Trócsányi Zsolt megállapította – a helységek többsége a határt két részre, fordulóra osztva művelte, néhol hármashatárrendszer működött, s több helyen „vegyes” használati mód volt szokásban. Ezt a szakirodalom 2 1/2-es határhasználatnak nevezi. Zsibó is ezek közé tartozott. Mivel a határhasználat és a földművelés módja a falutörténet fontos részét képezi, hiszen szorosan kapcsolódott ezekhez az elődök életmódja, kissé részletesebben kell ezekkel foglalkoznunk.

Zsibón gyakorlatilag a határ három részre oszlott (a földesúri határrésszel itt nem foglalkozunk). Két határrészt felváltva műveltek: egyik évben az egyiket vetették be, a másikat pedig ugarnak hagyták, „pihentették”, a következő évben aztán a pihent határrészt vették művelésbe, s ugaroltatták a másikat. Ez tipikus kettős fordulorendszer volt. Az viszont már ritkaságnak számított, hogy elkülönítettek egy határrészt, amelyet a másik kettőtől teljesen eltérő módon, azaz minden évben műveltek, tehát nem fordulorendszerben gondoztak. Ezért nem lehetett tipikus „hármashatár”, hanem két és feles rendszer. (Talán helyesebb lenne 2+1 rendszernek mondani.)

Erről a művelési módról a jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk:

„Helységünknek egész fordulókra a határa eleitől fogva csak kettőre volt osztva, de mi lakosok ezen két fordulónak bizonyos részét külön kiszakasztván, ezt minden évben használhatóvá fordítottuk, mely a határnak majd harmadrészét teszi.” Bizony, ez arra valló adat, hogy a zsibói gazdák felismerték a természet kínálta lehetőség kihasználásának a fontosságát. Ugyanis a harmadik határt éppen a Szamos árterén alakították ki, ott, ahol gyakran kiöntött a folyó. Az áradás kárt is okozhatott, de előnye talán nagyobbak voltak, mert biztosította a talaj termékenységének fennmaradását, tehát nem kellett „pihentetni”. És ebben az elkülönített határban rendszeresen kukoricát termeltek, tehát olyan növényt, amely a jó kövér talajt és sok vizet bő terméssel szokta meghálálni.

A zsibóiak gazdálkodását a hagyománytisztelet és a módjával alkalmazott újítás jellemezte. 1820 körül még az uradalom is a hagyomány szerint gazdálkodott. Az újítás éppen csak elkezdődött az 1817-ben szerződötett Kelemen Benjámín uradalmi tisztt, kiváló szakember, valamint a nyugat-európai újtjáról sok tapasztalatot hozó fiatal földesúr Wesselényi Miklós együttes munkássága nyomán. Maradjunk most a falusi gazdánál.

Mit termeltek? A jegyzőkönyv szerint őszi rozsot, elegyes és tiszta búzát, „tavaszi búzát is keveset”, málét, zabot, borsót és paszulyt. A felsorolás sorrendje az illető növénynek egyfajta rangsorolása is volt a zsibóiak részéről. Vagyis a rozs megelőzte a búzát, aztán a kukorica, majd a zab, a borsó és a paszuly következett. A kukorica elterjedésével magyarázható, hogy sorrendben a zab elé került.

A hagyományosság volt a jellemző mind a termelésre, mind a zsibóiak életére. Ilyen volt az egész állattenyésztés, amely a legeltetésre alapozódott.

Azért is nehéz dolog volt mindenhol áttérni a kettős fordulóról például a hármashatárra vagy éppen a váltógazdálkodásra (ezt Erdélyben a zsidói uradalom vezette be elsőként 1826-ban), mert ezáltal megcsappant a legelőterület. Ugyanis az ugarnak hagyott határt legelőnek használták. A zsidói gazdák szerint: „Legelőhelyünk a nyomáson [ugar, a pihentetett szántó] vagyon tarlószabadulásig, ahol edgyütt legelődnék mindenféle barmaink.” A „tarlószabadulás” azt jelentette, hogy a gabona learatásától és elhordásától kezdve az állatokat áthajtották abba a határba, amely a következő évben maradt vetetlenül. Ez a rendszer a rideg állattartásnak kedvezett, de még a legszegényebb zsellérnek is lehetőséget nyújtott például kecsketartásra.

Ósi hagyomány szerint folyt a sertéstartás is. A makkoltatás, a makkon való hizlalás divatozott. „Mikor a makk termésének ideje vagyon, akkor a makkolást földes urunktól az idegenekénél sokkal olcsóbban megszerezhetvén, a hozzánk közelebb levő erdőjén sertéseinket makkoltathatjuk.” A makkolásig a sertécsorda az ugart járta, akár a juh, kecske, az ökörzsorda és a lovak.

A kertek művelésében régi és új együtt látható. A gazdák vallomása szerint: „Belső telkünkbe szoktunk vetni mindenféle hüvelyes veteményeket, ezekben természetünk dohánt [!], s vagynak benne kevés gyümölcsös fáink is.” És megelégedéssel nyilatkozták: „Mindezek jól teremnek és hasznosak.” A „haszon” kifejezés az árutermelésre utal. Nem véletlen, hogy ugyanott szólnak a zsidóiak a „pénzszerzésnek” lehetőségéről és a vásározás szokásáról is.

Miből s hogyan szereztek pénzt 175 évvel ezelőtt a zsidói jobbágygazdák? Ezzel kapcsolatban két lehetőséget említettek: 1. a dési sóaknától sót fuvaroztak Szilágysomlyóra; 2. állatokkal és terményekkel szabadon kereskedhettek.

A kereskedés általi pénzszerzés helye a vásár volt. A vásározás rendszere a történelem folyamán évszázadok alatt alakult ki. Zsidó maga is vásáros hely, az esztendőnként négy „nagy országos vásár”-ról nem minden büszkeség nélkül vallanak a megkérdezettek. Éppen vásáraiért Zsidót mezővárosként is emlegették. Ugyanakkor hetivásárra járnak Zilahra, „mely hozzánk 3 órai menő földre esik”, és elmennek Sülelmedre, Szamosgoroszlóra, Szilágycsehbe azért is, mert „mindezen vásárokból ki-ki igyekezete és tehetsége szerint pénzt vagyonaiból szerezhet”.

Valóban „keves pénz” forgott akkortájt a falusi családok kezén. Az élelmet megtermelték, a ruházat nagy részét házilag elkészítették. Pénz a sóra, lábbelire, szabóra, adóra kellett. A családi gazdaság teljes „kisüzem” volt, amely a földesúri szolgáltatásokon túl, fő feladatának a család önellátását tartotta.

A falu mint életkeret az önellátó életvitel feltételeit biztosította. Ezt így fogalmazták meg a zsidóiak: „Szabadon és bátorsággal [biztonsággal] hizlalhatjuk földjeinket is, és azt művelhetjük, mert annak bírásába földes urunk által vagy használatába soha nem háborítottunk.”

Tehát a faluközösség, miután tagjai eleget tettek a földesúri szolgáltatásoknak, megszabta a határhasználat rendjét, biztosította a szokások betartását, s ez biztonságérzetet adott a lakosoknak. A falu saját törvényei szerint élt, s gondja volt a közösségi ügyekre. Ilyen ügy volt a pásztortlás is. Nem véletlen, hogy vallomás hangsúlyozza: „a pásztornak a csordás ház helyen háza vagyón”. Ha a falu valamiben hiányt látott, a földesúri gazdasághoz fordult. Ilyen volt az erdőhasználat: a földesúri erdőből kaptak a lakosok építésre alkalmas fát, valamint tüzelni valót. Földesúri tulajdon-„jogot” képezett a malmászat is. Zsibón két malom volt: egy 8 kövű vízimalom a Szamoson és egy kisebb az Egregy vizén, „ezekben minden időben eleget örölhetünk” – nyilatkozzák a zsibóiak.

Amint az előbbiekből is kiderül, a zsibóiak nem panaszkodtak. Csak a szőlőt kevesellték, s azt is, hogy mikor „a termésének ideje vagyón”, akkor is csak „középszerű bort szokott teremni”. A szőlészet-borászatban tehát Zsibó lemaradt a számos szilágysági bortermelő falu mögött.

*

Összegezésül elmondhatjuk, hogy Zsibó az 1820. évi összeírás tükrében egy csendes, a korhoz viszonyítva megalapozott településnek látszik. És ez bizonyosan nemcsak látszat, hanem jórészt valóság is. Az emberek a hagyomány keretei közt tették azt, amit az elődök, életmódjuk egyszerű s önálló volt. Viszonyuk a földesurasággal is rendezett. A szolgáltatásoknak eleget tesznek, s viszont a földesuraság nem háborgatja a faluközösséget a határhasználat s földhasználat terén. Amellett a földesúri erdők, malmok ellátják a falu népét is.

S a jövő?

1821-ben még csirája sem látszik azoknak a viharos mozgalmaknak, amelyek Erdélyt és a Partiumot 1830–1848 közt jellemezni fogják, s hogy Zsibó ura, ifj. báró Wesselényi Miklós lesz az elindítója azoknak a nagy változásoknak, amelyek elvezettek a jobbágyrendszer eltörléséhez és a jobbágyfelszabadításhoz. Nem volt véletlen, hogy a jobbágyfelszabadító beszédet Zsibó felvilágosult földesura, Wesselényi Miklós mondta el 1848. június 6-án a Kolozsvárra összehívott erdélyi országgyűlésen: „Ne legyen többé pórnép, hanem legyenek szabad polgárok.”

Zsibón 102 család szabadult fel s 1200 hold földet kapott azonnal tulajdonába.

Péter Miklós

A Wesselényiek

A történelmünket alakító családok eredetét nevük alapján próbálja kideríteni a kutató. Beszédesek ezek a nevek: elárulják, hogy első ismert viselőik ott harcoltak-e Mohácsnál, még előbb a Muhi-pusztán, Lech mezején, vagy ott lehettek-e azok között, akik a Vereckei-szoroson lovagoltak át. Vített magukkal az őskőtől örökölt nevet, s róluk neveztek el falut, birtokot később, vagy ők hordozzák a hadi érdemek jutalmául kapott földdarab nevét akkor is, ha újabb harcokban másé lett a jószág; a sokasodó leszármazottak más helyütt kerestek szántót-rétet-erdőt, más táj százados fái közé építettek új kastélyt, udvarházat maguknak, gyermekeiknek.

A Wesselényi névvel 1276-ban találkozunk először. *Wesselényi Jakab* a johannita lovagok tordai konventjének főnöke volt. Oklevélben 1414-ben és 1416-ban *Wesselényi István* és fia *János* fordul elő. Az ifjabbik Wesselényi királyi megbízottként vesz részt egy birtokadomány átvételén, tehát a család nemessége és rangja ekkor már megalapozott.

Wesselény egy Nógrád megyei puszta neve. Az innen származó Wesselényiek Hont, Gömör, Abaúj és Zemplén megyében is szereztek birtokokat; Erdélybe is jutott a leszármazókból, s az erdélyi ág is többfelé oszlott. Volt, aki onnan Lengyelországba vándorolt, de utódai Felső-Magyarországra tértek vissza.

A legmagasabb rangot *Wesselényi Ferenc* érte el: a XVII. század végén ő volt Magyarország nádora. A törökökkel az országra nézve egyre megalázóbb fegyverszüneteket kötő I. Lipót király ellen összeesküvést sző a magyar főnemesség, és ennek Wesselényi nádor az élére áll. Halála után a nádori székben őt követő Nádasdy Ferenc árulása juttatja vérpadra Zrínyit és Frangepánt.

Erdélytel akkor kerül kapcsolatba a Wesselényi-család, amikor a tragikusan elvesztett mohácsi ütközet után két király választásával kétfelé szakad az ország, *Wesselényi Simon* kisebbik fia, az 1504-ben született *Miklós* Zápolya János király elkötelezett híve; katonai szolgálatának megszűnte után fontos állami hivatalokat tölt be János Zsigmond és a Báthoryak alatt (1560-ban királyi ügyész, 1564-ben ítélmester). Miután Báthory István Kerelőszentpál mellett 1575. július 10-én Békés Gaspárt legyőzve szilárdítja meg fejedelmi pozícióját, a vesztesek felett kimondott kemény ítéletet (halál vagy száműzetés és jószágvesztés) *könnyezve olvassa fel* Wesselényi Miklós bíró.

Jellemző a fejedelemség kezdeti korszakára, hogy a Zápolya- és Báthory-családhoz mindvégig hűséges Wesselényi Miklós bátyja, *Farkas*, „tizenegy évig hányódott Erdély- és Magyarország között”,¹ s katona lévén, hol az erdély-

---

¹ Deák Farkas: *A Wesselényi család őseiről*. 22.

lyiek, hol a Habsburgok oldalán harcolt. Ez utóbbi állásfoglalásával királyi elismerést váltott ki, és birtokai újabb adományokkal gyarapodtak.

Ennek a Farkasnak második fia, *Ferenc* tanulóútarsa, majd holtig hűséges segítője volt Báthory István erdélyi fejedelemnek és lengyel királynak. Következőleg Báthoryt Lengyelországba is; ott ő lett a király pénzügyeinek legfőbb intézője. Tekintélyes birtokokat szerzett Lengyelországban is, de nem kívánt élni azzal a lehetőséggel, hogy a lengyel nemesek sorába lépjen. Szolgálatának *erkölcsös jutalmát* hazai földön szeretne volna elnyerni.

Felesége a kerelőszentpáli ütközetben legyőzött, de aztán kegyelemben részesült, sőt lengyel udvari szolgálatba fogadott Békés Gáspár özvegye lett; négy gyermek született ebből a házasságból. *Wesselényi Ferenc* úgy fejezte be életét 1594-ben Krakkóban, hogy *bárány rangot* nyert Báthory István királytól, de lengyelországi birtokai megtartása érdekében kénytelen volt a végleges lengyel állampolgárságot is megszerezni. Mivel ő viselhette először a főnemességet jelentő címet, utódai legszívesebben vele kezdték az ősök számolását. Végső nyugalmat valószínűleg a hadadi várban talált megfáradt teste; legalábbis a romok közt erre utalnak egy síremlék XVI. századi faragványai.²

Négy gyermeke közül kettőről mindenképpen meg kell emlékeznünk.

1. *István* nevű fia mindössze 44 évet élt, de kétszer maradt özvegyen és harmadszor is megházasodott. Első és második felesége evangélikus volt, s a megkötött házassági szerződésben felelősen elkötelezte magát, hogy – katolikus létere – gondoskodni fog felesége számára lelkipásztorról és vallásának gyakorlásában semmivel sem fogja gátolni. Az első házasságból született *Wesselényi Miklós* a jezsuiták kassai rendházának lett a főnöke, *Ferenc* pedig a családnak az a tagja, aki a legmagasabb tisztségre emelkedett: a már említett *nádor*.

2. *Anna* volt a másodszülött, 1584 és 1649 között élt. Tízéves volt apja halálakor, édesanyja, Sárkándi Anna – előbb Békés Gáspár, majd Wesselényi Ferenc özvegye – nevelte tovább bátyjával, *Istvánnal*, öccsével, *Pállal* és húgával, *Erzsébettel* együtt.

Rövid volt a gyermek- és serdülőkor, hiszen huszonegy éves korára már háromgyermekes özvegyasszony, s a gyászruhát élete végéig nem veti le. Ott-hona a hadadi vár, ahová – anyósának gondjaira bízva – a férje, Csáky István hadba vonulva vagy országgyűlésen időzve mindig visszaviszi asszonyát és gyermekeit.

A XVI. és XVII. század fordulóján Csáky jelentős szerepet játszott Erdély politikájában; talán a fejedelmi székre is lehetett reménye. Váratlan halálának okát mérgezésben – politikai gyilkosságban – vélték felfedezni egyesek. Több forrásból származó, egymás politikai ellenfeleinek számító adományozóktól nyert vagy a változások miatt biztonságosabbra cserélt birtokai megtartásáért sokat kellett pereskednie az özvegynek. Talán ennek is köszönhető, hogy

---

² Deák Farkas, *i.m.* 28.

olyan kiterjedt, történelmi forrásértékű levelezést hagyott az utókorra. De a birtokpererekhez már lánykorában hozzáedződött: édesanyjával sokat kellett ilyen ügyekben Lengyelországot járnia.

A családnak volt még egy tagja, aki jelentős írásos emléket hagyott maga után. *Wesselényi István*ról van szó, aki 1674-ben született. Apja, *Wesselényi Pál* unokaöccse a nádornak, dédunokája *Wesselényi Ferencnek*, István és Anna édesapjának. Nagyanyja, Lónyai Anna Kemény János fejedelem özvegye.

Erdélyi történelmünk egyik legzaklatottabb és legfájdalmasabb korszakának volt krónikás tanúja *Wesselényi István*. II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata romlásba döntötte az országot; a törököknek annyi hatalmuk még volt, hogy bosszúhadjáratauk embertelen pusztítást vigyen végbe a fejedelemségben, de arra már nem futotta fogyatkozó erejükből, hogy hatékonyan támogathassák a Habsburgokkal szemben az önálló magyar államot. Ennek belpolitikáját is fájdalmasan megbénítja Apafi Mihály tényleges hatalmának hiánya a külön utakat keresgélő főnemességgel szemben.

Wesselényi Pál a francia segítségre és a hallgatólagos török egyetértésre számító ellenállók közé tartozik mindaddig, amíg Thököly Imre harci sikerei nem teszik egyértelművé, hogy más vezéregyéniség szóba sem kerülhet a Habsburg-ellenes mozgalom vezetésében.³ Akkor megpróbálta a Bécs felé való tájékozódást, nem minden eredmény nélkül. A Thököly vezette mozgalom összeomlása viszont maga után vonja minden egykori rokonszenvező felelősségrevonását is. Ami nem hozott teljes eredményt az önkéntes vállalkozás alapján, azt megteremti a kényszer.

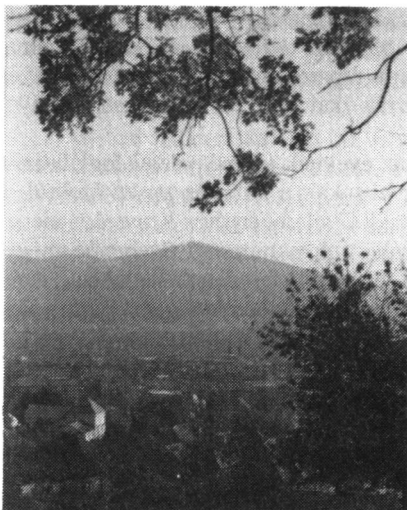
A naplóról *Wesselényi István* tizenhét éves korában már császári katona; a Kolozsvári Református Kollégiumban folytatott tanulmányait szakította meg.

Olyan időszak ez, amelyben az Erdély életében vezető szerepet játszó férfiak közül nem mindenki fedezheti fel Bécs valódi szándékait. Bizonyos mértékig a Habsburgok keze is meg van kötve, amíg nem tisztázódnak az oszmán birodalom hatalmának megtörése nyomán kialakuló új erővonalak Európában. Nem csodálhatjuk azt a bizalmat, amellyel sokan, a Wesselényi-család tagjai is az osztrák uralkodóház felé fordultak. II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának kitörése pedig megosztotta a magyar társadalmat: a jobbágyterhek alóli felszabadulás reményében fegyvert fogó parasztok és a jobbágyszolgáltatásokhoz ragaszkodó arisztokrácia érdekei alaposan szembekeleltek egymással.

Rákóczinak 1704. július 8-án történt fejedelemmé választása azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy az ellentétek megszűnhetnek. A kezében összpontosuló erővel a közös cél: a nemzeti felszabadítás kivívása felé irányíthatja jobbágyokból és nemesekből álló haderejét. Mikor 1705-ben Erdély nagy

---

³ Magyarai András: *Bevezetés*. = Wesselényi István: *Sanyarú világ*. Bukarest 1983. 12.

Zsibó. Háttérben a Rákóczi-hegy. 1705. nov. 11-én Herbewille labancai itt verték szét a kuruc sereget. A legenda szerint a fejedelem a Szamos és a hegy alatti alagúton menekült. 1849. augusztus 25-én Kazinczy Lajos katonái itt tették le a fegyvert az orosz hadsereg előtt.

Az 1848-as szabadságharcban elesett katonák sírja a zsidói ref. temetőben

A református templom. A XIII. századi gótikus templomot Wesselényi István és Daniel Polixena építtette át 1749-ben.

A templom belseje.

része a felkelők ellenőrzése alá került, „a császáriak védelme alatt lévő várakba szorult és Bécs hűségén maradt birtokos nemesség a Guberniummal együtt teljesen elszigetelődött, elveszítette úgyszólván minden befolyását, és teljesen ki volt szolgáltatva az osztrák katonai parancsnokság kényekedvének”.⁴

Wesselényi István naplója ezeknek az éveknek eseményeivel foglalkozik. A család népszerűsége sem menti meg birtokait a háborús pusztításoktól; a szerző Hadadból előbb Kolozsvárra, majd Gyulafehérvárra kénytelen menekülni. Onnan pedig Rabutin császári tábornok parancsára Szebenbe megy, ahol apósa, Bánffy György kormányzó, az Apafi fejedelem idejében Teleki Mihály javaslatára halálra ítélte és 1674-ben Bethlenben kivégeztette Bánffy Dénes fia mellett töltte be titkári tiszteletét. A kormányzó halála után, 1709-től a gubernátori tisztség betöltése helyett 16 tagú tanácsra bízta Erdély igazgatását. A tizenhatos létszám a „bevett felekezetek” 4–4 képviselőjéből adódik. Wesselényi István a reformátusok képviselőjében lesz tagja, majd a katolikus Haller István halála után elnöke ennek a „deputatio”-nak (1710 és 1713 között).

Hatvanéves korában hunyt el, 1734-ben, a Habsburg-hatalom részéről egyre inkább mellőzötteen, mert népszerűsége nem volt kellő biztosíték arra, hogy Bécs bármint keresztülvihet az ő közreműködésével. Ugyanabban az évben meghalt feleségével együtt Zsibón volt végső nyugalomra helyezése augusztus 22-én.

*

A Wesselényi-család életével foglalkozó irodalom legszívesebben a XVIII. és XIX. század két kiemelkedő személyiségével: *idősb báró Wesselényi Miklóssal* és *ifjabb báró Wesselényi Miklóssal* igyekszik szemléltetni a zsidói földesurak szerepét a magyar közéletben.

Idősb báró Wesselényi Miklós Zsibón született 1750. december 11-én. Édesapja *báró Wesselényi István*, édesanyja báró Daniel Polixena. Három néneje: Polixena, Zsuzsanna és Mária a báró Kemény, báró Bánffy és gróf Teleki család tagjaival kötött házasságot; Anna húga révén a gróf Bethlen családdal került rokonságba.

Kolozsvárt végzett tanulmányai után a katonai pályára lépett. Kilencévi huszártiszti szolgálat után szerelt le, feletteseinek dicsérő soraival a tarsolyában. Cserey Farkas és Boros Klára leányát, *Cserey Helénát* 1775-ben ismerte meg. Házasságkötésük útjában állt ugyan egy akadály, de túltették magukat rajta. Az 1740 és 1780 közt uralkodó Mária Terézia idejében szigorú rendeletek szabályozták a *felekezeti szempontból* egyes házasságokat. A református Wesselényi Miklósnak katolikus leánnyal kötendő házassága

---

⁴ Magyari András: *i.m.* 28–29.

érdekében az 1751. augusztus 19-én kelt rendelet szerint reverzálist kellett adnia: írásban kellett hogy elkötelezze magát minden születendő gyermekének, akár fiúnak, akár leánynak római katolikus vallásban való megkereszte-lésére.

1778-ban született az első fiú, *István*. 1779-ben a második, *Ferenc*. Mindkettőt a zsidói református lelkész, Rétyi József keresztelte meg. Bár ezt a „reverzális”-adást sok helyütt ma is megköveteli a katolikus házaspár papja, napjainkban nincsenek törvényes kényszerítőeszközök az írott ígéret tiszteletben tartására. Id. br. Wesselényi Miklóst azonban 1780-ban perbe fogták. A perben írásos nyilatkozatot kellett adnia. Ez tiszteletre méltó hitvallás arról, hogy „gyermekességétől fogva a református vallásban neveltetvén, azt igaznak ismerte, mind Istennek, mind szülőinek gyakran megesküdt, abban is tartja minden vigasztalását, és sem élet, sem halál attól soha el nem szakaszthatja”.

Minden lehetséges fórumot bejárt az ügy; a felséges császárnőhöz is eljuttott. Mária Terézia tizenhárom nappal halála előtt írta alá a végső döntést. Ennek indoklásában részletesen fejtegeti Wesselényi „bűnének” súlyosságát és azt a kemény büntetést, amelyet tulajdonképpen „megérdemelne”, de az uralkodói könyörtület bízik a bűnös „megjobbulásában”, ezért lehetőséget nyer azzal tenni jóvá vétkét, hogy építsen birtokán katolikus kápolnát, ott fizessen egy káplánt, aki egyéb szolgálatai mellett a reformátusnak keresztelt Wesselényi fiúk katolikus hitben való nevelését is tartozik elvégezni.

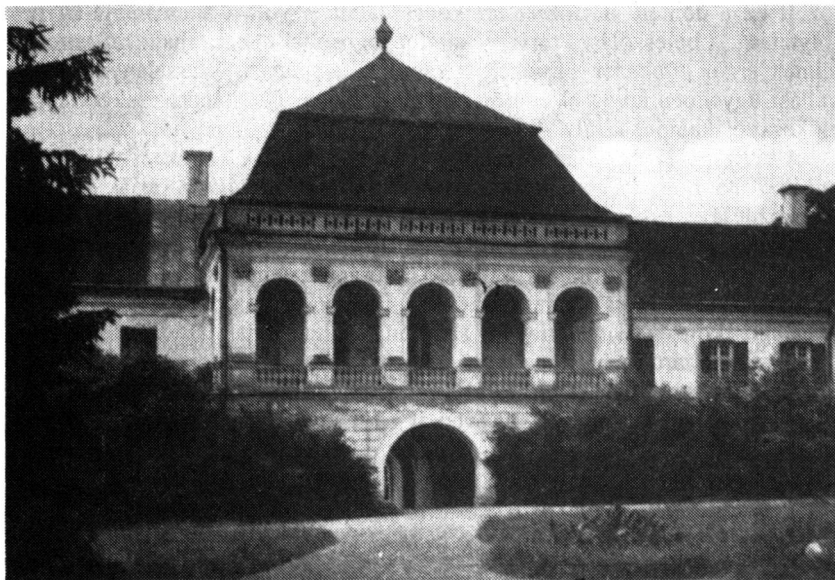
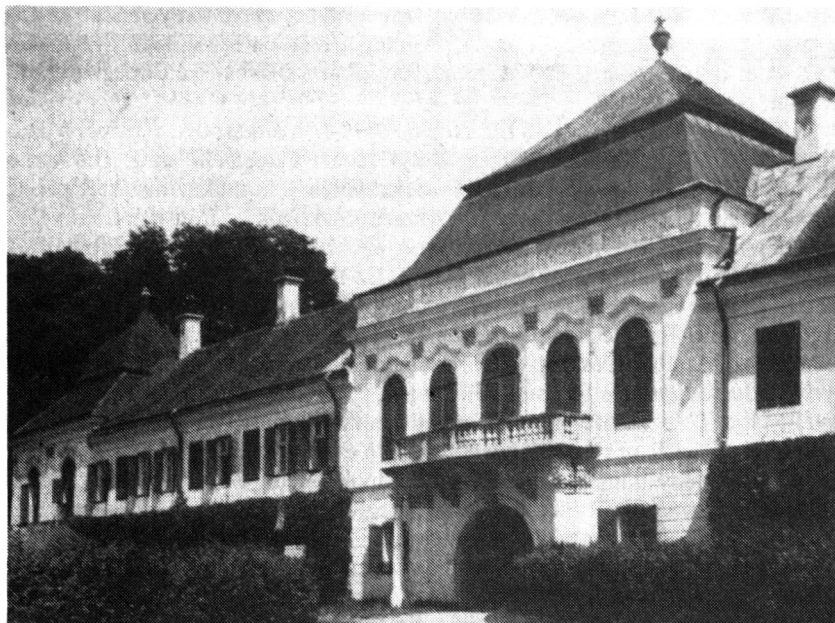
Mint már jeleztük: Mária Terézia életének utolsó rendelkezései közé tartozott ez a döntés. II. József uralkodása alatt is volt a Wesselényi-ügynek folytatása: a beleszólásra törvény szerint jogosultak meg a magukat jogosultaknak érzők többször sürgették a kápolna felépítését, Wesselényi pedig a vallási ügyekben anyjától eltérően gondolkodó, a Türelmi Rendeletet éppen előkészítő „kalapos király”-hoz fordult.

A kivizsgálás megállapította, hogy a kápolna építése késlekedik. Wesselényi igazolta, hogy az építőanyag megvan, csak a tél elmúlását várják a munka megkezdéséig. A káplán alkalmazása is megtörtént. Szinte vidámnak mondható epizódja az ügynek, hogy gróf Batthyány Ignác erdélyi katolikus püspök azt kifogásolta: a báró nem hajlandó felesége számára katolikus szolgálot fogadni. Erre csak egy válasz lehetett: „Cserey Heléna pedig férjét minden felesleges költségtől megkímélni akarván, szolgálatában azért külföldi szobaleányt nem tart, de házához falusi leányokat veszen fel.”⁵

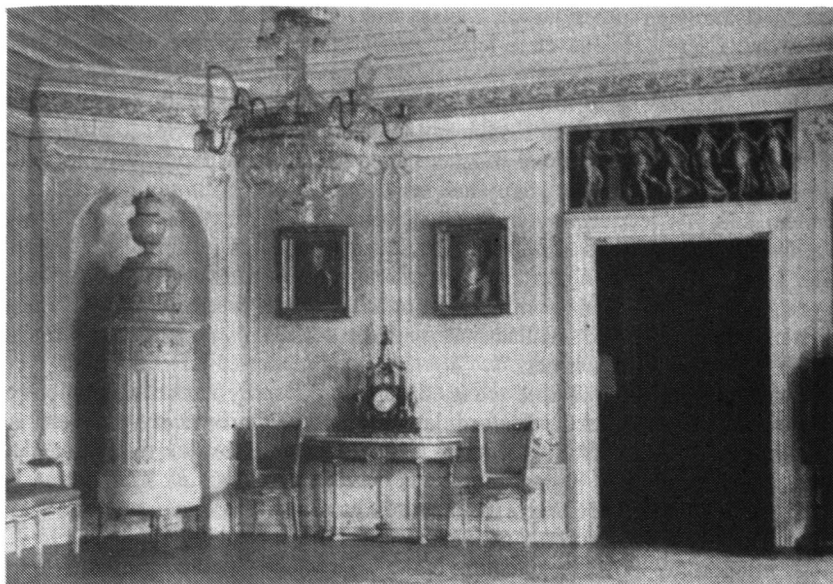
1782. január 16-án olyan királyi leirat jelent meg (egyike annak a 6202 udvari rendeletnek, amellyel 10 éven át kormányozta II. József az országot), amely lehetővé tette a római katolikus hit elhagyását és a protestáns vallásra térést, ha az áttérni szándékozót előbb kolostorban négy vagy hat héten át

---

⁵ Szilágyi Ferenc: *Idősb b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz*. Budapest 1876. 10.

A zsibói kastély déli homlokzatának részlete és északi homlokzata 1942-ből.

A zsibói kastély egyik terme.

A Wesselényi-család kriptájának romjai a kastély feletti dombon.

szelíden katolikus hitoktatásban – magyarul lebeszélésben – részesítik. Wesselényiné Cserey Heléna élt a lehetőséggel (bár egy korábbi határozat még apósától való bocsánatkérésre is kötelezte Wesselényi Miklóst a vallási viták során elhangzott „sértő kifejezése” miatt). 1782. április 11-én Rétyi József zsigó református lelkész és Komáromi Dávid minorita szerzetes-káplán előtt, Visky Pál és Gergely László megyei táblabíráknak mint tanúknak jelenlétében nyilatkozott a báróné: „Senkinek sem kényszerítéséből vagy javaslatából, hanem tulajdon lelkiesméretének sugallásából, meggyőzöttségemmel a reformata vallásnak szent, igaz és szentíráson fundált mivoltáról, úgy arról is, hogy abban az hitnek minden ágazatai a Krisztustól fundált apostoli vallással megegyeznének, annak utána nem mást, mint az helvetica confessión lévő vallást választja maga hitének s vallásának fundamentomául és annak papjait maga papjainak és tanítóinak ismeri.”⁶

Alázatos levélben közölte tettét édesapjával. Cserey Farkas válaszából a hagyományos és kötelező stílusfordulatok mögül is kiérzik az atyai szeretet és a társadalmi konvenciók súlyos harca. Kötelessége volna ezek után kitagadni leányát – s ezt nem is hallgatja el –, de a szíve nem viszi rá ilyen végzetes határozat hozatalára. Bezzeg a már említett gr. Batthyány Ignác erdélyi és gr. Kollonics László nagyváradi püspöknek semmi efféle aggálya nincs. Eléri, hogy minden fellebbezés elutasítása után Cserey Helénának a református egyházba való felvételét a gyszebeni zárdában végbemenő hathetes oktatás utánra halasszák; gyermekeit a katolikus hitben nevelés biztosítékát nyújtó nagyapára bízzák. A sok meghurcoltatással járó ügy záróakkordja Batthyány püspök 1783. február 20-án kelt jelentése, amelyben beszámol arról, hogy „illustrissima domina Helena, baronissa Wesselényi, nata Cserei, vigore altissimae ordinationis regiae, in ... clastro Sanctimonialium S. Ursulae sex hebdomadarum instructionem subiverit = méltóságos Wesselényi Heléna, született Cserei báróné a legmagasabb királyi rendelet értelmében a Sz. Orsolya kolostorban a hatheti oktatásnak magát alávetette”.

Időközben egy másik peres eljárás is folyamatban volt a zsigói kastély ura ellen. Két szökött lovásza (egy jobbágy és egy béres) gróf Haller János gorbói birtokán talált menedéket, s ezért Wesselényi megostromolta az udvarházat. A szabályos csatának hosszan elhúzódó jogi következményei támadtak; a szokásos törvényszéki eljárással minden lehetséges fokot bejárva, egészen II. József-ig jutott a megtámadott Haller panasza, illetve az erdélyi bírósági testületeknek a támadót elítélő egyértelmű határozata. Ennek értelmében letartóztatási parancsot bocsátottak ki a báró ellen, de végrehajtása sehogy sem sikerült. A felség rosszallását fejezi ki az 1784 novemberében kelt királyi leirat: „Ha oly sokáig nem késedelmeznek, a dolog már rég végre lett volna hajtva; a mostani esetben a tett javaslatot helybenhagyom. De ha netán Wesselényi

---

⁶ Uo. 12.

elszöknek, akkor ötet megidézni és makacssága folytán ellene közkeresetet kell indítani s minden javait elfoglalni.”⁷

1785 tavaszán kerül sor az elfogatására. A végrehajtó a katonaság, mert a polgári szervek képtelenek voltak teljesíteni az erre vonatkozó parancsot. A Dátoson letartóztatott Wesselényit Kufsteinba viszik. A császári parancsra történt fogságba vetés nem meghatározott időre szóló börtönbüntetést jelent, s így kizárólag az uralkodó jóindulatán múlik, hogy mikor engedik szabadon. Ezt az indulatot egyik irányba az otthonában házi fogságra szorított Heléna asszony, valamint sógornői: báró Bánffy Györgyné Wesselényi Zsuzsanna és gróf Bethlen Lajosné Wesselényi Anna igyekeznek hajlítani, az ellenkező irányba Cservenka százados, a kufsteini várbörtön parancsnoka. Beszámolóí szerint a fogoly fegyelmezhetetlenül viselkedik.

Majdnem öt teljes esztendeig tart a kufsteini fogság, míg végre megszületik a kegyelem. Az 1789. év végén tér haza Zsibóra id. br. Wesselényi Miklós feleségével, aki Bécsig elébe utazott.

Öt év nagy változást jelent még a miénknél látszólag sokkal lassabban haladó korban, a XVIII. században is. A változásokra pedig mindenkor érzékenyebbek azok, akiket minden felhalmozódott energiájuk és tenni vágyásuk kiélésében meggátol a világtól való erőszakos elzárásuk. Akik tevőleges részesei a változásoknak, menet közben alig veszik észre, hogy munkájuk során valami mégiscsak alakul; örökké elégedetlenek az elért eredményekkel és a változások tempójával.

Mindkét megállapítás érvényes id. br. Wesselényi Miklósról, aki hazatérése után nemsokára belesodródik az erdélyi politikai életbe. II. József ugyanis uralkodásának (és életének) utolsó évében újból lehetővé teszi, hogy Erdélyben a megyei közgyűléseken és az országgyűlésen újjászülések a végrehajtó, illetve a törvényhozó hatalom hagyományos gyakorlata. Sajnos a kíméletlensége miatt már annyit szenvedett ember ezeken a fórumokon sem tudja türtőztetni magát: felszólalásai ellentmondást nem tűrnek, s még a tiszteletlen beszédmódjáért öt rendreutasító ülésvezető elnök iránt sem tanúsítja az illő tiszteletet.

A kínos ügy váratlan egyetértéssel zárul: Wesselényi aláveti magát a fegyelmi határozatnak, s írásban ismeri el mindazokat a vétkeket, amelyekkel – jogosan – megvádolják, egyszersmind kötelezve is magát arra, hogy a jövőben hasonló magatartástól szigorúan tartózkodni fog.

Mi volt az, ami kiváltotta id. br. Wesselényi Miklós hevesességét a vármegyei közgyűlésen? Ősi joga volt az erdélyi országgyűlésnek, s azt a fejedelemség alkotmányának a Lipót-féle Diplomában történt megerősítése is elismerte, tehát a Habsburg-kormányzat is érvényben hagyta, hogy a honvédelem, katonaaállítás ügyében intézkedjék. Az országgyűlés megkerülésével, tudta és beleegyezése nélkül senkinek sincs joga újoncokat toborozni.

---

⁷ Uo. 34.

A franciákkal vívott háború szükségessé tette a hadsereg megerősítését, s ezt Bécs a megyékkel közölt rendelet formájában oldotta meg. Mikor a Szilágycsehben tartott Közép-Szolnok megyei közgyűlésen a tényt bejelentették, valójában már „kötéllal fogott” katonák sokaságát kellett Wesselényi előre megírt és felolvasott, de így is gyújtó hatású beszéde nyomán törvénytelen állapotukból „törvényes erőszakkal” kiszabadítani.

1794. július 23-án az uralkodó is helybenhagyta a Wesselényire kirótt büntetést: kizárták az országgyűlés tagjai közül. Szeptember 10-étől ülésezett viszont Szilágysámszonban a megyei közgyűlés, amely megújította a báró megbízatását a reformátusok képviselőjében az országgyűlési „követi” tisztségre. Hogy senki – se az állam, se a megye – tekintélyén csorba ne essék, áthidaló megoldásként ismét a testület megkövetésére szólítják fel a renitens bárót. Ennek megtörténtével napirendre térnek az ügy fölött.

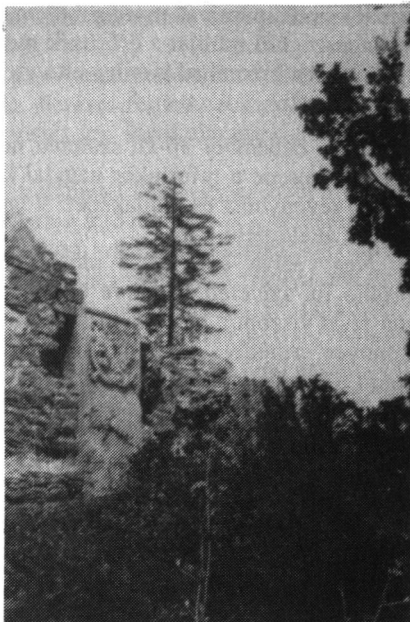
A történelem mindenáron való megváltoztatásának rögeszméjétől súlyosan szenvedő helyi hatóságok megtiltották az első kolozsvári közsínház falán az intézmény fennállása kétszázadik évfordulójáról megemlékező emléktábla elhelyezését. Az 1792-es alapítási évtől kezdve id. br. Wesselényi Miklóst ott találjuk a színház létrejötte körül segítőkészek s a meginduló színházi tevékenységre felelősségtudattal felügyelők között. Mikor pedig előzetes számítások szerint az állandó színház felépítésére, felszerelésére, a szükségesekkel való ellátására 30 000 forint adomány összegyűjtése válik szükségessé, a 31 azonnal jelentkező adományozó közül Wesselényi Miklós ajánlja fel a legnagyobb összegben és a leghosszabb ideig a maga támogatását.

Álljon itt egy 1807-ből való levélváltás néhány mondata annak igazolásául, hogy a színház megbecsülte ezt a ragaszkodást, Wesselényi pedig valóban szívügyének tekintette az erdélyi magyar művelődésnek ezt a pótolhatatlan eszközét. A levelek témája a nemeslelkű jótevők családja részére felkínált, jelképes összegért örök áron megvásárolható páholyok ügye.

„A méltóságos báró lévén az, kinek egész nemzetünk, mind két nemes hazára köszönheti a nemzeti színjátszás kezdetét és megállapítását, mint a ki évégre tulajdon vagyonából eddig is ezeket szentelt fel, és a ki iránt, ezen nemes célt előmozdító buzgóságáért a maradék is háládatossággal tartozik.”

Wesselényi válasza: „Mind az, a mit én nemzeti játszószínünk felállítására és fenntartására cselekedtem, hazámhoz és nemzetemhez tartozó kötelelenségem, nemzeti nyelvünk pallérozására törekedő buzgóságom következtése, mely a mint több nagyérdemű hazánkfiainak dicséretes munkáinál nagyobb tekintetbe nem jöhet, úgy háládatosságot sem érdemel. Tegye a magyarok Istene minden hazánk boldogítására, nemzeti nyelvünk pallérozására célzó igyekezetünket előmenetelessé, gerjessze fel több hazánkfiában is az igaz hazafiúi tüzet, hogy mind azt, a mivel hazánkknak és nemzetünknek tartozunk, velünk együtt munkálkodhassák.”

Ötvenkilenc éves korában, 1809. október 25-én Közép-Szolnok megye főispánhelyetteseként hunyt el, várva, hogy Bécsben lassan borítsa feledés a

Id. Wesselényi István epitáfiuma a kriptá falán a 70-es évek elején.

A Wesselényi-család tagjainak a kriptá faláról levert epitáfiumai. 1995-ben a gyülekezet presbitériuma a cinteremben helyezte el őket.

hatalom túlkapásaival mindig bátran, sokszor a formásokat sem tisztelve szembeszegülő múltját s erősítsék meg véglegesen abban a hivatalban, amelyet minden bizonnyal kiérdemelt.

*

1796. december 30-án született nevét öröklő fia. *Ifjabb báró Wesselényi Miklós* szerepe a reformkor nagyjai között, jelleme és tettei méltán faragtak belőle regényhőst és példaképet. Végezetül az ő életét próbáljuk nagy vonalakban áttekinteni.

Negyvenhat éves múlt idős báró Wesselényi Miklós, amikor nevét öröklő fia született. Ismerve egyrészt az apa férfiasan kemény természetét, másrészt viszont a hasonló társadalmi helyzetű családokban uralkodó légkört, könnyen érthetővé válik, hogy az ifjú báró nevelésében egyaránt szerephez jutott a közéleti feladatok ellátására és a várható sorscsapások elhordozására felkészítő spártai szigor és a szeretetteljes kényeztetés. Egyik életrajzírója egy gyermekkori esettel jellemzi ezt a nevelést: „A zömök és rendkívül erős testalkatú gyermek még nem volt hatéves, midőn atyjával az udvaron sétált. A lovászok egy szilaj és horkoló mént hoztak ki az istállóból s a házi úr felé vezették. A gyermek azt jó kedvvel nézte, mit atyja észrevénén, kérdi tőle: »Nem ülnél-e rá fel?« Miklós egy darabig hallgatott, majd az ismételt kérdésre azt mondá: »Nem.« »Miért?« »Mert félek.« Az atyja ekkor rákiáltva: »Egy Wesselényinek nem szabad félni«, feldobta fiát a ménre, s ostorával erre rávágott. A ló ekkor a hátán levő kis báróval sebesen nyargalt, míg a jeltadásra azt megállították. Az édesanya, Cserey Heléna, e jelenetnek a tornácon szemtanúja, azon percben egyetlen gyermekének vesztét csaknem bizonyosnak hitte, s lehet gondolni, rendkívül megijedt, mi azonban nem sokáig tartott, midőn hozzá vidám arccal felszaladó fiát megpillantá, ki, amint ötlet epedve váró édesanyjának mondá: a ló hátán maradvá addig lovagolt, míg az kifáradt.”⁸

Első házitanítója ifj. Tőkés János volt, egy kormányhivatalt viselő magyarosi birtokos fia. Kolozsvári jogi tanulmányai elvégzése után azért vállalkozott a nevelői szolgálatra, mert id. br. Wesselényi Miklós biztosította számára, hogy 1804 és 1806 közt végzett tevékenységéért cserében fedezni fogja külföldi egyetemi tanulmányainak költségét. Ezzel az anyagi támogatással tanult Bécsben vegytant és bonctant, Marburgban és Párizsban jogot, a napóleoni Franciaország viszonyaiban szerzett tapasztalataival felébresztve a gyanút, hogy nyilván rokonszenvezni fog a forradalmi eszmékkel.

Tőkés János külföldre távozásával a Kolozsvári Református Kollégium természetrajz-, földrajz- és német nyelv tanárának, Pataki Mózesnek ugyancsak Mózes fia veszi át ifj. br. Wesselényi Miklós tanítását, s elvégzi vele a kor református főiskoláinak teljes tananyagát. A nagyon fiatalon, 1815 telén rövid betegség után Kolozsvárt hirtelen elhunyt ifjú annyira közel állt a Wes-

---

⁸ Szilágyi Ferenc: *Ifjabb b. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz*. Budapest 1876. 3.

selényi-családhoz, hogy a tanítvány kívánságára a zsigódi családi kriptába tették, id. br. Wesselényi Miklós mellé.

A fiatal Wesselényi Miklós életének több szakaszában is rendszeresen vezetett naplót. Ez nagyon megkönnyíti az életével foglalkozók dolgát, hiszen első forrásból juthatnak adatokhoz. Ő maga így indokolta meg a naplóírás szükségességét és hasznát:

„Egy napikönyvet kell tartani annak, a ki életét mint egy egészet át akarja futni tekintetével, s a múltat használni kívánja a jövőre és jelenvalóra. De midőn létének tragicomoediájából egy jelenést jegyez fel, s utazásának történetét írja, ne forogjon eszében sem annak valaki előtt való felolvasása és a sajtó alá menése; különben a maga mehetségére, s nem tulajdon tanuságára ír.

Nincs belső valóságunknak egy hűségesebb tüköre, mint egy ily, naponként folytatott autobiographia. Gyakran repülő életünk ezen tűnő képei előtt állva, csodáljuk, hogy az egy-két esztendővel öregedett alig ismer rá, a kevés évekkel ifjabb önnönmagára. Mintegy csak most nemesi címet nyert büszkeséggel nézünk ma, egy egész éjjelle bölcsebbek, a tegnapi csak paraszi vagy polgárnapra. Ily nagy a körülmények hatalma. Gúnyoljuk egy megejtett hibánkat, s ha azon körülállások jelennének újra meg, jórészt abba a hibába másodsor esnénk. Csakhogy soha is ezeknek olvasásában az előbbi jobb ember szemelésén, annak feddő tekintetére ne kellene elszárgulnom.”⁹

1821. szeptember végén elindul Zsigórol a nagyvilágba: Németországot, Franciaországot és Angliát készül felkeresni. Naplója rendkívül becses tanúja mind az úti előkészületeknek, mind az Európában tapasztaltaknak.

Feltétlenül el kell mondanunk három dolgot, mielőtt világyáró útitársaivá szegődnénk.

1. Édesapja halálának tizenkettedik évfordulójára emlékezve érezteti meg a napló kései olvasóival, hogy azt a haza- és igazságszeretetet, amellyel történelmi hivatását fogja majd szolgálni, atyjától örökölte s a szülői nevelés tudatosította benne. „Nyugszik ő az irigység, a rágalmazás, az üldözés fullánkjaitól, nem szagatja már nemesen érző szívét édes hazája haldokló szenvedése, nem az elnyomott igazság és a vétek dölyfös kevélysége; nem háborítja fel többé tiszta lelkét az emberi szent jussok letiporása s a szabadság mennyei lelkének vad üldöztetése; nem érzi ezen pokoltól teréhbe esett, ördögökkel teljes földi mennyországunknak dobzóó örömeit, s epesztő gondjait” – írja.

2. Az apai örökség és nevelés mellett házitánitói és olvasmányai tárták szélesre szellemi látóhatárát. Ennek akkor adja bizonyosságát, amikor nyegle és fellengzős módon beszélnek kortársai Schillerről és Goethéről, anélkül hogy költői gondolatvilágukat és művészi eszköztárukat valóban alaposan ismernék. A társalgásba nem avatkozik ugyan bele, de naplójában megfogalmazza elítélő, hozzáértésről tanúskodó véleményét.

---

⁹ Uo. 7–8.

3. A nagy útra *gróf Széchenyi Istvánnal* indul. Tőle veszi a komoly angol nyelvelkéket, kettejük barátsága fogja beteljesíteni a zsigóói ígéretes kezdetet. Mindketten fiatalok még; szinte kivehetetlen: melyikük fogja tanítani társát? Egy biztos: a közös vándorlás nemcsak a világgal, de önmagukkal is megismerteti a két ifjút. Öntudatosan edzik magukat; naponta próbára teszik türelmüket. Egyelőre ennyi derül ki teljes bizonyossággal: a koplalást Wesselényi, a gyaloglást Széchenyi bírja jobban.

Közös vállalkozásuk kezdetén Széchenyi már túl volt néhány nagyobb külföldi úton. Kettejük utazása így olyan tapasztalatszerzést jelentett Wesselényinek, amelyben nemcsak a friss benyomások kicserélésével, hanem barátja korábbi élményeire való alapozással is gazdagodhatott. Ugyanakkor a nagycenki gróf számára is nyereség ez a kapcsolat, mert amikor minden Nyugaton látott dolgot a hazai állapotokhoz mérnek, kiderül, hogy itthon nagyobb a Wesselényi tájékozottsága. Zsigóra ezt írja Széchenyi István id. br. Wesselényi Miklósnénak: „Nem képzelhető, mily nyereség rám nézve ez az ismeretség s mily új érdeket ad életemnek ez a szerzemény, mert valóban kevés embert ismerek, akinek elvei tisztábbak volnának, mint fia gondolkodásmódja. Oly vén, kimerült országban, mint a mienk, megértheti, mily meglepő és kellemes lehetett rám nézve oly férfival találkozni, mint az ön fia.”¹⁰

Bécsből indultak, onnan Münchenbe, majd Stuttgartba mentek. Franciaországban az epernay-i pezsgőgyárat látogatták meg, majd a normandiai Dreux mellett a híres trappista kolostort keresték fel. Wesselényire ellentmondásosan hatott a néma szerzetesek élete. Egyrészt érthetetlen volt a református férfi számára, hogy valaki Istennek tetsző életet a szótlanásban és tétlenségben keressen, másrészt a barátok önmegtartóztató figyelmeztetése sokat segített Széchenyivel versengő további önnevelő tevékenységében. Calais-ig tartó gyaloglás után hajón keltek át Angliába. Több mint egyéves vándorlás után – hazai gazdasági és társadalmi életünkben hasznosítható rengeteg új ismerettel felszerelve – onnan érkeztek haza 1822 végén.

1825-ben, tizenhárom évi kényszerszünet után nyílt meg újból a pozsonyi országgyűlés. Hogy tagja lehessen a magyar törvényhozó testületnek, gr. Károlyi Györgytől kisebb Szatmár megyei birtokot vásárolt Wesselényi. Így a megyei közgyűlésen is részt vehet, s az országgyűlésre is meghívót kap.

Ezen az országgyűlésen az utód, V. Ferdinánd megkoronázása után az udvari fogadáson így szólította meg Wesselényi Miklóst a még trónon levő öreg I. Ferenc:

– A báró elődei közül sokan tévedtek, és annál fogva szerencsétlenek lettek.

Wesselényi ezt válaszolta:

---

¹⁰ Benedek Elek: *Nagy magyarok élete*. Gondolat, Budapest 1979. 191.

– Felség, való, hogy elődeim sokat szenvedtek, s közülük többen valának szerencsétlenek, de valamennyien ártatlanok valának. S vajon melyik koronás fő hányhatja az elődök hibáját s kiállott szenvedéseit az utódok szemére?¹¹

A célzás az 1665-ös összeesküvésre utal. Wesselényi Ferenc nádor nem érte meg ennek bukását; 1671-ben fejezték le utódja árulása következtében a többi vezetőt.¹²

Ezen az országgyűlési ülészen szóal fel először az új felsőtáblai tag. Nem akármilyen tárgyról van szó: most érett meg az idő arra, hogy követelni lehessen a magyar nyelv használatát a parlament tárgyalásain. Meg kellett születnie előbb a közéletben is használható magyar nyelvnek, de meg kellett születniök azoknak a szónokoknak is, akik méltó módon tudnak élni szépséges anyanyelvünkkel. Wesselényi Miklós beszédének nemcsak a mondanivalója, de a gyönyörködtető magyarsága is magával ragadja hallgatóit.

Akárcsak édesapja, id. br. Wesselényi Miklós, ő is szembekerül az erőszakos verbuválás kérdéseivel. Kedélyeket felzaklató, vegyes érzelmeket felkorbácsoló beszédben foglalkozik az újoncok toborzásával: ahhoz, hogy a vármegyék végrehajtsák a katonaaállításra vonatkozó rendelkezéseket, tudniok kell, mennyi a hadsereg valóságos szüksége. Törvénytelen túlkapasokból fakadó parancsoknak nem lehet szolgálai végrehajtója a helyi közigazgatás.

Az udvar álláspontját és tekintélyét hivatalból védelmező nádor jónak látja csirájában elfojtani a lázadó család sarjának kezdeményezését. Ha első szereplésén megalázza és megtöri, a továbbiakban talán meghunyászkodik és hallgat vagy „kezelhetővé” válik. „Jövevény”-nek nevezi (mint Erdélyen kívül csak mostanában birtokossá váló főurat), s erre egyesek szerint ő maga válaszol a család múltjára utaló jogos büszkeséggel, amelyben nem kíméli a nádor egyáltalán nem „ősibb” őseit. Mások csak gr. Andrassy Károly válaszára emlékeznek: „Nem lehet azt jövevénynek nevezni, ha nem is vett eddig részt a magyar országgyűlésen, akinek elei már régóta szolgálták volt a hazát, midőn a mostani fejedelmi ház a magyar trónra jutott.”¹³

Nem elégedett meg Wesselényi az országgyűlésen elhangzott felszólalásával. Az erdélyi megyéket közgyűléseiken felszólalva és levelekkel is figyelmezteti, hogy tagadják meg a törvénytelen rendeletek végrehajtását. És atyjának sorsa megismétlődik az ő életében is: a hatalom a Wesselényi elfogatására készül. Széchenyi István és Wesselényi Miklós barátsága itt ér súlyos válaszút elé. Most már félreérthetetlenül világossá válik, hogy a zsbói báró szívéhez közelebb áll a tiltakozás minden eszközét, a fegyveres felkelést is felhasználni kész igazságszeretet, míg „a legnagyobb magyar” előbb nagygyá és erőssé tenné nemzetét, mielőtt harcba merné bocsátani jogaiért. Érdemes¹⁴ hosszabban idézni ezzel kapcsolatos levélváltásukat: „Néhány heti egymással

¹¹ Uo. 194–195.

¹² Írásunk elején volt szó erről.

¹³ Benedek Elek, *i.m.* 197.

¹⁴ Benedek Elek nyomán: *i.m.* 203–205.

lét tán sokat rendbe hozott volna köztünk, mert tudom, hogy vagy te hajlanál, vagy én engednék, ami talán nem lett volna káros a közjóra. Isten veled, s bízzál barátodban, ki soha nem fogja felejteni, mily szent barátság kötele kapcsolts minket egybe” – írja Széchenyi Zsibóra. Wesselényi 1831. december 18-án, két nappal édesanyja halála után válaszol a névnapja előestéjén kelt levélre: „Jó Anyám holtteste mellett vevém leveledet. Új hibáztatásod, feddésed valóban derék balzsam marcangolt szívemre! – kivált baráti kézből! ... Elágaztunk tehát egymástól! azt mondod. Hibásoknak vagy célhoz nem vezetőknak tartod azon módokat, melyekhez én nyúltam. ... Az én utam az egyenes út. Cselekvésem csak annyi, hogy az igazat megmondom. Sérteni nem igyekszek, de flastromokat sem ragasztok, mert ez az én szótáram szerínt hízelkedést teszen. Hogy gyűléseken megjelenek, talán csak nem hiba; hogy ott úgy beszélek, mint férfiúhoz illik, ez is tán nem vétek. Nem értem tehát, mit értesz fentebbi kifejezéseiddel. Azt írod ugyanis, hogy felhagysz velem. – Úgy is jól van!

Barátom, tegnapelőtt szakadt szét azon legdrágább kötelék, mely gyöngéd érzés által kötött engem e világhoz. Ám szakaszd el te azt is, melyet köztünk legnemesebb törekedés szőtt volt. Válj el tőlem! Hagyj magamra! Én mindent eltűrök. Oly egyedül – de oly függetlenül is érzem magam, mint a szirt tetejéről felszárnyaló sas. Teljen be hát a végzés. Hadd rongálja egyik fél testemet, kínozza a másík lelket. Kiáltások ki boldognak és esztelennek; nevéssétek ki elestét annak, ki azt maga szerezte magának. Hirdessétek hibásnak és vétkesnek. Legyen nevem meggyalázva vagy elfeledve, nekem mindegy. Én nyugodt és derült szemmel nézek örök bírámra.”

Az „örök bírájára nyugodt és derült szemmel néző” ifj. br. Wesselényi Miklós atyjához hasonlóan szókimondó természetét nem tudta megfékezni a hatalom részéről állandóan érkező figyelmeztetés sem. Bár egyelőre nem került sor letartóztatásra, a szándéknak csak a végrehajtását függesztette fel a kormányzat. Éberen figyelték minden megnyilvánulását, és nem volt szükség besúgóhadat telepíteni környezetébe, mert nem szűk baráti körben, hanem a legnagyobbban hangoztatta mindig véleményét. Egyebek közt – és a legnagyobb hatással – az erdélyi országgyűléseken.

Mert Erdélyben is megkezdődött a reformországgyűlések sorozata. Az 1811-es kolozsvári ülészak óta szünetelő parlamenti élet 1834-ben indul újra. A következő esztendőre is áthúzódó ülészak a megválasztott és kinevezett tisztségviselők beiktatásával kezdődött. Nopcsa Elek elnöki kinevezését nem a legnagyobb lelkesedéssel fogadták az erdélyi honatyák, s minden lehetséges módon hátráltatták munkába állását. Az ellenszenvvel kezelt elnök az ülések irányításában zavarában is hibát hibára halmozott; magatartását viszont Wesselényi olyan hevesen ítélte el, hogy a Kolozsvárt kialakult hangulatban és az erdélyiek meg az uralkodó közti viszony megromlása miatt a tél folyamán az országgyűlést feloszlató, a zsbói bárót pedig törvénytörés elé idéző királyi leirat lett a következmény. Az idézésre meg nem jelenő Wesselényi

ellen elfogató parancsot adtak ki. Ő kénytelen volt szűkebb hazáját elhagyni, s évekig Magyarországon, főleg Pesten tartózkodott, mintegy száműzetésben.

Olvassunk bele naplójába: ő maga a leghitelesebb tanúja annak, miként éli át ezeknek az esztendőknek a lelki megpróbáltatásait. „Erdélyben, mint mondják, igen nagy a részvét irántam; sokaknak, kiket irigység s más indulatok ellenem gerjesztettek volt, most haragjok árja az ellenem árasztott üldözés tengerében kialudt; mások, kik hidegek voltak, melegen éreznek; mindez természetes, mert a sajnálás a részvétnek anyja, s a legbizonyosabb engesztelő. Oktalanság, midőn valaki azt, kinek ártani akar, köz sajnálásig üldözi. Az igazság nagy oeconomiajában, mely a bűn uralta világ felett, ha igazgatva ritkán is, de védőleg s fenntartólag gyakorolja hatalmát – saját intézet az, hogy a gonosznak fegyvere, midőn azt egy bizonyos ponton túl használja, ötet sérti. De minden részvét mellett, nagyon sokan rettegnek nevemet csaknem említeni is. Emberek, nyomorú teremtések vagytok, s nem mentségtek előttem, sőt halmozza szégyenteket, hogy rosszaságtok legnagyobb részét gyávaságtok szüli.”¹⁵

Természetesen nemcsak kesereg, megállapít, lélektani következtetéseket von le, hanem ügyét a törvényesség szempontjából is tisztázni igyekszik:

„Reggel 9 óra előtt a nádornál voltam, elbeszéltem neki a történeteket, hogy a helytartótanácsához már megjött, tudta és mondta, de ide még nem. Mondtam neki, hogy én egy ujjamat sem fogom ezen törvénytelen s helytelen parancs véghevitele ellen mozdtítani, de végrehajtására sem fog egy tagom is mozdulni; – parancsolat, hogy vigyenek, tehát vigyenek, betű szerint érve, én menni nem fogok, az igazságtalanság és erőszakos önkény eszközeivé nem fogom lábaimat fertőztetni. Ő ezen megütődve látszott lenni, helytelennek állította, s az egész dologról olyanformán beszélt, hogy ha a parancs eljön, hihetőleg itt végre is hajtítja. Kimagyaráztam neki, nem arról van a szó: mintha engemet azért akarnának megfogni s elhurcolni, hogy ítélőszék elibe állítsanak s peremet folytassák, mert hiszen orvosi bizonyítvánnyal lévén megmutatva, hogy én nem mehetek, a törvényszék előtt jelen leszek biztosan személyében, s perem é hó 5-én megkezdődik s folyni fog; most arról van szó, hogy az én felettem kimondott ítéletet teljesedésbe vegyék.

Mondtam neki azt is: nem tudom megfogni, mit akarnak s remélnek megvásárolhatni ilyen nagy áron, mert nagyok kell az uralkodásra nézve neveznem azon botránkozást gerjesztő jeleneteket, milyenek: az én erőszakos elfogatásom, egy regalistának az országgyűlés kebeléből kiragadása s elhurcolása; annak, kit üldözések által a köz figyelem s részvét tárgyává tettek, két országon keresztül fogva s fegyver közt történő vitele; és mindezen undorító keménységgel mit nyernek? Ha csak a spanyol inquisitio módjára nem akarnak világ szeme láttára cselekedni; engem Maros-Vásárhelyre megérkezve tüstént

---

¹⁵ Szilágyi Ferenc, *i. m.* 20.

el kell bocsátani, mert tiszta törvény parancsolja, hogy még a tetten elfogottat is kezességre ki kell bocsátani.”¹⁶

Regényes mellékeseménye a Wesselényi ellen megindult hajsának, hogy a feloszlott erdélyi országgyűlés népszerűtlen elnökének öccse követelt fegyveres elégtételt Nopcsa Elek „megsértéséért”. Mivel ezt Wesselényi Miklós megtagadta, arra hivatkozva, hogy csak a parlamenti ülészak bezárása után hajlandó lovagias ügyekkel foglalkozni, egy császári ezredes, Wurmbrandt Ferenc gyávasággal vádolta meg. Kettejük kardpárbájára Mezőtelegd közelében került sor, s az ezredes ott szerzett sebesülése következtében a katonai pálya folytatására alkalmatlanná vált. A győztest lelkesen ünnepelte a magyar nemes ifjúság, ő pedig a vesztes félnek állást ajánlott fel birtokain.

A per évekig elhúzódott, mert túl sokan és túl tekintélyes emberek álltak a vádlott védelmére. Ezalatt egyszerre szaporodtak az ellene felhozott vádpontok, és gyűlt az ügyében megfogalmazott védőbeszéd anyaga. Nem kisebb személyiség vállalkozott a védelmére, mint Kölcsény Ferenc, a *Himnusz* költője, 1839. február 9-én minden korábbi huzavona ellenére megszületett a végleges ítélet, és ifj. br. Wesselényi Miklóst háromévi börtönbüntetése letöltésére a budai Ferdinánd-kaszárnyába zárták. Az ottani körülmények súlyosan károsították látását; fél szemére majdnem teljesen megvakult. Egészsége helyreállítása érdekében engedélyt kapott, hogy két katonatiszt kíséretében Gräfenbergbe utazzék.

Azt az embert ítélték el, akit ekkor *nemzeti hősként* tisztelt a magyarság. Aki csak véletlenszerűen hallotta legalább egyszer életében ifj. br. Wesselényi Miklós nevét, bizonyára így hallhatta említeni: „az árvízi hajós”.

1838. március 13-án, keddi napon kezdődött Pest nagy megpróbáltatása, a város történetének legsúlyosabb árvize. Wesselényi így örökíti meg naplójában a nap eseményeit: „Ebéd alatt indult meg a jég; darabig csendes méltósággal, robaj nélkül ment, később megállott, s az emberek újból kezdettek rajta jární; öt óraker újra megindult, s nemsokára tornyosulni kezdett, valamint föni és forni a jégtömegeket duzzadva emelő s újra szétzúzó hatalma a dühöngni készülő Dunának. A víz partjain már túllépett, a bősztült folyam a váci töltést átszakította, de a jég folyvást haladván, a nézők csoportja, s majd minden azt hitte, hogy mérgeit már kiöntötte. Ezen reményben színházba mentem, s még nem vala vége a darabnak, midőn híre futamodott, hogy a víz már a városban benn van.”¹⁷

Éjfélig tartózkodik a helyszínen, hogy megbizonyosodjék: valóban megkezdődött az apadás, de a hajnali öt óra ismét a belvárosban találja, ahol derékig, sőt mellmagasságig is vízben gázolva, átjegesedett öltözetben igyekszik menteni a házaikból menekülőket. Váltóruháját is csónakon hozzák hazulról,

---

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo. 39–40.

maga is ladikba száll; evez és kormányoz egyedül. „A segíteni sietők közt kevés ismerőst, mágnásaink és ifjú uraink közül egyet sem láttam” – írja.¹⁸ Az első csónakban látott ismerős, akit megszólít, azt válaszolja kérdésére, hogy „istállót keres a lovainak” – elképzelhetjük megbotránkozását és haragját, amellyel e választ fogadja. Másodszer már eredményesebben haborodik fel. Csak ennyit kiált Prónay Albertnek, akit erkélyén lát pipázva szemlélni: „És te itt pipázol?”, hogy rövidesen viszontlássá egy ajtókból összerótt tuta-
jon, beállva az életmentők közé.

Hetvenkét órán keresztül pihenés nélkül hordja a pestieket összeomlással fenyegető házaikból biztonságos helyre. Becsületszavával biztosítja visszatéréséről azokat a kétségbeesetteket, akiknek háza mellett utasaival továbbhalad. Senkinek sem kellett csalódnia benne, és legalább hatszáz ember köszönheti neki az életét.

Bár a kormányzat számára nemkívánatos személy, és néhány nap múlva azt is megtudja: rendelet tilt meg neki minden közszereplést, a sajtócenzúra nem meri megkövetelni, hogy az árvízről szóló tudósítások elhallgassák a nevét és a szerepét.

Magához kéreti Széchenyi, hogy figyelmeztesse: vesztébe rohan. Választott útja nem fogja előbbre vinni a magyarság ügyét. Betegeskedő barátja tele van szemrehányással. Már azzal is kivívta Wesselényi maga ellen az uralkodóház rosszallását, hogy korábban tűzkárosultak megsegítésére indított gyűjtésben túllícitált egy főherceget. Ha ezt a beszélgetést összevetjük korábbi levélváltásukkal, amelyben már jól érezhető kettejük útjának végleges szétválása, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a háttérben ott áll a kor legfájdalmasabb kérdése. Wesselényi Miklós a két magyar óriás közül immár a másikat választotta: hat éve megismerkedett *Kossuth Lajossal*, az országgyűlési napló sok akadályba ütköző kiadásában munkatársak. Wesselényi biztosítja sokszor a parlamenti tudósítások, később a helyhatósági hírek megjelentetésének költségeit; majd Kossuth Lajos hároméves fogsága alatt barátjának szüleit támogatja összesen 6500 forinttal. Ennek negyedévenként esedékes részleteit többnyire személyesen vitte, hogy szavával is vigasztalja a kesergő családot.

1840 májusában hirdetik ki a közkegyelmet a politikai foglyok részére, a Wesselényi Miklóst szülőföldjéről kitiltó rendelkezés hatályát pedig csak 1841 szeptemberében oldják fel. Nem él a hazatérés lehetőségével, a Gräfenberg közelében levő Freywaldauban marad. Látása egyre romlik, s rövidesen ráborul az örök sötétség.

Ez a sötétség azonban csak testi. Szelleme annál világosabban lát, s ezt fényesen igazolja az az 1843. július 30-án kelt levele, amelyet gróf Haller Ferencnek, a frissen kinevezett horvátországi bánnak ír: „Midőn díszes hivatalodra emeltetésed hírért hallottam, midőn üdvözlő szavaimat hozzád intéztem, öröm dagasztotta keblemet, hogy régi jó barátom, egy egyenes és szilárd

---

¹⁸ Uo.

lelkü férfi s egy igazi jó hazafi lépett azon polcra; de egyszersmind, amint jó barátomnak kényes és kétes sorsa, úgy szilárd férfira s jó hazafira váró nehéz próbák és csiklandós körülmények aggodalommal töltötték el... Jól tudom én azt, erőszakos, elnyomó, s elfojtó eszközök se nem helyesek, se nem tanácsosak, s ilyenek kezeid közt nem is voltak; de azon mozgalmaknak legnagyobb ereje abban áll, s az teszi közvetlen honunkra és a monarchiára, közvetve pedig egész Európára nézve azokat veszedelmessé, mivel az elnyomatás elleni méltó védelem színét bitangolják; s e részvétet gerjesztő álarc alatt rejtve tartja valódi s mind nemzeti létünket, mind az egész monarchiát fenyegető vészterhes képét; és ügyünknek, mely most a monarchia s mondhatni Európának ügye, semmi sincs károsabb azon rokonszenven rabló hiedelemnél, mintha az, mit nemzetiségünkért teszünk, nem nemzeti s polgári fennmaradásunkért történő önvédelem, hanem megtámadó erőszakosság volna.

Ennélfogva a szláv veszélyes irány gátlására és gyengítésére, másfelől pedig ügyünk előmozdítására, ezzel a monarchia s a művelt világ érdekében, annak bátorsága, mint békéje ügyében semmi sikeresebbet s hasznosabbat nem lehet tenni, mint a szláv törekvéseket valódi alakjukban tüntetni fel. Így azoknak régi, körünkön kívül eső eredetére, idegen összeköttetéseire, temérdek elágazottságára s roppant célzatára rá kell mutatni, s ezzel kérést az ártatlanság és részvétet gerjesztő szenvedőség álarcát levonni; az csak így lesz azon legnagyobb erkölcsi erejétől s istápjától megfosztva, mely veszélyes voltának nem ismerésében s abban áll: hogy pártolást érdemlő alakban jelenik meg.”¹⁹

Pontosan egy hónappal negyvenkilencedik születésnapja előtt, 1845. november 20-án ifj. br. Wesselényi Miklós házasságot kötött Zsibón Lux Anna freywaldau 18 éves hajadonnal, aki önfeláldozó odaadással ápolta évekig a világtalan férfit. Az esküvő előtti napon a menyasszony római katolikus vallásáról áttért reformátusnak.

*

1848. Jó volna ott látnunk a testi látását elveszített, de lelkével a jelen eseményeinek titkos mozgatórugóit is felfedező, jövőbeli következményeire is rávilágító férfit a forradalmi barikádokon. Honvéd nem lehet világtalanul. A közélet azonban nem nélkülözheti a jobbágyfelszabadító, közteherviselésre nemcsak másokat buzdító, hanem abban sokakat megszégyenítően példát mutató arisztokratát. 1848. április 24-én a nádor kinevezi Közép-Szolnok vármegye főispánjává. Szék városának követeként részt vesz a május 29-étől július 18-áig tartó erdélyi országgyűlésen. Ő javasolja a robot és dézsma megszüntetését, s a kezdeményezésére megszülető határozat még az ülésszak idején érvénybe is lép. „Az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, emeljük oda, hova őket Isten teremtette. Legyenek az erdélyi jobbágyok s zsellérek többé nem parasztok, pór nép, misera plebs, hanem szabad polgárok, le-

---

¹⁹ Uo. 75–77.

gyenek velünk egyenlő kötelességek alatt álló s jogokkal felruházott honfitársaink, és legyenek velünk jog s szabadság közös érdeke által a hon szolgálatjára s védelmére felhívott testvéreink²⁰ – mondotta Wesselényi ezen az országgyűlésen.²⁰

*

A vakság mégis fájdalmas akadállynak bizonyul, Kossuth Lajos legalábbis ezt veti barátja szemére, s ugyanakkor ebben találja mentségét is, amiért a forradalom kitörése nem lelkesedéssel, hanem aggodalommal tölti el. Állandó segítségre és gondozásra szorultan feleségével és kisgyermekével elhagyja a zsigóói birtokot; Freywaldauba húzódnak vissza, de mind a vármegye életének irányításában, mind a honvédség felszerelésében és ellátásában leveleivel, rendelkezéseivel, adományaival továbbra is részt kíván venni. Kossuthnak többször is ki kell magyarázkodnia, hogy a külföldön tartózkodókat hazatérésre és a honért való harcba lépésre szólító felhívása semmiképpen sem jelentett a világtalan Wesselényi elleni vádaskodást, amiért eltávozott az újraegyesült Magyarországról.

Vissza már csak súlyos betegen tért Wesselényi Miklós. Betegen egy beteg hazába. 1850. április 21-én pár napos nehéz szenvedés után halt meg Pesten. A Kálvin téri református templom sírboltjából csak 1851 januárjában vihették végakarata szerint Zsigóra a koporsóját, hogy szülei és tanítómestere mellett találjon nyughelyet. „A nemzet néma gyásza követte sírjába; hangosan zokogni nem volt szabad akkor.”²¹

*

Addig próbáltuk vázlatosan nyomon követni a Wesselényi-család történetét, amíg költöket, krónikásokat és regényszerzőket megihlető, szoborba öntött, főként magasló, hozzánk lehajló, minket is magához fölemelő alakjág értünk. A csúcsról körül kell tekinteni, mielőtt visszaindulunk a völgybe, ahol mindennapjaink zajlanak. Jól meg kell figyelniük, amit a csúcsra értek nálunk hamarabb megláttak, s aminek bekövetkezésében eddigi figyelmetlenségünk, sok-sok mulasztásunk is vétkes. És összefogva mindazokkal, akiknek ereiben a legjobb erdélyi családokkal házassági kapcsolatra lépett Wesselényieknek s negyvennyolcban felszabadított erdélyi jobbágyaiknak vére folyik, munkálkodjunk együtt álmuk és mindannyiunk álma valóra váltásáért: az egyenlő kötelességet teljesítők egyenlő jogaiért szülőföldünkön.

---

²⁰ Benedek Elek, *i.m.* 245–248.

²¹ Uo. 254.

Veress Dániel

„A jónak magvát mindenként hinteni kell”

Életrajzvázlat Wesselényi Miklósról

A Wesselényi-ősök

Vannak családok, amelyeknek a sors azt adta osztályrésztül, hogy egyetlen családtagjukon, egyetlen személyen keresztül írják be nevüket nemzetünk történetébe. Ritkább, noha nem kivétel, hogy egy családnév hallatára több személyre is gondolhatunk, ezért keresztnévükkel együtt emlegetjük őket. Ilyenek voltak a Báthoryk, Rákócziak, Telekik, Mikesek, Bánffyk. Közéjük tartozott a Wesselényi-család is. E nevet többen viselték, akiknek emlékezetét, noha nem egyenlő súllyal, megőrizte a történeti hagyomány. A Wesselényik közül kétségtelenül a legismertebb Miklós, teljes nevén *ifjabb hadadi báró Wesselényi Miklós*, a múlt század első felében élt reformkori államférfi, politikai és közgazdasági író, mintagazda, a remek szónok, valós történetek és legendásult históriák hőse. Családtörténete az előidőkben, az ő élténél jóval korábban kezdődik. Néhány őst kötelességünk megemlíteni.

A legkorábbi Miklóssal már Szapolyai János idején találkozunk. Utóbb ítélmester az erdélyi fejedelmi udvarban. Báthory István akarátának végrehajtójaként – miként írva vagyon: „könnyes szemekkel” – ő olvasta fel 1575-ben a fejedelemségre törő, de Kerelőszentpálnál csatát veszítő Bekes Gáspár híveit sújtó végzést. Az idő tájt szakadt a család háromfelé, a „lengyel ág”-ra, a „magyarországi ág”-ra, valamint az „erdélyi ág”-ra, melynek leszármazottja volt az ifjabb Miklós is.

A nagy család elődei közül legismertebb egy eposzhős, gróf Wesselényi Ferenc, Gyöngyösi István híres költeményének, a *Márssal társalkodó Murányi Vénus*nak férfi hőse, aki beleszeretett a murányi vár asszonyába, Széchy Máriába. A nevezetes pár, kalandos körülmények után, átjárta a hadászati-lag fontos sásfészket a Habsburgoknak. A köztudatba átment „árulás” fekete leplét a történetírók mostanában bontogatják le a házaspárról, új adatok, tények, elemzések segítségével odarajzolva a nemzet akkori – a nevezetes esemény 1664-ben játszódtott le – sorsdöntő gondját, a török kiűzésének szövevényes ügyét, az európai erőviszonyokat és a taktikai megfontolásokat.

Egyébként a murányi csíny végrehajtóját néhány esztendővel később a lipóti abszolutizmussal elégedetlen rendi összeesküvés élén találjuk. Ő volt a nádor, az ország legmagasabb közbizleti méltóságot betöltő főura. Társai, Zrínyi Péter horvát bán és Nádasdy Ferenc országbíró sorsát, a véres megtorlást azáltal kerülte el a bukás után Wesselényi Ferenc, hogy még az összeesküvés leleplezése előtt hirtelen meghalt.

A következő említendő Wesselényihez, Istvánhoz, bogáncsként tapad a jelző, hogy „a labanc”. A minősítésekkel ezúttal is óvatosan kell bánnunk. Rákóczi Ferenc kuruc szabadságharca idején soha nem rántott kardot a Habsburgok védelmében. Császárhűsége – ha annak nevezhetjük? – bizalmatlanság és megrettenés szülte önmentés volt. Főúr társaival együtt a császári parancsnok, Rabutin tábornok fenyegető utasítására kellett behúzódnok Szeben védelmet nyújtó falai mögé, ahol mintegy nyolc évet töltött. Olvassuk el figyelmesen az 1983-ban *Sanyarú világ* címmel megjelent naplója két vaskos kötetét: nem csak jelentős körtörténet, izgalmas önarckép is, mely árnyaltatja véleményünket. Az eseményeket lejegyző jó megfigyelő volt, átélte csapdába esettségüket, hiteles beszámolót adott önmagáról, számos kortársáról, munkájával öregbítvén a Wesselényi-család hírnevét.

Wesselényi Istvánnak négy gyermeke volt, két lány és két fiú. Utóbbiak közül második Istvánt kell megemlítenünk. A művelt, több idegen nyelven beszélő főúr, miután kapitányi rangban kilépett a hadseregből, visszavonult birtokaira: a zsigó uradalom az ő keze alatt kezdett mintagazdasággá alakulni. Ő alapította Erdély már akkor legkitűnőbb ménesét. Nagy lóistállót építtetett, a birtokközpontban különböző műhelyeket állított fel, mely a manufaktúra ipar kezdeti fokát jelentette Erdélyben. Felesége, az erős gazdasági érzékel rendelkező Vargyasi Daniel Polixena férje elhunya után is tovább fejlesztette a ménest, s közben, irodalmi hajlamainak engedve, etikai, filozófiai és teológiai műveket fordított. Makacs, szigorú, kardos nőszemély lehetett, mert fiáról, az idősebb Miklósról, és unokájáról, az ifjabb Miklósról – lobbanékonyaságukra és indulatosságukra célozva – a kortársak gyakran emlegették a „Daniel-vért”, nem túl hízelgő jelzőkkel illetve az örökséget.

Az apa

Idősebb Miklós, akit Nyíró József regényének címével rendszerint „a sibói bölény”-ként emlegetünk, valóban alkalmas volt egy regényhős szerepének betöltésére. Életébe, némileg egyoldalúsított alakjába sok minden belefért: leányszöktetés, állami, vallási tilalmak megszegése, fegyveres birtokháborítás, öt letöltött kemény év az Inn folyó felett komorló hírhedt várőrtőnben, Kufsteinban. „A düh és megbánás két egyenlő részre darabolta életét, s ki tudná megmondani: szíve volt-e nemesebb, véralkata iszonyúbb?” – tette fel a sokat vitatott kérdést *A két Wesselényi Miklós* című portrétanulmány írója, Kemény Zsigmond.

Nem minden jellemteni kérdésre lehet röviden árnyalt, hiteles választ adni. Tény azonban, hogy a kései utókor hagyományörző emlékezte nem csak idősebb Miklós szilaj tetteit őrizte meg, sokkalta inkább a hazafi közügyi, művelődéstörténeti jelentőségű kezdeményezéseit. A tetteiben korlátozást nem tűrő úr elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar színjátszás elindításában. Kezdetben alkalmyszerűen összeverődött vándortársulatokat hívott meg

Zsibóra, akik a vadaskertben tartották előadásait, de túllépett a magán-színházi kezdeményezéseken. 1795. március 20-án, az országgyűlésen elmondja híressé vált beszédét egy állandó erdélyi magyar színház felállítása, beindítása érdekében. Érvelése szerint a játékszín a legjobb iskolája az anyanyelv művelésének, hatásos eszköze az erkölcsök jobbításának, a nemzeti jelleg, a hazafiúi érzés erősítője. A rendek a javaslatot elfogadták, az anyagi támogatásban részt vállaltak, a fő ügyintéző – egy bizottság élén – maga Wesselényi. Lóiskolája épületét Kolozsvárott ideiglenesen színházteremmé alakították. Egy állandó társulatot anyagilag és szervezésileg fenntartani, vezetni, éltetni rengeteg vesződést és áldozatot kívánó vállalkozás volt. Idősebb Wesselényi Miklós színházi levelezését olvasni egyként lelkesítő és nyomasztó. Lelkesítő, mert egy helyzetfelismerő, céltudatos jellemet mutat; nyomasztó, mert tömérdek bajról és gondról szerezhetünk e levelekből tudomást. Saját vagyonából is sokat áldozott az ügyre. Miként kiszámították, élete során mintegy húszezer forintot, ami akkor igen nagy pénz volt. Ne feledjük, hogy művelődést pártoló tevékenysége kiterjedt az iskolákra is, például alapítvánnyal támogatta a zilahi református kollégiumot.

Összegezve e röpke jellemrajzot, 1809 októberében Erdély különbségeiben legszínesebb, ugyanakkor igen tevékeny szellemű főura távozott az élők sorából, egy nagy birtok gondját-hagyván feleségére, nagyajtai Cserey Ilonára, valamint már gyermekként rendkívüli képességeket mutató fiára, Miklósrá, szülei tizenegy gyermeke közül az utolsó előtt születettre, az egyetlenre, aki megérte a serdülőkort. Feljegyezték, hogy az apa, miután tizedik gyermeke koporsóját is elhelyezték a családi kriptába, ajtaját berakatta, bevakoltatta.

Miután egyetlen apai reménysége 1796. december 30-án született Miklós fia maradt, a kortársak szerint túlzott szigorral és keménységgel nevelte félelemnélküliségre, türésre, ugyanakkor igen nagy gonddal taníttatta. Gyermekkorából számos történet ismeretes. Például alig tizenegy évesen egy szemlén nagy hozzáértéssel nemesi lovasszázadot vezetett. Egy megyegyűlésen kivont karddal apja védelmére kelt. A már felnőttől vadászként, kardvívőként, céllövőként, lovasként, kocsihajtóként, mai szóval sportemberként, legendák keringtek az őt ismerő kortársak jóvoltából. Híres úszó volt – Tihany és Füred közt átúsztta a Balatont –, jól bokszolt. Igaz az is, hogy sokszor céltalanul virtuskodott, s miként Széchenyi szemére hányta, rongálta egészségét. Betegségeiről később fogunk szólni: volt köztük fatális kihatású is.

Ifjabb Wesselényi Miklós gyerekkorát a zsibói birtokközpontban töltötte. Nevelői Tökés János, majd Pataki Mózes. Utóbbi nemcsak tanítója volt, hanem idősebb barátja is. Miklós utóbb többször elismételte, hogy ő mindent Patakinak köszönhet. Annnyira tisztelte és szerette a korán elhunytat, hogy koporsóját, a családi sírboltban, az apja koporsója mellé tétette.

Az anya

Wesselényi egyik legrokonszenvesebb jellemvonása az volt, hogy végtelenül szerette és tisztelte édesanyját. Tizenhárom éves volt, amikor édesapja meghalt, harmincöt, amikor édesanyja elhunyt. A nagyerejű férfi a koporsót egyedül vitte fel a dombon álló kriptához, a temetés után ajtaját nyitva hagyta, s őrt állt hat héten át, éjjel pedig a sírboltban virrasztott. Édesanyja gyászjelentését is maga fogalmazta. Megrendítő személyes vallomás: „Dajkám, gyermekségem gondos ápolója, ifjúságomnak ész s érzés fényével világító csillaga, édes enyhítője a férfi gyötrő gondjainak s küzdő szenvedésinek, ezen leghívebb, legigazabb Oktatóm, Barátom” – írta egyebek közt édesanyjáról, a sors változásai és csapásai közt mindig helytálló Cserey Ilonáról.

Kapcsolatuk bensőségességét Miklós levelei is igazolják. Például 1821-ben, nyugat-európai útja előtt, hónapokig Bécsben tartózkodott. Elégséges onnan írt leveleit elolvasnunk, hogy képet nyerjünk az őszinte, felelősségteljes fiúi szeretetről és ragaszkodásról. Nemcsak életviteléről, benyomásairól, saját dolgairól tájékoztatja, de távolból is igyekszik gondját viselni. Még arra is kiterjed a figyelme, hogy édesanyja szeme világát óvja, kérve, hogy ne takarékoskodjon az esti gyertyával. Gondja az is, ha az úton véle valami történne, édesanyját anyagilag biztosítva lássa, birtokaiban a rokonság az özvegyet ne háborgathassa. Számos oka volt Miklós késői nősülésének, de amellett, hogy nagy asszonyfaló volt, talán az is közrejátszhatott, hogy nem sietett édesanyját magára hagyni. Halála napját minden évben nagy magábaszállással megtartotta.

Ifjúsága, az első utazás

Apja halála után tanulmányait magántanulóként Kolozsvárt folytatta. Kitűnő nevelője volt, Szabó András, filozófiai értekezések írója, Goethe és Schiller fordítója. Tanítói is kiváló elmék, így a természettudós Méhes Sámuel, a jogtudós Winkler János. Az 1809-től 1817-ig terjedő évek az ismeretgyűjtésnek, valamint a jellemformálódásnak időszakát jelentik.

1814-ben magyarországi – ez kortárs erdélyi szemmel is külön ország –, ausztriai, észak-olaszországi – tehát a Habsburg-birodalmon belüli – utazásra indul. Ma ezt a világtúrát akár tanulmányútnak is nevezhetjük. A féléves út tízezer forintba került, nem volt olcsó, mintegy tíz közhivatalnok akkori egyévi fizetésével lehetett egyenlő, de értelemátgató, elmemozgató hatása nem számítható át pénzértékre. Kolozsvárral szemben Bécs, okkal és joggal, világvárosnak számított. Wesselényi megnézett minden megnézhetőt, becserkészte a város környékét is, bejáratos lett a bécsi arisztokrata társaságokba, ismeretségeket kötve megmerítkezett a „nagyvilágban”. Hajón Triesztből ment át Velencébe, Pádovába, Veronába, el egészen a Garda-tóig. A kalandozás – Fiumén át – hazafele „irodalmi zarándoklattá” vált. Niklán Berzsenyi Dánielt valószínűleg Kazinczy ösztönzésére kereste fel. A költő 1814. no-

vember 23-án kelt levele, a szöveg közé iktatott, halhatatlanná vált ódával, acéltüvel karcolt arckép és jellemrajz. A köznemes költő megtiszteltetésértének tükre is. Wesselényi továbbutazva találkozik Kisfaludy Sándorral, Dukai Takács Judittal és Kiss Jánossal. Egy újabb bécsi időzés után néhány napot a család régi barátjánál, a már gyermekkorában megismert Kazinczynál tölt Széphalmon. Kazinczy 1805-ös zsigóói látogatását az *Erdélyi Levelekben* adta a világ tudtára. A két kufsteini fogoly, az idősebb Wesselényi Miklós és az író egész éjszaka beszélgettek. jelen volt a kilencéves Miklós is: lovakat gyúrt a gyertyák lecsurgó viaszából. Állítólag közbe is szólt, kérdezett, véleményt mondott, résztvevőként a két nagy élettapasztalatú ember eszmecserejében.

Marosvásárhelyen 1816-ban jogi szigorlatot tesz, s az erdélyi táblánál – mai szóhasználatban bíróságnál – joggyakornokoskodik. Itt kerül kapcsolatba az erdélyi reformkor legjellemesebb és legradikálisabb politikai gondolkodójával, későbbi igaz barátjával, Bölöni Farkas Sándorral, aki – *Naplója* igazolja – Wesselényi életének legviharosabb időszakában is ingadozás nélkül mellette állt.

Miután átvette birtokai vezetését, Miklós Zsibóra hozza a kor egyik kiváló gazdasági szakemberét, Kelemen Benjámint, és nekilátnak a birtok modernizálásának. Ennek az embernek nevét kiemelt tisztelettel kell említenünk. Wesselényit számos csalódás érte – embertársai vonatkozásában – zaklatott élete során. Kritikus helyzetekben gyakran főrendű barátaitól sem kapott politikai támogatást. Élte javakorában, hat és fél éven át, távol kellett élnie Zsibótól, miként erre a kérdésre is majd sort kerítünk. Itthon mindent Kelemen intézett. Fáradtságot nem ismerve vitte az erdélyi híreket Wesselényinek, tárgyalt az ügyvédekkel, védte, sőt fejlesztette a birtokot, a gazdálkodást korszerűsítve. Wesselényiért aggódó, jót akaró és cselekvő barátai sorából, Bölöni Farkas, Kölcsey, Deák mellől – a különbségeket is figyelembe véve – nem hagynám ki Kelemen Benjámint sem.

A pálya kezdete

Wesselényi közéletinek nevezhető pályája azzal kezdődik, hogy 1817-ben tevékenyen részt vesz az inség sújtotta népen segíteni akaró akciókban. Az éhínség, számos ok következtében, már 1813 óta pusztít Erdélyben. Wesselényi népkonyhát állítat föl, ahonnan a legínségesebbeket látják el. Ő és néhány erdélyi mágnás vezetik be Erdélyben az ún. Rumford-levest.

Megindul megyei közszereplése: szolgabíró lesz, majd részt vesz az úrbérrendezés csatározásaiban Kolozs és más megyék gyűlésein. A szándék megbukik, az udvar helyi tisztségviselőin s a maradi köznemességen keresztül elgáncsolja azt, ami miatt annyi baj, zűrzavar történik majd 1848-ban. De Wesselényi elindul a tulajdonképpen jobbágypolitikusai tövises pályán. Az

általa választott út a híres, rá nézve tragikus következményű második szatmári beszédhez vezetett, miként erről is szó lesz a maga helyén.

Egy barátság kezdete

Debrecenben, 1820 nyarán Wesselényi megismerkedik Széchenyivel. „Wesselényi Miklós közelebbi megismerésével igen sokat nyertem. Vele örökké szoros és felbonthatatlan barátságban fogok élni” – jegyzi fel naplójába 1821. augusztus 1-én Széchenyi István.

Barátságuk, mely millió ellentétet keresztül tulajdonképpen holtukig tartott, több szálon megközelíthető, illetve levezethető. Története két elűtő alkat – talán érvényesülési ambícióik közösek –, idegrendszer, életfelfogás, gondolkodásmód egymást alakító közeledése, egymásnak feszülése, küzdelme, eltávolodása. Végső soron politikai felfogásuk taktikai része ver éket közójük, noha elvi síkon mindketten polgári liberális politikusok, de álláspontjaik különbözőségének több oka van, magyarázata lehetséges.

Mindenekelőtt barátságon némileg mást értettek ama korban, mint értünk manapság. Széchenyi, miként egyik levelében írta, el nem foglalt szívét ajánlódokta Wesselényinek, tehát kapcsolatuk a romantika szellemével átjárt érzelmi vonzódás, tulajdonképpen az erkölcsi tökéletesedésre, a lélekáramlások őszinteségére, önismeretre való lehetőség. Ami Széchenyit Wesselényihez hajtotta, az az önmagunkon győzelmet venni tudó nemes emberi viszony a felismert szabad hazafiságban. Ez kettőjük Eszterházy Mihállyal kötött „erényszövetsége” alapja.

A nyelvújítás korának szóösszetételét – önismeret – mind Széchenyi, mind Wesselényi gyakran és nyomatékkal használta. A fogalom önmagunk, belső világunk, nyílt és burkolt hajlamaink, képességeink, erkölcsi reakcióink, gondolkodásunk, személyes adottságaink, fizikai és morális teljesítőképességünk, erényeink és hibáink felismerésének képességét jelentette. Az önismerethez vezető önvizsgálat, miként maga az önismeret sem öncél, hanem az önevelésen keresztül mások nevelésének egyik fontos útja-módja és eszköze. Eszköz az egyén belső világának értelmi és erkölcsi alakítására, közhasznú – a szónak súlya van! – jobbítására. A saját magát pozitíven alakító ember, mint a társadalom tagja, így hasznosabban tudja szolgálni a közösséget, annak előrevívő törekvéseit, hasznosabban annál, mint aki saját magát sem ismeri. Az önismeret a reformkor elméinek felfogása szerint végső soron nemzeti érdek, elérése hazafiúi kötelesség, tehát gazdag tartalommal telített.

Itt kell megemlítenünk, hogy Széchenyi és Wesselényi – noha utóbbiról ez kevésbé köztudott – szorgalmas naplót vezetők voltak. Wesselényitől idézek: „Egy Napi-Könyvet kell tartani annak, aki életét mint egy egészet át akarja futni tekintetével, s a múltat használni kívánja a jövőre és a jelenvalóra. [...] Nincs belső valóságunknak egy hűségesebb tüköre, mint egy ily naponként folytatott autobiográfia.” Naplójuk mai olvasatban kor- és életrajzok, de a

naplóíróknak volt egy fontosabb, egyéni szempontból sokkalta lényegre-
törőbb céljuk: a napló lehetővé teszi a számvetést önmagunkkal a változó, a
telő időben, s így írója számára az önismeret egyik módszere. A naplóhoz
hozzátartozik „a megállított idő” mozzanata; amikor írója rendszeresen fel-
jegyzi élete eseményeit, gondjait és gondolatait, valójában megkötöti a folyto-
nos áramlásban lévő időt, ezáltal – tanulságokat leszűrve – felidézhetővé teszi
a múltat. Eszmetörténeti értelemben a naplóíró nem lehet folyamatosan azo-
nos előbbi önmagával, hiszen idő és körülmények – s ezek közt önmaga is –
szüntelenül változnak, megőrizve bizonyos állandósult karakterjegyeket. Ez
Wesselényiben a pragmatikus szemléletű ideáember, az, akit a maga terveiben
Széchenyi – reformtervei megszállottjaként – kolompként, tárogatóként fel-
akart használni. Önmagát a dolgok jó kigondolójának tartotta, de nyugtalan,
komor, szarkazmusra hajló természete, gyöngye szónoki képessége, beleértve a
hangot is, nem tette alkalmassá a néptribun hatásos szerepére. Ezt a szerepet
Wesselényinek, a hatalmas, méltóságos, mennydörgő hangú barátnak szánta.
A szónokról, pusztán hallgatóit, a kortársakat idézve, oldalakat lehetne meg-
tölteni. Rendkívüli hatást tudott elérni.

A Széchenyivel való három évtizedes kapcsolata nem volt sem egyenes
vonalú, sem egyenletes. Különböző, néha éppenséggel ellentételezett fáziso-
kon ment át. Valamennyi megmaradt az alapelvből, hogy közösen többet ér-
nek s egymás által javulnak is. Utóbbi a kezdetekre vonatkozik, akkor még
csakugyan kiegészítették egymást. Széchenyit Wesselényi vonzotta a magyar
sorskérdések felismeréséhez, döbbsentette rá ebből adódó felelősségére. A
hazafiságot Széchenyi Wesselényitől tanulta, azonban konkrét tartalommal
immár saját maga töltötte fel, tehát az egyoldalú méricskélést elhibáztottnak
kell tartanunk. Viszont rákapatta Széchenyit a magyar irodalomra, elsősorban
Berzsenyire. Később megszeretteti Vörösmartyt is. Ugyanakkor Széchenyi
vezeti be barátját az európai romantikába s az angol nyelvbe, melyet az
vasszorgalommal tanul. Volt még egy tényező, mely a két férfit összekapcsol-
ta, s amelyről külön is szólnunk kell: a ló. De annak, hogy külön utakra tértek,
számosabbak már a kezdeti okai. Jelezzünk egy-két meghatározó különbsé-
get.

Noha mind a ketten mágnások, konkrét lehetőségeik távolról sem azono-
síthatók. Nagyon egyszerűsítve: Széchenyi gróf, gazdag, világot járt, a konti-
nentális arisztokrácia felső rétegeiben forgó. Wesselényi csak báró, jóval ki-
sebb birtokkal rendelkező, állandóan anyagi gondokkal küzdő, beszorítva
Erdélybe. Levezetésüknek az anyagi dolgokra vonatkozó jókora hányada fe-
szélyező olvasmány. Széchenyi kölcsönökkel is segítette barátját, anélkül a
közös nyugat-európai útra sem kerülhetett volna sor. Ez a helyzet Wesselényit
feszélyezte, anyagi kiszolgáltatottsága nemegyszer igen kínos helyzetbe hoz-
ta. Útinaplójában jegyzi meg: „Azon ezekkel, amit ő most fénnel elfecsérel,
az ő eszével s az én akaratommal mennyit nem lehetne szegény hazánkért
tenni.”

Széchenyi nem méltányolta, illetve nem tartotta fontosnak Wesselényi erdélyi vállalkozásait. Tulajdonképpen nem volt gondja a csak futólag megismert Erdély, lett légyen szó akár a zsigó mezőgazdaság és állattenyésztés korszerűsítéséről, akár a közállapotok megváltoztatását célzó politikai törekvésekről; saját magyarországi ténykedését tekintette elsődlegesnek. Ezt egyik levelében tételesen meg is fogalmazta: „...tudom, hogy jelenléted jószágidon s Erdélyben felette hasznos, de oly embert, mint Téged, nem egy táj, nem egy vidék, hanem az egész ország jóvolta illeti.” Levelében állandóan noszogatja, néha meglehetősen erőszakoskodva, hogy hagyja Erdélyt, legyen mellette mint tervei támogatója, kivitelezője.

Megyei politika Erdélyben

A birtokos nemesség gondolkodó főinek politikai kiforrása Erdélyben a húszas években ment végbe. A dolgok egyik mozgatója Wesselényi. Nevéhez fűződik a kolozsvári lóvásár (1825), a Bölöni Farkas Sándorral együtt létrehozott kolozsvári kaszinó (1828). Tevékenyen közreműködik a református egyház reformjában (1827), miszerint minden református családfőnek a konzisztóriumban szavazati jogot adjanak.

Gazdaságát korszerűsítvén, a húszas évek végén bevezeti a váltógazdaságot. Zsigón már 1826-ban megjelennek a nemes fajtájú juhok, az éhínség megelőzésére létrehozza a terménytized-alapítványt, kézbe veszi a gazdasztképzést, a gyümölcsösök gyarapítása érdekében facsemetét osztat.

De igen fontos feladatot tölt be az „alkotmányvédő ellenzék” összefogásában, olyan személyiségekkel együttműködve, mint Bethlen János, Kemény Dénes, Szász Károly és mások, akik az erdélyi reformkor hangadói lesznek. Figyelmet érdemlő, hogy a székelyek legnépszerűbb politikusává válik azzal, hogy a szabadság és egyenlőség eszméjét hirdeti a rendszeres határőrszolgálatra kényszerítettek, a kispapok között. Oly nagy a Székelyföldön a népszerűsége, hogy a Teleki családba házasodott Auguste de Gerando szerint arcképe sok helyütt a mázas bokályokat is leszorította a tisztaszobák faláról.

Összezseng ez a tapasztalat egy másik korabeli beszármazott, John Paget észleleteivel, aki szélesebb háttért vetített a „székelyek hőse” iránti ragaszkodás mögé. Az utas az Apor család vendége a Háromszék megyei Torján. „Itt is, mint a Székelyföldön mindenütt, megfigyelhetjük, milyen rendkívüli szeretettel, majdhogynem hódolattal beszél mindenki báró Wesselényi Miklósról. Arcképe ott van minden házban, neve minden ajkon. A székelyek ügyük nagy védelmezőjét, szabadságjogaik rettenthetetlen harcosát látják benne. Mint az olyanoktól hallottam, akik jól ismerik a helyzetet, mikor perbe fogásának itt a híret vették, ez olyan felháborodást és haragot keltett, hogy ha a székelyek védelmére bízza volna magát, ezek egy emberként kelnek fel szavára. Könnyű megjósolni, mire vezetett volna, ha ezen a hegyekkel borított vidéken negyven-ötvenezer fegyverforgatásban jártas férfi fölkel a kormányzat ellen. Wes-

selényi báró azonban jobb hazafi annál, hogy országát lázadásba sodorja s kitegye a polgárháború borzalmainak, ha a tét csak saját személye.”

Wesselényi Udvarhely, a székely anyaszék képviselőjeként vett részt az 1834-es országgyűlésen. Ami példa nélküli, Erdélyből való kiüldöztetése, majd bebörtönzése után is, sőt immár vakon, másodszor, harmadszor, sőt negyedszer is újraválasztották. Utóbbi vakságára és rokkantságára hivatkozva már nem fogadta el, tudván, hogy feladatát nem tudja ellátni.

Wesselényi a következetes érdekképviselő mellett – a háromszékiek neki írták meg 1840-es „lázító levelük”-ben, hogy „a legelső foglaláskor senkinek sem volt birtoka” és amit az ősök „karddal szereztek, fejenként is osztották fel” – más úton-módon is kimutatta háláját a székelyekkel szemben. A marosszéki Makfalván a néki ajándékozott telken iskolát építtetett és állandó alapítványt létesített. Ha már a dologról szó esett, itt említjük meg, hogy Wesselényi csak iskolákra – a makfalvi földművesiskola (1836. okt. 6.) javára történt mellett – nem kevesebb, mint 14 573 forintot adományozott alapítványként, így a zilahi ev. ref. gimnáziumnak (1838. jún. 15.), a zilahi kollégiumnak (1838. jún. 18.), a zilahi gimnáziumnak (1846. aug. 20.), a kisdédővő intézetek részére (1842. júl. 16.), a pesti vakok intézetének (1847. okt. 28.).

Székelyföldi népszerűsége kiteljesítéséhez még egy adatot. A fiatalon elhunyt, igen tehetséges közíró, Szentiváni Mihály jegyezte fel *Gyaloglat Erdélyben* című útirajzában, hogy „1834-ben Kézdivásárhely égés által szörnyű pusztulást szenvedett, felsegélésökre Wesselényi 1000 pengőforintot adott”. Azt is megjegyezte a gyalog vándor, hogy elég volt így bemutatkoznia: „Wesselényi szorította meg kezemet”, s máris eloszlott az idegennel szembeni bizalmatlanság, vidámultak az arcok.

A nyugat-európai utazás

De ideje e fontos kitérők után visszatérnünk Wesselényi és Széchenyi barátságának kezdeteihez, mely egy fontos közös vállalkozásban, a nyugat-európai utazásban csúcsozott ki. Tulajdonképpen mindkettőjük titkolt – de naplójukban bevallott – álma Amerika volt, de egyiküknek sem adatott meg, hogy ott álljanak a Niagara fölött, melyről nem keveset képzelegtek. Így lett úticéljuk Anglia, ahová Széchenyi már harmadszor utazott, s utóbb is még kétszer, a dolgokhoz nyilvánvalóan másképpen közelítvén, mint barátja, Wesselényi, aki először és utóljára fordult meg Angliában.

A budapesti Akadémiai Könyvtár kéziratárában található egy részben magyar, részben német, angol és francia nyelven írt Wesselényi-kézirat. Ez a 155 oldalnyi, birtokomban fotómásolatban lévő, senki által nem emlegetett jegyzet a nyugati utazás előtti bécsi tartózkodás, az utazás alatti, a bajorországi, franciaországi és angliai időzés során íródott, az íráskép szerint nagyon különböző helyzetekben, sebtében, hevenyészve. Feltételezésem és vizsgálódásaim szerint ez a közismert útinapló adatszolgáltató forrása, amolyan emlé-

keztető jegyzetek gyűjteménye. Magában az útinaplóban találunk egy eligazító mondatot: „Az én memóriám igaz, hogy csekély, de főoka az, hogy gyermekkoromban soha nem memorizáltattak, azt mondván, a judiciumot kell művelni, s az emlékezet tökéletesítése amannak költségein történik.” Ezért vetette még élményemelegen papírra az emlékeztető hívószavakat, mondatokat, neveket, címeket, nagy ritkán bővebbecke, a naplóban átfogalmazott szövegrészeket. A feljegyzések követik Bajorországtól kezdve útjuk egyes állomásait. Feltüntetik a meglátogatott helységeket. Az első tizenkét oldal még Bécsben készült, innen kezdve a 71. oldalig franciaországi vonatkozású jegyzetek tömegét találjuk, majd a 127. oldalig az angliai jegyzeteket. Ezeket követően: a hazatérte utáni anyagi kiadásjegyzékek, oldalakon keresztül elszámolások. Amit hangsúlyoznunk kell, az az, hogy az angliai jegyzetek túlnyomó hányada lovakra vonatkozó adatokat, észrevételeket, kérdéseket és elszámolásokat tartalmaz. Figyelmet érdemel, hogy a jegyzetekben és a naplóban tartalmilag azonos anyag található, csak az utóbbiban feldolgozva, némi túlzással „irodalmiasítva”. Érdekes, hogy noha a napló jóval bővebb s leírások, élménybeszámolók, fejtegetések, kritikai észrevételek, személyes vallomások váltják egymást oldalain, előfordul az is, hogy ami a naplóban egy pusztá helységnév, arról a jegyzetekben bővebben szól, tehát a naplót úgymond célirányosan rendezi. Ismeretes, hogy egy lovakról szóló baráti vitában elővette naplóját, s az onnan felolvasottakkal érvelt. A naplót szűkebb baráti körében többen olvasták, tehát szerzőjük bizonyos funkció betöltésére is gondolt a véglegesebb fogalmazáskor, s nem tekintette pusztá magánügynek írását. Ez érthető, ha arra gondolunk, hogy ugyan az utazások által elsősorban önmagát akarta tanítani, nevelni, javítani idegen népek ismeretének felhasználásával, de észbelileg és erkölcsileg másokra, hozzá közelállókra is hatni akart, továbbadni a megismerttet. Ugyanis Wesselényi úgy nézte a nyugati világot, hogy mindig felmerült benne a kérdés, hogy az elmaradottabb és nyomorúságosabb erdélyi viszonyok között a látottakból-tanultakból itthon mi és hogyan hasznosítható.

Wesselényi műveltsége

A sok hónapos utazás során már itthon megalapozott műveltsége sokat gyarapodott, mélyült és tágult. Naplóból tudjuk, hogy szenvedélyes színházba járó volt. A látott előadásokról pár sorban összefoglalta véleményét, nemcsak igényességét, de jártasságát is bizonyítva. Hasonlóképpen beszámolt a meglátogatott múzeumokról, képtárakról. Különösebb képzőművészeti képzettsége nem volt, honnan is lehetett volna, noha egy időben szorgalmasan de meglehetősen eredménytelenül gyakorolta a rajzolást, ám volt megfigyelőképessége, ítélőereje, ízlése, és szerencsés módon remekműveken keresztül tanult meg nemcsak „nézni”, de „látni” is. Nem volt igazi nyelvtelhetség, de vasszorgalommal fél tucat nyelvet tanult meg, s ezeket Zsibón is gyakorolta.

Újfalvi Sándor jegyezte fel a Wesselényiekről számos fontos dolgot megőrző remek emlékirásában, hogy barátja otthonában „Prinkerrel angolul, báró Pölniczcel franciául, Luigi komornyikkal olaszul, Nuczuj inassal oláhul és másokkal mindig magyarul beszélt. Ha valamelyik más nyelven szólította meg, nem nyert feleletet.” A kor szokása szerint járatos volt a latin nyelvben is.

Olvasmányainak tere tág. Elsősorban a saját mindennapi tevékenységéhez szükséges munkákat szerezte be. Lótenyésztési szakkönyveket, állatgyógyászati munkákat, mezőgazdasági és botanikai könyveket, lóversenyekhez használatos bíráskodási útmutatókat, naptárakat, állambölcseleti és politikai szakmunkákat. Nem hiányoztak könyvtárából a szótárak, nyelvtankönyvek, nyelvhelyességi kiadványok, útikalauzok, városleírások, nevezetes helyeket és épületeket feltüntető bedekkeres térképek, állam- és magánjogi kiadványok, világtörténetet ismertető művek, történelmi és földrajzi atlaszok. A történelem ismeretét igen fontosnak tartotta. Íme, mit ír a *Balítéletekről*ben: „A már első gyermeki éveit általélt nemzedéknek hazáját s annak történeteit nevedett tehetségeihez s erősödött értelméhez arányozva már bővebben kellene eleibe terjeszteni s vele megismertetni hazája különböző részeit s nevezetességeit, lakosai mennyiségét, életmód s keresményi tulajdonságait – a haza természetényeit, azoknak mesterségek által mennyire lévő műveltségét –, kereskedés állását, mesterségek, művészség s tudományok mi karban létét. Mindezeknek jó és szép oldalait éppen úgy, mint hiányait s gyengélkedéseit felfedezvén, igyekezni mindazokat a már ismerni kezdett külfölddel összehasonlíthatni. A haza történetét is ekkor már hasonlólag nagyobb kiterjedésben s okkeresőleg kellene tanítani: – felfogni azon főpontokat, melyek a nemzeti előhaladást vagy hátramaradást főképp okozták; követésre méltó szép s hősi tetteket magok fényökben kellene megmutatni, de éppen úgy a megvetett indulatok botlását, éreztetni gyászos következéseit a történt polgári s erkölcsi vétkeknek; a műveltség malasztjait éppen úgy, mint a hazánkat oly súlyosan nyomott s nyomó átkát a vakságnak s műveletlenségnek – ezeket is mind öszszevetve a külföld már ismértesb régi s újabb kori történeteivel. – Kifejlőd-nék, érzésével nőne s gyökereznék így a hazaszeretet: – de nem mint egy vakon hódoló indulat, hanem egy, a jót megtartani s a hibást javítani buzgó hív érzés.”

Százhatvanöt évvel a megfogalmazás után aligha kellene bármit is változtatni vagy kiigazítani a változatlanul érvényes szövegben.

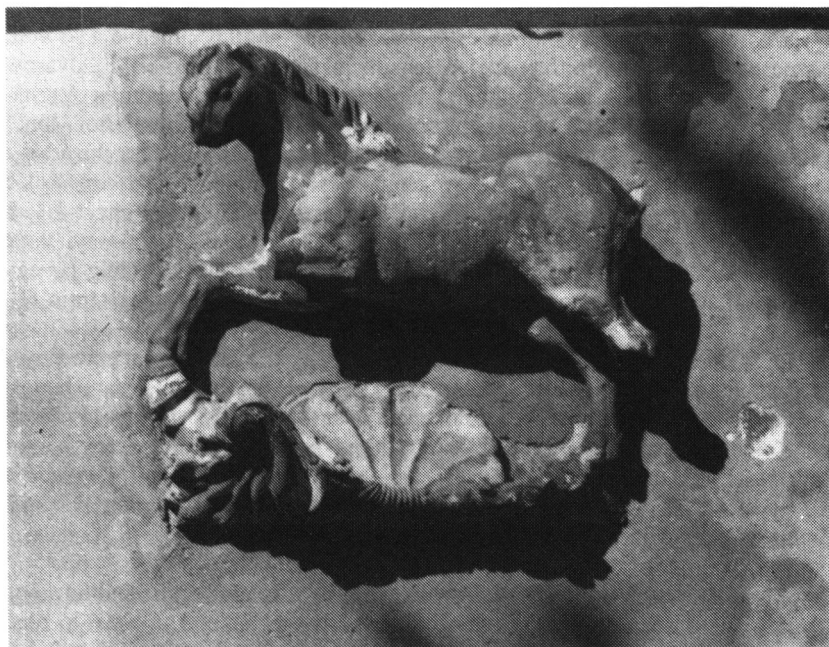
Wesselényi fiatalkorában jókorát hörpintett a szépirodalomból is. Naplójában bőven találunk az irodalmi művekre, illetve azok hőseire való hivatkozást. Nyugat-európai újáról készített, már említett emlékeztető jegyzeteiben

Wesselényi-címer a lovarda
északi homlokzatán.

A kastély udvari homlokzata
1996-ban.

A zsibói lovarda 1755-ben készült emléktáblája. Készítette Nachtigall János.
A dombormű alatti latin szöveget a 80-as években bevakolták.

felsorolja a vásárolt könyveket: görög regények gyűjteménye, Byron *Don Juanja* és *Sardanapalja*, Tristan Shandy Sterne-től, Percy népballadagyűjteménye, Chesterfieldtől az *Intelmek*, Molière-től a *Tartuffe*, Milton *Elveszett paradicsoma*, *A wakefieldi lelkész* Goldsmithtől, Shakespeare drámái. Ezek képezték egy huszonöt éves erdélyi fiatalember olvasmányainak egy részét. A kortárs magyar irodalom képviselői közül Berzsenyitől Kölcseyig, Kazinczyig, Kemény Zsigmondig számos jóbarátja volt, műveiket, általános munkásságukat ismernie kellett. De noha az irodalmat tisztelte és becsülte, azt tartotta, hogy a nemzet fő gondjait a valóságfeltáró írásokat fogalmazóknak és nem a költőknek kell kimondaniok. „Nem tartom értelmi előrehaladottságunk jelének, hogy nyelvünkön megjelent s jelenő könyveknek kétharmada költői műv.” Ismételten és nyomatékosan hangsúlyozza, hogy szereti a költészetet, de tiltakozik az ellen, hogy a költők a múltat kiszínezve, nagy alakjait tömjénezzve, hízelegve, szebbnek tüntessék fel a valtnál, a nemzeti jelleg szépítése érdekében álmitológiai kialakítójává váljanak. A valódi érdemeket méltatni kell, de nem megalapozatlan érzéseket kiváltani a való és az igaz átszínezésével, meghamisításával.

A lovas és a lótenyésztő

Wesselényi legmaradandóbb és leghasznosabb angliai élménye a ló volt. Nemcsak Londonban töltötte idejét, hanem másutt is, leginkább a „lővárosban”, Newmarketben. Sok mindent tanult és tapasztalt útközben és Angliában, de legmaradandóbb tapasztalatai a lótenyésztéshez, lófuttatáshoz, lóneveléshez kötődnek. Minden érdekli, ami a lóval kapcsolatos, az istállózástól a legeltetésig, abrakolásig, futtatásig, tenyésztésig, a csikók iskolázásáig, a lótarás módszerei s azok eredményei. Egyik jegyzetoldalának címet is ad: (Meg)tudnivalók, alatta pedig: „1. A Trainbe való lovak. 2. Mennyi vizet kapnak, 3. s hányszor? 4. Mennyi zabot? – szénát? 5. Mennyi ideig jár egy vasalással? 6. Hányszor vágódik ér? 7. Ha rossz idő van sokáig, a train fél-bemarad-é? 8. s akkor újra kell-e kezdeni?”

Így nem egy úri műkedvelő kérdez, hanem egy beavatott, mindenre figyelő szakember, aki nemcsak gyakorlatilag tájékozódott aprólékosan, hanem elméletileg is felkészült a lókérdés nemzetgazdasági fontosságának számbavételéhez is. Írt is utóbb két kis könyvet, műfajuk szerint röpiratot e tárgyban: *A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól* (Pest 1829) és *Teendők a lótenyésztés körül* (Kolozsvár 1847), melyekben körüljárja a kérdés társadalmi és közgazdasági összefüggéseit, kimutatja a lótenyésztés szükségességét és országos hasznát.

A képet színezi, hogy a Széchenyivel való barátkozás legelső indítéka egy ló, név szerint Dalí. „E lónak köszönhetem angliai utamat, mert e ló által ismerkedék meg Széchenyivel, s jöve létre barátságunk, s barátságunk lett okozója, hogy az életbe, világba kiléphettem, s nem kelle egész egzisztenciá-

mat Erdélyben elvegetálnom. Így függ sorsunk gyakran a legkiszámíthatatlanabb körülményektől, s a legegyszerűbb eseményből egész életünket befolyásoló következmények láncolata foly ki” – jegyzi fel Wesselényi.

A Wesselényi–Széchenyi barátság háttérét vázolván már érintettük családi származásuk kérdését. Tény, hogy a Wesselényi család hagyományai régiebbiek a Széchenyi családnál, mely Györggyel, az érsekkel lép be – mint a habsburgiánus katolicizmus képviselője – a mágnás nemzetségek közé. A dinasztia és az egyház mérsékelt buzgalmú szolgálatában nőttek ki magukat, gazdagodtak meg, s nem egy magyar arisztokrata családnál hasonlóan kissé el is németesedtek, legalábbis egyik-másik képviselőjükön keresztül Mária Terézia császárnő idejében. A magyar főnemesség átídomítása udvari nemesiséggé, rangos-címeres főhivatalnoki réteggé I. Ferenc uralkodása alatt tetőzött. Tudott, hogy a fiatal Széchenyi töredezetten, gyengén beszélt magyarul, s Wesselényinek fontos szerepe volt Széchenyi anyanyelve elsajátításában. De van egy pont, ahol szükségképpen eltérő volt a felfogásuk: Széchenyi buzgó – barátja megítélésében, gesztusaiban néha túlzó – római katolikus volt, Wesselényi mélyen érző, elmélkedésre hajlamos, toleráns szellemiségű református. Anélkül, hogy hitvilágukat egymással szembeállítanánk, a különbséget egy példán igyekszünk megvilágítani.

Hitvilága: látogatás La Trappe-ba

Széchenyinek ősrégi vágya volt, hogy felkeresse La Trappe-ban a néma barátok kolostorát. Közös útjukon elhatározzák, hogy Párizsból, előzetes könyvtárban végzett tájékozódás után, oda fognak utazni. Útinaplóikban mindketten beszámolnak e látogatásról, benyomásaikról és gondolataikról. A mindenre odafigyelő Wesselényi leírja a tájat, a kolostor környékét, felméri a mezőgazdaságot, még a trágyázás módjára is sort kerít, nem feleli el feljegyezni a tavakat, vashámorokat. Részletesen beszámol a szerzetről, a szerzetesek rendkívül szigorú életmódjáról, mely számára nyilván idegen. De a hely szelleme nem hagyja érintetlenül. Naplójából idézünk: „Estve és éjjel után két órakor istentiszteleten voltunk. A minden cifraság nélkül való templom, ma nagypéntek lévén, meg sem volt világosítva, s a sötétségben a komor ének s a fasaruk kopogása rémítő volt. – Érzésem a nagy nap méltóságához volt egészen mérsékelve. Az Istenember dicső halála, az emberi nemzetnek akkor s azóta való örökös küzdése a vétkekkel s gyarlóságokkal, s csak általam ismert bűneim marcangoló érzése lelkemet fájdalmas buzgósággal töltötték el. Leborultam, s könnyeim követték áhítatos imádságaimat.

Mely boldogság bizodalommal, alázatossággal a Mindenhatóhoz fölemelkedhetni. Imádkozni nem csak szent kötelesség, de édes vigasztalás s az emberi méltóságnak legfelségesebb jussa. Nem tulajdonítok én ugyan a könyörgésnek oly erőt, hogy azáltal bűneink bocsánatát eszközölhetnők ki – a bűn örökös, mint az erkölcs –, egy elkövetett bűnt ezredek leforgásai sem törölhe-

tik el, az Isten sem bocsáthatja meg, de imádkozva bűneinket egész rútságukban elevenen érezni s az iránt való undorodásunkat minden következő cselekedeteinkre nézve magunkban nevelni, ez bizonyosan erkölcsiségünket nevelvén az örökös mérő-serpenyőben a vétek súlyát kevesíti. Azt sem hiszem, hogy valami szerencsét könyörgés által megnyerhessünk, vagy szerencsétlenséget elkerülhessünk; a sorsnak megfoghatatlan hatalmas forgása miriádok előtt kitörülhetetlen betűkké íratott be a milliomm világok szoros törvényébe, s abban éppen úgy sem változtatódik egy jotta is azért, hogy egy-egy ember éljen-e vagy haljon, mint azért is, hogy egy Nap minden planétáival tovább folytassa-e méltóságos forgását, vagy a mérhetetlen Mindenből, egy porszem módjára, kifuvattasson, de gyermeki bizodalommal magunk s kedveseink sorsát mily édes annak a jó Atyának hatalmas kezeibe ajánlani, akinek intése nélkül egy fának se hull le gyenge bimbója. Az imádságnak, szent fogadásnak, hálaadásnak s a léleknek a testi salaçon való felemelkedésnek kell lenni.”

Széchenyi bő, kommentált beszámolót írt, nyugtalan kérdéseire és töprengéseire keresvén a választ, közben tűnődve csapongott. Wesselényi általában meditációiban leülepedettebb, mint barátja. Tapintatosan elkerüli az önsanyargatás szükségességének és igazolhatóságának kérdését, óvakodik véleményt mondani a trappisták – általában is sajátosnak tekinthető – életmódjáról, rendszabályairól. De La Trappe, keresztyénként – érzelmileg és gondolatilag – nem hagyja érintetlenül. Miután távoznak a kolostorból, felkavart és megrendült lélekkel jegyzi fel naplójába: „Útitásunkkal a hátunkon Les Après felé mentünk Laigle-be 3 1/2 óra alatt érkeztünk oda, a távolság 4 lieu. Egy szép este volt, a levegő s erdő hangos lakóinak éneke egy célra egyesült a laigle-i ünnepi harangok komor hangjaival. A lemenő nap s a teljes hold szelíd feltetszése számtalan fájdalmas és édes képet újított meg szívemben eltelt napjaimból. Ezen felséges templomban, szent érzéssel telve el, letérdeltem, s így sóhajtottam: »Szent Isten! A hanyatló nap utolsó sugaraiban Te tekintesz dicső méltósággal, a madarak érzéssel teljes énekeiben Te szólsz a szeretet hangján, Téged imádlak ezekben, ó, hatalomnak s szeretetnek Ura! Tehozzád fohászok: engedd, hogy éltem minden körülményeiben gyermeki érzés vezérelje szívemet s férfiúi határozottság cselekedeteimet. Adj szabad látást, hogy a kötelességeim teljesítésére minden alkalmatosságot tisztán láthassak, munkás akaratot, hogy minden alkalmatosságot hazám szolgálatára s felebarátaim segítségére tudjak s akarjak használni.«”

Hazám szolgálatára – íme a lényegi elhatározás és program. *Wesselényi életművének rövid, ám annál jelentősebb hatású közéleti pályáját, a magyarországi, majd az erdélyi reformkori ellenzékét összekovácsolni igyekvő és vezető, az intézmény- és eszközteremtő taktikus, az országos közvélemény mozgató szónok, a politikai bölcselő és közíró teoretikus és pragmatikus kezdeményezőit, közügyi cselekvésének eredményeit, illetve eszményéé nőtt példáját kell tekintenünk.* Ne feledjük, hogy tényleges – tehát a dolgok sűrűjében forgó – politikai pályája nem volt több egy jó évtizednél (1825–1835),

és az is megoszlott Magyarország és Erdély közt. Első harmadában megyei politikus, teljes pályáját szinte kétharmad részben erdélyi politikusként verte végig, utóbb majd egy évtizeden át jelen levő, nem negligálható hatalmas árny, aki bele-beleszól a politika fősínpadán zajló „játékba”, de közvetlenül már részt venni benne nem tud. Az okokról később.

Széchenyi vállalkozásaiban

Említettük, hogy barátságuk első évtizedében, egyre sűrűbben az évtized végén, 1828–1831 között, Széchenyi állandóan sürgeti leveleiben, hogy Wesselényi menjen fel Zsibórol Pestre, legyen mellette fő segítőként vállalkozásaiban. Wesselényi ezekben az években egy időben magyarországi és erdélyi politikus, részt vesz Széchenyi vállalkozásaiban, s kezdetben közösen alakítják eszmerendszerüket, melyet számos rokon jegy kapcsol össze, műveikben kimutathatók szellemi egymásra hatások. Azonban akik a magyar reformkort csak Széchenyi személyén és munkásságán át vizsgálják, csonkított képet alakítanak ki Wesselényi működése egészének jelentőségéről, félárnyékba szorítják szerepét, csökkentik tettei súlyát. Kezdetben engedelmes tanítványnak látják-láttatják, utóbb külön utakon járó szakadárnak, majd Kossuth szövetségeseként Széchenyi ellenesének. A kérdések nyilvánvalóan ezúttal sem egyszerűek, túlélezett sarkításuk is félrevezető. Wesselényit politikai tevékenységének jelentős hányada Erdélyhez kapcsolta, történelmi reflexeit nem elhanyagolható mértékben az erdélyi valóság alakította ki, viszont – bizonyítékként elégséges Kölcsey remek *Országgyűlési Naplóját* elolvassunk – az 1832–1836-os pozsonyi magyar országgyűlés kezdetén egyértelműen ő volt a liberális reformellenzék agya és vezére, Széchenyi előtt, sőt fölött állván. Ahhoz, hogy Wesselényi jogérvényesen a felső táblán szerepelhessen, magyarországi birtokosnak kellett lennie. Széchenyi ösztönzésére barátaitól meg is vásárolt két kis birtokot, s ekként mint magyarországi mágnás vehetett részt az országgyűlésen. Tudott, hogy első „szereplése” egy incidens volt. 1830. szeptember 28-án, a Ferenc császár-király életében megkoronázott trónörökös, Ferdinánd ünnepén adott fogadáson, az uralkodó a jelen levő főurak bemutatásakor a Wesselényi névre éllel megjegyezte: „A báró úr elődei közül sokan tévedtek és annál fogva szerencsétlenné lettek.” A lobbanékony leckéztetésre az érintett így vágott vissza: „Felség! való, hogy elődeim sokat szenvedtek s közülük többen valának szerencsétlenek: de valamennyien ártatlanok valának, s vajon melyik koronás fő lobbanthatja az elődök hibáit és kiállott szenvedéseit az utódok szemére?” A kínos párbeszéd folytatását elkerülendő, az uralkodót kísérő kancellár gyorsan a következő bemutatandóhoz vezette a császárt. Viszont Bécsnek jó volt az emlékezete, s egyébként is Wesselényi politikusi ügybuzgalma, megnyilatkozásai már jóval korábban felkeltették a hatalom bizalmatlanságát és gyanakvását. A mindenható Metternich szerint ő volt az ország valóságos pestise, az, akitől minden rossz származik, lényegé-

ben egy radikális felfogású összeesküvő. Írásosan igazolt tény, hogy besúgók és titkos ügynökök szinte minden lépését követték, feljegyezték találkozásait, életét még Zsibón is ellenőriztették, elejtett szavait – következtetéseket konstruálva – jelentésekbe foglalták. A fő gyanú és vád az volt, hogy a francia és belga liberálisokkal áll kapcsolatban, személyesen Lafayette-tel levelez. Egyik informátor baráti körét és angol rokonszenvét minősítette veszélyesnek: az angol alsóház formájának megvalósításával a királyi hatalmat szeretnék gyöngíteni ezek a ligába tömörült (?), külföldet járt, onnan eszméket szállító főurak. De kanyarodjunk Wesselényi erdélyi tevékenysége felé.

Az erdélyi reformkor

Az erdélyi reformkort nem lehet a magyar reformkor függelékének, átvételének, illetve utánzásának tekinteni. A felmerülő kérdésekben nyilván bőven volt hasonlóság, de Erdélyi belső és külső viszonyai négy évszázadon át, tulajdonképpen az önálló fejedelemség megalakulásától kezdődően, számos vonatkozásban mások voltak, mint a magyarországiak. A XIX. század első felében Erdély Európa egyik legsajátosabb képződménye volt. A központosított Habsburg-birodalom Magyarországtól független tartománya, hivatalosan nagyfejedelemség, önálló államisága idejéből örökölt bonyolult rendi szerkezettel. Törvényei három nemzetet, három rendet és négy felekezetet ismertek el. A negyedik, a lélekszámban legnépesebb néptörzsök, a románság, az ötödik felekezet az ortodox görögkeleti, valamint a negyedik rend, a jobbagyság, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül az állami létben jogokkal nem rendelkezett, tulajdonképpen a korábbi évszázadok feudalista keretei közt létezett, élt. Erre a régi rendre, ami visszamaradást, a fejlődésben való elkésettséget jelentett, épült rá a birodalom fővárosából irányított korlátlan abszolutista hivatali intézményrendszer. „Minden tennivaló vágyást, minden jobb gondolatot s munkásságot ezen mi tehetetlen sírbolti nyugalomunk az elnyomtatás szolgálai levegőjébe fullasztja” – írta már az 1820-as évek derekán Wesselényi, jelezvén, hogy Magyarországhoz viszonyítva Erdélyben minden, a termelőerők, a társadalmi viszonyok, a köz- és magánjogi szabályozások megmerevedettebb és visszamaradottabb állapotban vannak, nyomatékos mértékben terhelten egymást keresztező nemzeti-nemzetiségi érdekekkel, vallásos sokféleséggel, melyek – összességükben – a meglévőben szinte szétfejtethetlenné gubancolták a helyzetet. Ráadásul az archaikus feudalizmus átalakítása kapitalisztikus polgári renddé a Habsburg bürokratikus abszolutizmussal is szemben találja magát. Az 1825–1827-es pozsonyi országgyűlésen az ellenzéki törekvések már az egységesülés felé haladó törekvésként jelentkeztek s hatottak Erdélyre is. Wesselényi az 1830-as országgyűlésen, a felsőtáblán, felszólalt a nyelvkérdésben, a protestánsok sérelmei ügyében és az újoncozás kérdésében. Ezek a beszédek nem csak a nagyhatású szónok hírnevét alapozták meg, de mind a jelenlevők, mind a közvélemény szemé-

ben, elfogadva vagy egyesek által tartalmilag elutasítva alakítják ki – előadóként, vitázóként és taktikázóként – az ellenzéki vezérségre hivatott képét. Tapasztalatai következményeként nyilvánvalóan szilárdult ellenzékiisége az udvarral, bizalmatlansága a kormánnyal, az államvezetés képviselőivel szemben.

Hazatérve Erdélybe, újabb tápot kap ellenzékiisége. Szembetalálja magát az erőszakos újoncozással, melyet az erdélyi törvények tiltanak, de a hatalom él vele. Nem szegül tetteg a legények kötéllel való összefogdosása ellen, de birtokain megtiltja, s passzív rezisztenciával való ellenállásra mozgósít. Közben egy ismeretlen személy értesíti, hogy katonasággal akarják elfogatni, azonnal meneküljön. Ha lett volna még illúziója a kormány eszközeit illetően, az végleg elszállt. Tulajdonképpen e kérdéskörben jelentkező különbség, véleménymásság vezetett a Széchenyihez fűződő viszony megváltozásához. Nagyon egyszerűsítve fogalmazva, mindketten fontosnak, sürgősnek, elhalaszthatatlannak tartják a gazdasági reformokat, tulajdonképpen a feudalizmus felszámolását. Wesselényi elvrendszerében ez az osztrák abszolutizmus felszámolását is jelenti, a nemzeti függetlenségre való törekvést s népképviselést. Széchenyi a nagybirtokosokban és a kormányban keres szövetségest reformtervei megvalósításához. Többször tárgyal, nyilván túlzott jóhiszeműséggel, Metternichkel is. Wesselényi nem épít a kormány jó szándékára, nem bízik semmilyen ígéretében, sem a felsőtábla által megvalósítható reformokban. A mágnások önmaguk érdekeit szolgálják, ugyanakkor minden onnan jövő kezdeményezés, lehet akár hasznos is, bizalmatlanságot kelt az alsóbb néprétegekben s nem válhat népszerűvé. Meggyőződése, hogy a felsőtábla az alulról jövő törekvések „áthághatatlan gátja”, hogy onnan induljon ki valami közérdekűen és általánosan jó, „azt annak természetével ellenkezőnek s ki nem vihetőnek látom”. Arra törekszik, hogy az alsótáblai ellenzékét, valamint a felsőtáblán is létező ellenzékiet, a felsőtábla általánosan tapasztalható konzervativizmusával szemben összefogja, ám a kezdeményezés az alsótábla felől jöjjön a kisebb birtokú nemesség részéről, középpontban az egész reformkor fő kérdésével, a jobbágykérdéssel s ennek összes tartozékaival. Néhány kiszemezett levélrészlet híven tükrözi nézeteik különbségét.

Wesselényi levele Széchenyihez, Zsibórol, 1831. november 29-én: „...mind a ketten nagyon meg vagyunk győződve képzetünk s látásunk igaz voltáról, ezek pedig egymással nagyon ellenkeznek. Te hiszel mint Egmont, s félek, hogy hiedelmed, ha reád nézve nem, de veszélyes lesz honunknak. Te mint eszközt akarod a kormányt használni, éppen ez amannak veled a célja; hogy Te érd el célodat, arra Te igen gyenge vagy, s mindnyájon igen gyengék vagyunk, ama pedig igen erős és okos. Én nem hiszek.”

Széchenyi válasza, Pestről, december 5-éről:

„...többé magamat nem csálhatom, hogy én másképp látom hazánkra nézve a dolgok mibenlétét, mint Te, és én nem tartom azon módokat helyeseknek vagy, hogy jobban mondjam, »célhoz vezetőknek«, melyekhez Te nyúltál

»honunk előmozdítása végett«. Azt, akármi keserűen essék is – ki kelle mondanom. – Lelked tisztaságáról bizonyos vagyok – és remélem, Te viszont az enyiméről nem kételkedsz. – De látom, utainkban elágazunk. [...] Leveletem miért hosszabbítsam? – Mi nem járunk egy úton. – Te egy-két sor okoskodásnak nem engedsz, tudom, mert meggyőződésed sok gondolkodás utáni – így nálam az eset.”

Terjedelmi okokból nem idézhetők teljességükben ezek a lényegében meleg, szeretetteljes baráti levelek, de melyekben tételesen megfogalmazódik, ami őket az elveikben elválasztja.

Wesselényi válasza Zsibóról, már december 18-án keltezte:

„Jó Anyám holt teste mellett vettem leveledet” – kezdi, majd azzal folytatja, hogy nem ilyen választ várt, egyenes volt, őszinte, kimondta azt, amit gondol, de ha az az ára, jöjjön a legdrágább kötés, barátságuk és együttműködésük szétszakadása, újabb csapás édesanyja halála után, mivel elveiből nem engedhet. „Szakaszd el azt is, melyet köztünk nemes törekedés szőtt volt – válj el tőlem, hagyj magamra.”

Eltűnődhetünk azon, hogy ezek a derék és nemes, eszméik védelmében tétlen férfiak milyen érzellemmel telítettek egymás iránt. Ha a későbbi években gorombaságokat vagdosnak is egymás fejéhez, pl. Széchenyi naplója tele van a Wesselényit illető dühös kifakadásokkal, ironizáló megjegyzésekkel, veszélyeztetett helyzetekben egymás segítségére sietnek, lévén – hibáik ellenére – mélyen érényes jellemek.

Wesselényi tevékenységének súlypontja 1831–1832-ben Erdélyben van. Járja a megyegyűléseket, felszólalásai, szónoklatai szabják meg a következő országgyűlés ellenzéki programját. Közben lezajlik a lengyel felkelés, bukásakor Wesselényi nagy beszédet mond, melyben a cári abszolutizmus, „éjszak durva szörnyetege” ellen foglal állást. Közben az országon végigsöpör a kolera, kirobban a felső-magyarországi kolerafelkelés. Wesselényi ostromozza a kormány riadt tehetetlenségét, hatálytalan s késett intézkedéseit. Így gyűjti a „rossz pontokat”, melyekre majd eljön a visszavágás ideje. Ám egyelőre az élesedő politikai küzdelmek időszakában vagyunk: a nemesség mozgósítása a rendi alkotmányosság megsértésének jelszavával történik: az ősi jussot kell megvédeni.

Wesselényi erdélyi politizálásának módszerét, taktikáját az objektív adottságok, az osztályrétegződés, a csoportérdekek összehangolása határozza meg. A polgári fejlődés útjára lépés érdekében érdekeket egyeztető, valójában egy időben többfrontos küzdelmet kellett vívnia. A politikailag kiforrotlan, jogai megtartásában makacs, előítéleteiben merev köznemességet a rendi alkotmány visszaállításával, az abban foglalt jogaik biztosításának ígéretével lehetett a távolabbi célok szekerébe fogni. Wesselényi így vált a sérelmi politika irányítójává, egyik vezéregyéniségévé. A szerep meglehetősen ellentmondásos volt, hiszen fő célját a jobbágyfelszabadításban látta, de ebben valamilyen érdekelte közreműködővé kellett tenni magát a jobbágytartó nemessé-

get, miközben a rendi sérelmeket – a nemesi patriotizmus kihasználásával – összekapcsolta a nemzeti szabadságtörekvésekkel.

Az erdélyi reformkor az útkeresés, módszerek, a fejlődés eszközeinek bonyolult s ellentmondásos konglomerátuma; a politikai törekvés programmá érlelődése mentalitásváltozást is megkövetelt. Gondolkodásában Wesselényi megelőzte valamennyi kortársát: „Vannak jussok, melyekre ember mindég meg van érve, azért, mert ember, s melyeket tőle csak vad önkény vonhat meg. – Ilyen jussok: hogy senki más önkényétől ne függjön, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő legyen, hogy iparkodása után boldogulhasson, hogy vagyont bírha s annak birtokával bátorságban s bizonyosságban éljen.” Idézett szöveg egyértelműen a korai magyar liberalizmus kifejezője és foglalta. A zsidói nagybirtokos főnemes, a nemesi-polgári liberális demokrácia szellemében, az önkény, kiszolgáltatottság és személyes függés megszüntetésével, birtoklási joghoz juttatással, a parasztot – mindenkivel és bárkivel egyenlő esélyű – állampolgárként akarta beemelni a politikai nemzetbe. A korban ennél radikálisabb álláspont egyszerűen elképzelhetetlen volt, s mint reformpolitikai célkitűzés, tulajdonképpen a polgári értelemben felfogott nemzet kialakítására tört. Alapelemeiben jobbágyreform, a képviseleti és közügyekben való részvételi jog, köztelherviselés akár a nemesség megadóztatásával, a parasztságnak a föld tulajdonosává tévő birtokbírhatási joga, örökváltság, a fiskus örökösödési jogának eltörlése, iskoláztatás és műveltségterjesztés, tehát mindaz, ami az állampolgári szabadság eszméjéből gyakorlatilag következik s feltételezi a nemzeti állam függetlenségét.

A Balítéletekről

Wesselényi politikai eszméit egy több mint háromszáz oldalas műben, a *Balítéletekről*ben foglalta össze, egy fundamentális munkában a korszak politikai és eszmetörténeti szempontjából. Kimondja a kor legégetőbb társadalmi kérdéseit, a bajok okait nyomozva a történelmi gyökerekig ás, felméri a magyar jobbágyosság intézményének történetét, a jelen idejű gazdasági és osztályviszonyokat, a bajok orvoslására tesz javaslatokat, robbanótöltet erejével hatókat.

Munkáján már 1828-ban elkezdett dolgozni. Ezer más teendője között, mellett, a nyomdakész változat 1831-re készült el. Roppant kalandos, de egyáltalán nem véletlen körülmények – cenzúra, rendőrségi üldöztetés, a ki nyomtatás sokféle akadályozása – következményeként, csak háromévi késéssel jelenhetett meg, illetve juthatott el a magyarországi és erdélyi olvasókhoz. Bécs „államveszélyes”, sőt „forradalmár” eszmei terméknek minősítette, mindent elkövetett a megjelentetés megakadályozására. A helyzetre jellemző, hogy noha a kicsempészett kéziratot Wigand Ottó lipcsei nyomdatulajdonos adta ki, a belső címlapon – a nyomozók félrevezetésére – az szerepel, hogy „nyomatott Bukarestben. 1833”.

A mű, melynek tartalmi gazdagságáról vázlatunkban csak jelzéseket adhatunk, két részre tagolható: 1. a helyzetrajzra; 2. a változtatásra vonatkozó programra. Miután az egész reformkor legegésőbb kérdése a jobbágykérdés, Wesselényi legalaposabban a parasztság életével, gondjaival, bajaival foglalkozik. Sorsát egyrészt a Dózsa által vezetett felkeléstől, folyamatként, történelmileg vizsgálja, másrészt a korabeli paraszti élet képét, helyzetrajzát mutatja be, helyenként éppenséggel a társadalomszociológia módszerének egyik korai változataként. Alaposan szemügyre veszi a parasztság és nemesség elentétét, tényleges jelentkezését, kíméletlen képét adva a nemesi visszaéléseknek, önkényeskedésnek, a paraszti kiszolgáltatottságnak és elnyomorodásnak. A bíráltak okkal érezhették, hogy rájuk egy társadalmi rendet felforgatni, megváltoztatni akaró szellem mennydörög, aki nyilván nem forradalmat akart provokálni, hanem azért javasol radikális eszközöket, hogy épp ezek segítségével kerülhesse el a még veszesebbet és véresebbet, a forradalmi konfliktust.

A könyv címe a mai olvasó számára nem teljesen világos. A balítélet tulajdonképpen az előítélet, ami a szerző értelmezésében a megrekedt, tájékozatlan, műveletlen, kibicsaklott, hibás gondolkodás eredménye. Az egyéni és nemzeti önismeretet hirdető Wesselényi a „számtalan rosszak” és a „hátramaradások” okának a gondolkodási hibákból eredő, meggyökerezett előítéleteket tekinti. Hogy sorsunkon változtatni tudjunk, elsősorban az agyakban kell világosságot teremteni. Az épkézláb gondolatok és emberies érzelmek segíthetnek oda, hogy felismerhessük a világunkban, az emberi kapcsolatokban jelentkező számos ellentét okait s megindulhassunk a társadalmi haladás – erkölcsi nemesedést is jelentő – útján.

Reformjavaslatai a helyzet ismeretéből, felméréséből nőnek ki. Az alapelv a változás elodázhatatlansága, sürgőssége. Wesselényi, a reformpolitikus és nemzetnevelő moralista részletesen kidolgozta a változtatás – általunk már korábban felvillantott – elemeit. De mindaz, amit könyvében hirdetett, tulajdonképpen nem volt kevesebb, mint utóbb 1848 programja, a polgári értelemben vett nemzeté válás programja az összmagyarság vonatkozásában. Viszont a modern nemzeti állammá válás kérdésében, az általánosnál fokozottabb mértékben Erdélyben, szembe kellett nézni sereg bonyolult, nem egy, hanem tucatnyi konfliktushelyzetet kiváltó tényezővel, a részben feloldhatatlannak bizonyult ellentétek vonatkozásában is.

Európában a polgári állam kialakításának ideológiai eszköze a nacionalizmus volt. Ennek gondolati-érzelmi jelentkezése a nemzeti tudat, a nemzeti önrzet mint az egység és szabadság kifejezője, melynek központi kérdése, a liberalizmus gondolatkörén belül, az egyén megváltozott új helyzete a társadalomban, az egyén és az állam közti új függőségi viszony, mely elsődlegesen a természetjogban fogalmazódott meg.

Történelmi múltról, több mint másfél évszázaddal ezelőtti dolgokról van szó, így hát a fogalmakat korukhoz kötötten, a maguk akkori tartalmában, e

Festett kazettás mennyezet a zsigóói református templomban. Készült 1749-ben.

A torony alatti hajóbejárat.
Középen id. Wesselényi István és Daniel Polixena címere.

tartalom árnyaltságában kell használnunk. A reformkorban a nacionalizmus azonos volt a patriotizmussal, pozitív összefogó erőként jelentkezett, a társadalmi haladás és nemzeti függetlenség hajtóerejeként, és semmiképpen nem azonosítható a későbbi, a XX. századbeli, romboló, kártékony, etnikumokat és népeket nem csak megkülönböztető, de elválasztó és egymással szembeállító – tragikus következményekkel járó – másodvirágzású nacionalizmusokkal.

A kérdés, egyszersmind a Wesselényi által képviselt reformkori liberalizmus lényege, leghitelesebben a korabeli, a XIX. század első felére jellemző nemzetfogalom felől közelíthető, illetve érthető meg. A 1789-es forradalom után kialakult francia politikai nemzetfogalom felől közelítve, magába olvasztva a romantikával átjárt német etnicitás fogalmát is, a nemzet a haza polgárainak összessége, tehát azoké, akik azonos alkotmányosan szavatolt jogokkal és kötelezettségekkel bírnak. Nem véletlen, hogy az ún. jogállam doktrína, a német jogtudomány termékeként, épp az 1815 és 1830 közötti években fogalmazódott meg, összekapcsolva a nemzetállamiságot és a jogállamiságot mint oly életképes struktúrát, mely alkalmas a modern polgári állami alakulás és berendezkedés irányába hatni, az ellentmondásokat a jogi megköttöttségek szigorú betartásával szabályozni. Érthető tehát, hogy ama korban köz- és magánjogi kérdésekben tömérdek írásos és rengeteg szóbeli véleménycsere, vita, tisztázás folyt, gyakran inkább kavargott: a haladás képviselői a kérdéseket az államszervezési és a közigazgatási rendszer átalakításával vélik megoldhatónak, a változást megfelelő jogi formák, keretek és betartott szabályozások kialakításával, érvényesítésével. A függetlenedési ellenzéki reformtörrekvéseket az alkotmányos jogokhoz való ragaszkodás, ezekért folyó küzdelem jellemezte. Az alapelv szerint: mindenkire egyaránt érvényes alkotmány nélkül haladás nem lehetséges. A haladás pedig azonos a polgárosodással, biztosítéka az egyéni és a közszabadságnak, végső feltétele a haza megmaradásának, fennmaradásának.

Igen ám, de ha a politikai nemzet a területén lakó polgárok összessége, egy államban több nép, illetve népcsoport élhet, de nemzet csak egy. Ezt maga Kossuth „historiai factum”-nak nevezte, miközben a kortársi felfogásban nemzetnek a nyelvi nemzetet értették, tehát ama bizonyos nacionalizmus nyelvi nacionalizmusként jelentkezett. Wesselényi már 1822-ben ezt írta: „A nyelv az az egyetlen kötés, mely alkalmas s elégséges egy nemzetet együtt tartani, s melynek virágzása s közönséges volta, ha egy országnak nemzeti létet nem adhat is, de abba az állapotba helyezheti, hogy belső vagy külső kedvező körülmények használásával nemzeti létele s virágzásra juthat. Midőn egy nemzetnek nyelve elszűnik, nemcsak nemzeti létele, de neve is elenyész. Konstitúciót egy-két hónap alatt nyerhet egy nemzet, de ha akármilyen konstitúció mellett is nyelve elhott, megszűnik nemzet lenni.”

A reformkor legjobb képviselői is hitték, hogy az alkotmányos jogokért a polgári nemzetbe emelkedett és besorolt nem magyar származású népeknépcsoportok elsajátítván a magyar nyelvet, egyszersmind lojális állampolgá-

rok lesznek, a közös nyelv a társadalmi köztörekedésekhez vezet, a magyar nyelvnek a közéletben való általános és kizárólagos használata az ország nemzetállami egységét biztosítja és juttatja kifejezésre.

Miután Wesselényi és politikus társai végső törekvése az unió volt, felfogásukban ekként alakult ki az egységes magyar nemzetállam eszméje. Az állampolgári jogegyenlőséget hirdető liberalizmus faji, származási, vallási különbség nélkül azt tekintette magyarnak, aki a francia mintát követő nemzetállamnak a polgára. A reformkor kezdetén fel sem merült bennük, hogy ez a program sérthet más itt élő népeket, hiszen jogegyenlőséget, testvériséget s nem gyűlöletet vagy erőszakot hirdet és az egységes – a közéletben általánosan használandó – nyelv éppenséggel a válaszfalakat hivatott lebontani, miközben az esélyegyenlőség biztosításával lehetőséget nyújt a nevelési reform általánossá tételéhez, a korszerű hazafiúi neveléshez, művelődéshez.

Hogy az egységes nemzetállam teremtésének elképzelése, programja milyen meghatározókat nem vett figyelembe, milyen ellenállásba ütközött az eszme terjesztése s bukott el gyakorlatba ültetése, arról a másik nagy Wesselényi-mű, a *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* kapcsán fogunk szólni.

A *Balítéletekről* eszmevilága azonban gazdagabb a történelmi számbavételnél, a helyzet, a tények leírásánál, a polgári társadalom létrehozásának pusztán gazdasági-politikai szándékánál. Wesselényi és eszmétársai, noha arisztokraták, illetve kiváltságos nemesek voltak, átértékelték a nép bajait, felmérték valós helyzetét, kimondták véleményüket, bizalommal a társadalmi cselekvés lehetőségében és hittel szükségességében, a viszonyok megváltoztatása érdekében. A reformkor kezdeti magyar liberalizmusában tulajdonképpen a nemesi patriotizmus vált jövőt szolgáló cselekvésvágygá. A változtatás igénye egészében a társadalom megváltoztatására vonatkozott, összekapcsolva az egyén megváltoztatásának igényével, a szándékkal, hogy az egyes emberben – személyiségének racionalista felismerésével és méltóságának tiszteletével – magát az emberit is föl kell szabadítani. Könyvében szemügyre veszi a társadalmi csoportosulások életformáját, magatartásmintáit, az előítéleteket erős kritikával illeti. Tiszteletet érdemlő mindmáig az az őszinteség, félelemnélküliség, mellyel a viselkedési, mentalitásbeli hibákat leleplezi, ekként a helyzetek kritikáján túlmenően, mai megítélésünkben ideológiai kritikát is gyakorol. Ebben a józan észre és a jó érzésre apellál, meg van győződve, hogy ezek segítségével a balítéletek eloszlathatók, a helyes nézetek s az ezeket követő helyes cselekvés kialakítható. Így válik kulcsfogalommá a kantiánus parancs, a kötelesség, melynek talaja a tapasztalat, eszköze a tudás, ismeret, biztosítéka az önismeret, mely a célirányos cselekvést szolgálja. Wesselényi e szinten az emberi értékek méltányolásának nevében beszél, kiemelt jelentőséget tulajdonít a tanulásnak, a tudásnak, a jóra vivő eszmék hatásának a haladásban. Munkájából akár egy pedagógiai értekezés nyersanyaga is kivonható, korra utaló, de azon túlmutató elméleti tartalmakkal.

A *Balítéletekről*nek ez a telítettsége, gondolatgazdagsága érteti meg, hogy Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai útirajzával együtt a kor legnépszerűbb erdélyi olvasmánya volt, nyilván az értelmiségi rétegekben. George Bariț feljegyzése szerint a balázsfalvi román szemináriumban is olvasták. Zárjuk a könyvre vonatkozó észrevételeinket egy érdekes mozzanat felidézésével. Wesselényi Polixena, Miklós egyik nagyra becsülő, talán rajongó tisztelője, miként *Olaszthoni és schweizi utazás 1842* című remek útirajzában megemlíti, a Vatikán könyvtárában tett második látogatásakor a könyvtár őrének, a világhírű Mezzofanti bíborosnak egy már Rómában „fejér kutyabőrbe cifrán” bekötött könyvet ajándékozott. A mintegy ötven nyelvet beszélő, magyarul is elég jól tudó, Pulszky szerint a „zsíros debreceni” kiejtést használó külfönc bele se pillantva vette át az ajándékot. „Ah! igen szép, igen szép munka! Szépen van bekötve...” – mondotta, és gyorsan becsukta egyik almáriomba. A derék, akkortájt a kínai és a szanszkrit nyelv megtanulásával foglalkozó nyelvzseni nem sejtette, s aligha tudta meg valaha is, hogy egy tiltott, az osztrák vámokon remegő szívvel átcsempésztett „szellemi bombát”, a *Balítéletekről*t vette át s tette el a századok óta őrzött, századoknak szóló munkák közé.

A könyvből kiszűrhető, változásokat célzó program nem nyerte, nem is nyerhette meg az abszolutizmust képviselők tetszését. Ellenkezőleg, elítélendő kihívásnak hatott. Ezekkel az eszmékkel érkezett Wesselényi 1832 decemberében Pozsonyba, az első igazi magyar reformországyűlésre, ahol hatalmas munkát fejtett ki az ellenzék akcióegységének kialakításában. Sziszifuszi küzdelmet folytat hónapokon át: az udvar gátol, taktikázik, a főrendek riadtan helyezkednek, még az alsótáblán sem egyoldalúan biztató az erőviszonyok alakulása. Kőlcsey a féltékenységet, részvétlenséget említi – hol szomorúsággal, hol szarkazmussal, hol elkeseredetten –, hiteles és pontos képét adván mind a dolgok alakulásának, mind az egyének viselkedésének. Szétszórt mondataiból Wesselényi portréja is összeállítható, s lemérhető rendkívülinek nevezhető szerepvállalása és tevékenysége: „a bécsiek erővel titkokkal teljes emberré tették” – írja, utalással arra, hogy roppant veszelyesnek tartják, nyomoznak utána, gyűjtik a terhelő adatokat, teljes erőbevetéssel készülnek kizárására a politikai életből. A felsőtábla tagjaként valójában a teljes ellenzék vezére, taktikusnak és teoretikusnak is kiváló, valóban a „sorstól küldetett”. Minden lényeges kezdeményezés mögött ott találjuk, szerepének jelentőségét csakis szuperlatívuszokkal lehet illetni.

Nem lehet feladatunk e vázlatban sorra venni az országgyűlésen felmerült alapvető kérdéseket, az azok körül – a háttérben és előtérben – folytatott küzdelmeket. Wesselényi ekkor állt – megítélésem szerint – politikai pályája csúcán. Amikor 1833 augusztusában hazatért Erdélybe, a magyar országgyűlésen senki által be nem töltött, be nem tölthető úrt hagyott. Az ellenzék vezér és politikai tanítómester nélkül maradt: következményei – az ellenzéken belüli válság formájában – hamarosan jelentkeztek. Hogy ez a lépés Wesselényi

csapdába esésének kezdete, az a visszaidézésben kétségtelen. Hogy helyes volt-e, indokolt volt-e – a kérdésben a történészek véleménye megoszol. Azoknak a véleményeknek képviselőivel értünk egyet, akik szerint a hazatérés elkerülhetetlen volt. Wesselényit regionális patriotizmusa parancsolta vissza Erdélybe, ott kellett vezérszerepet betöltenie. Pár hónapos erdélyi tartózkodásra gondolt, amiből – a körülmények hatására – két szakadatlan harcban eltöltött esztendő kerekedett, tündöklő győzelmekkel, de végeredményében rá nézve életre szóló tragikus vereséggel végződve.

Az 1834–35. évi erdélyi országgyűlés

Erdélyben 1811 óta nem volt országgyűlés. Ez a példa nélküli helyzet az egykori erdélyi fejedelemség szokásjogával is ellenkezett, hiszen a fejedelem idején évente legalább két országgyűlést tartottak, zivataros időszakban többet is.

Az 1834-es, Bécs által kikerülhetetlen kényszerként megengedett országgyűlés előkészítő csatározásai a vármegyékben zajlottak, ahol az ún. vándor patrióták igyekeztek valamennyire egységes ellenzéki tábort kialakítani. Ebben a törekvésben Wesselényi volt a főkolompos, de a munkát nyilván nem egyedül végezte. Feltétlenül meg kell említenünk Kendeffy Ádámot, akinek váratlan halála – épp az országgyűlés előestéjén – jócskán hozzájárult a kedélyek felkorbácsolásához, s lendületet adott az ellenzéki mozgalomnak. Az opposzició élén látjuk Bethlen Jánost, akinek higgadtsága, egyensúlyozó szerepe felbecsülhetetlenül fontos volt; a sérelmek klasszikus szónokát, Kemény Dénest; az erdélyi jogszabályokat összegyűjtő és kiadó Szász Károlyt, hiszen ama hatvan okmány nyújtott alapot az ellenzék által képviselt jogsérelmekhez. Hangsúlyoznunk kell a kolozsvári értelmiségiek, így az Erdélyi Híradót kiadó kollégiumi tanár, Méhes Sándor szerepét, aki lapját az ellenzéki politika s a liberális eszmék szolgálatába állította. A nemesség és polgárság közelítésében fontos szerepe volt a Gondolkodó Társaságot létrehozó következetes reformer Bölöni Farkas Sándornak, a liberális Jósika Miklósnak, a népújságot szerkesztő Brassai Sámuelnek, és még sokaknak, kiknek számbavételére itt nincs terünk.

A megyei gyűlések feszült helyzetet teremtenek. Egy incidens nyomán Kolozsvárott a diákság tüntet, fegyveres katonaság vonul fel. A sokat ódázott országgyűlés összehívása immár elkerülhetetlen. Bécs királyi biztосként 1833-ban Vlasits Ferencet küldi le, miután a megyék törvénytelennek minősítik a Guberniumot, de neki a kedélyek lecsillapítása nem sikerül, küldetése nem éri el célját, a diéta összehívását javasolva hagyja el Erdélyt. Az uralkodó akarata képviselőjeként Estei Ferdinánd főherceget küldi, azzal a céllal, hogy őt válasszák meg Erdély kormányzójának. A tervet az ellenzék buktatja meg. Szállóigévé vált Bethlen János kijelentése: „Nem arról van szó, hogy ki legyen a kormányzó, hanem arról, hogy ki ne legyen... Én azt mondom cáfola-

„tul, hogy inkább megválasztanám Erdély gubernátorának a szebeni hóhért, mint Estei Ferdinánd főherceget.” A jelölt megbukott.

Az erdélyi országgyűlés – sok hasonlóságot mutatva a pozsonyival – az ellenzék által kitűzött célt, sommásan a társadalmi és politikai válságból kivezető reformok törvényesítését nem érte le. A konfliktushelyzet áthidalhatatlannak bizonyult: a törvényesség fogalmát az abszolutista felfogás másként értelmezte, mint az ellenzék, a kormányzat valójában nem akart semmilyen engedelményt, változást jelentőt tenni. Alighanem szomorúan igaza volt Kemény Zsigmondnak, aki utóbb ezt írta: „Az 1834-es diéta a legfényesebbek egyike volt minden erdélyiek közt, ha a szónoklatokat tekintjük, de a legkevésbé gyakorlott és a leghibásabb, ha a kínálózó alkalmak esélyes felhasználásáról s az eredményekről ítélünk a törvényhozás fölött.”

Wesselényi mindent elkövetett, hogy összetartsa a meglehetősen heterogén felfogású ellenzéket, mely soha nem volt egységes. A kormányzat halogató, időhúzó, a lényeges kérdéseket mellékvágányokra futtató taktikája hozzájárult az ellenzék kifárasztásához, szétzilálásához. Wesselényit nemegyszer elvarátai is magára hagyták, radikalizmusával szemben a különböző kompromisszumok útját keresve.

Nehéz, talán nem is lehetséges eldönteni, hogy a formális viták meddőssége, a másodlagos kérdéseken való megfeneklés, az országgyűlés feloszlásáról szárnyra kelt hírek, álhírek voltak-e Wesselényi váratlan tettének indítékai, vagy az éles elmével felismert kudarc, így akarván kiprovokálni a mégis dicsőséges bukást, nem lévén realisabb megoldás. Nagyon jól tudta, hogy az udvar őt tartja a legkövetkezetesebb és legsúlyosabb ellenfelének, a kenyértörés elkerülhetetlen, nos – gondolhatta –, cselekedjünk eszerint. 1835. január 29-én bemutatta az országgyűlésnek a saját maga által vásárolt kőszájton részben személyesen általa kinyomtatott országgyűlési napló első íveit, szétosztván a példányokat hívei között.

Ez a gesztus forradalmi volt, ahhoz hasonlítható, ahogy tizenhárom évvel később Petőfiék törtek át – tetteleg – a hivatalos állami ellenőrzés, a cenzúra elvét és gyakorlatát. Ugyanakkor bejelentette, hogy a sajtót az országgyűlésnek adományozza, használják Erdély rendjei a világosság terjesztésére, a közvélemény tájékoztatására, a hazafias érzés öregbítésére, minden szép és jó kifejtésére.

A gyűlés köszönetet szavazva ünnepli Wesselényit, határozatilag átveszi a nyomdagépet, felügyeletét Wesselényire bízva.

Az ellenzéki vezér gesztusával túllépett minden határon. Metternich látványos megtorlással válaszol: megtörténik, amit korábban elhatároztak, feloszlatták, nyersebben fogalmazva szétkergetik az országgyűlést, s Wesselényi ellen elfogadó parancsot adnak ki. Mivelhogy letartóztatnák, Erdélybe hat és fél évig a lábát sem teheti be. Aggódo barátai tanácsára elhagyja szülőföldjét, Pozsonyba igyekszik, ahol mint követ mentelmi jogot élvez. Az erdélyi ellenzék szaporán szétszóródik, van, ki vidéken húzódik meg, van, ki egye-

nest külföldre távozik. Az elnyomatás, rettegés, félelem hangulatát tükrözi Bölöni Farkas Sándor *Naplója*, melyben oldalakon át Wesselényire vonatkozó szövegrészek olvashatók. „Wesselényi elfogattatása meghatározott titkos utakon és titkos tanácsokban, s mindenfelé hirdettetik ki. Győztél, sötétségnek csoportja, s kurjongatsz odvadból, hogy ötet kicégérezhetted, de az ő lelkét leverni nem fogod, elveiből meggyógyítani nem fogod! Meggyaláztad és nyakára léptél, de ő mégsem fog a kereszthez mászni előtökbe, hogy kegyelmet kolduljon.” Az eszmetárs és barát hangja ez, és nem csak Wesselényit jellemzi, a napló írójának is hűségese képe.

A „hűtlenségi per”

Azonban Bécs az elsődleges célt elérte: Wesselényit kikapcsolta az erdélyi politikából, eltávolította a közéletből. Most ki kellett söpörni a magyarországból is, nem is akárhogyan, példás döntéssel. Magyarországon is pert indítanak ellene. A vád tárgyát a Szatmár megyei nagykirályi közgyűlésen 1834. december 9-én tartott beszédének, pontosabban akkori három felszólalása közül a másodiknak egyik kitétele képezte. A vád jogi minősítése következtében válik igen súlyossá, ugyanis „hűtlenséget” igyekeznek a nyakába varrni, mely az akkori jog szerint a legsúlyosabb bűncselekménynek minősült, s ha igazolást nyer, a büntetés fej- és jószágvesztés.

Mint jeleztük, a beszéd 1834. december 9-én hangzott el, a királyi tábla ítéletére 1838. január 13-án került sor: a négyéves jogi küzdelem, idegölő hercehurca levezetése könyvterjedelmet igényelne. Lényegét foglaljuk össze. A reformellenzék Wesselényi és Kölcsey által képviselt nagy horderejű javaslata a jobbágy örökváltságának engedélyezését akarta elérni, valamint személy- és vagyonbiztonságot szavatoló törvényt. A kormány, a megye konzervatív elemeivel s leitatott kurtanemesekkel akarja a javaslatot leszavaztatni. Wesselényi önuralommal és higgadt érveléssel igyekszik meggyőzni az öt lehurrogókat. Okfejtése szerint az örökváltsággal a nemes is nyer, megszűnik tulajdona korlátozása, értéke viszont emelkedik, megszabadul a jobbágyokkal való bajlódástól, az úriszék tartásának terhével is. De a kormány vagy a nemesség oldja-e meg a jobbágykérdést? – kérdezi, s rámutat a cselre, és pedig arra, hogy a kormány a jobbágyság barátjának álarcját ölti magára, miközben a legkíméletlenebbül szívja a nép zsirját. Most azt akarja, hogy a parasztság javát szolgáló törvényt a nemesség ne engedje érvényesíteni. Ez nyilván csalódást eredményezne, akár lázadást is szülhet, melynek következményei – épp a nemességre nézve – beláthatatlanok.

A felhevült légkörben az okos szó nem használ. A gyűlésen elnöklő Uray alispán, akit mellesleg épp Wesselényi segített hivatalába, a kormányról mondtak miatt felségsértést emleget. Alig két héttel később a beszéd – kivonatos és torzított! – szövege már a főállamügyész asztalán van. A fenségesség megállapítja, hogy Wesselényi beszéde „nyíltan az izgatás szellemét lehel”, és miu-

tán „a kormány a hazai alkotmány természete szerint elválaszthatatlan az ország legfőbb fejedelmétől”, nem másról, mint „felségsértésről” van szó.

Wesselényi az éveken keresztül húzódo perben a kormány és a király személyének azonosítása ellen védekezik. Nem tagadja, hogy a kormányt támadta, de a minisztereket mindig elválasztotta a király személyétől. Ez egyébként számos nyomtatott szövegével is igazolható: érveinek elfogadása esetén automatikusan eselik a fő vád, a felségsértés.

A mindvégig írásban folyó pernek a gyakorlat szerint és a törvények szellemében több szakasza van; vádlók és védők is alkalmazzák a maguk által alkalmasnak vélt taktikázást, hol fektetik az iratokat, húzzák az időt, hol föl-pörgetni igyekeznek – nyilván mindenkori érdekeik szerint – az eljárás folytatását. A lépéseket és ellenlépéseket leginkább külső tényezők befolyásolják. Váratlanul megmozdul az országgyűlési ellenzék: megítélésük szerint itt nem egy ember, nem egy állampolgár ügyéről, hanem a személyen túlmutató elvről, a szólásszabadságról és annak védelméről van szó. Deák Ferenc hatalmas beszédet tart az országgyűlésen. A dolgok illetén való alakulása annyira kellemetlen, hogy Metternich körének igen megfelelné, ha például Wesselényi külföldre szökne. Másrészt az udvar töredelmes megalázkodást vár a vádlótól, s alighanem kész lenne kegyesen megbocsátani, így szabadulván meg a kellemetlenkedőtől.

Durvább eszközöket is bevetnek. Feltételezhetően háttérből irányítottan gróf Wurmbbrandt császári ezredes párbajra provokálja Wesselényit. A párbajban Wesselényi több mély vágást kap, viszont ő elmetszi ellenfele jobb hüvelykujját, ekként megnyomorítván kezét. Egyes források szerint, gondoskodni akarván a nyomorékká tetről, állást ajánlott fel neki uradalmában.

Közben folyik a per, ha az országgyűlés munkálatai befejeződnek, Wesselényi mentelmi joga automatikusan megszűnik: az erdélyi ítélet alapján bármely pillanatban elfogható. Ráadásul ez a roppant tevékeny ember tétlenségre van ítélve, sőt kárhozthatva. Külföldre útlevelet nem kaphat, de a Birodalmon belül szabadon mozoghat. Szabadon? Ugyan! Reviczky kancellár minden helyváltoztatását figyelteti, még amikor egy kiadósabb utazásra határozza el magát, akkor is. Egy 46 sűrűn írt oldalas naplófüzetben számol be 1836. május 22-től július 24-ig terjedő utazásáról a habsburgi Észak-Olaszországban. Útitársként eredetileg Kossuthot akarta magával vinni, azonban azt családi okok visszatartották, így Wesselényi egyedül kelt útra, melyről e vázlaton belül csak igen szoros összefoglalást adhatunk.

Kisfaludy Sándornál, Deák Ferencnél, Csányi Lászlónál tett látogatás után érkezik meg Zágrábba. Itt nyer bepillantást a már forrongó horvát nacionalizmusba. A későbbi korszakos nemzetiségi politikus ugyan majd Gräfenbergben érik be, de a dolgok felől korábban gyűjt tapasztalatokat az „ébredt és ébredő nemzetiségek” eszméiről.

Zágrábból Fiumén keresztül megy Észak-Olaszországba. Műemlékeket, képtárat, várakat, gyárat, kikötőket látogat, itt-ott ismerősökkel is talál-

kozik. A Comói-tó vidékéről csap át Ausztria fele. Gyalog kel át a Brenneren, Innsbruckot, Salzburgot is meglakja, majd Grazon keresztül tér vissza Magyarországra.

Útinaplója tele van hatásos leírásokkal, igen jó például a St. Lazaro örmeny klostromról szóló tájékoztatója. A tengeri kirándulásáról szóló beszámolója drámai erejű és feszültsgű. A benyomások érzékelhetően gazdagítják megjelenítőkészségét, serkentik stílusformáló képzeletét, s nem utolsósorban van ideje s viszonylagos nyugalma sereg kérdés, így saját sorsa átgondolására is. A napló írója turista, de egész belső habitusában politikai gondolkodó. Előbbiről gyűlnek a jelentések, de a fejébe belátni a policáj sem tud.

Az országos politika közben mozgásban van. 1837. május 4-ről 5-re virradó éjszaka a Törvényhatósági Tudósítások megjelentetésének és terjesztésének vádjával letartóztatják Kossuth Lajost. Kapcsolatuk közismert, a Kossuth ellen indított per Wesselényire is sújt. Pl. az ellene készült vádirat egyik pontjává válik az 1836. december 1-én Kossuthnak írt levele egyik kitétele, mely szerint annak „minden lépése borstörés volt a német orr alá, s ez helyes volt”. Ennyi is elég ellenzéki álláspontja kimutatásához.

Wesselényi jellemrajzához említjük meg, hogy a hajsza hónapjaiban, miközben körülötte is egyre szorul a hurok a felgyorsított perben, van ereje és becsülete a bajtárs gondját is magára venni. A börtönben lévő Kossuth érdekében országos politikai akciót szervez: az apa, Kossuth László nevében fogalmazott levélben értesíti a történetekről a megyék ellenzékét, támogatásukat kérve. Részt vesz a perbeli védelem kidolgozásában is, a család érdekében segélyakciót szervez. Széchenyi feljegyzése szerint egymaga ezer forintot írt alá a Kossuth-család javára.

Az összképben külön, sajátos helyzetet foglal el Széchenyi. Politikai útjai régen elváltak, ellenfelek, de a maguk módján felfogott barátság tart. Széchenyinek Wesselényiről írt naplófeljegyzései a korholás, szitok, indulat, szánalom, sajnálat, segíteni akarás skáláján hullámszanak. Szidja barátját, élete megrontójának, tervei elpusztítójának tartja, álmában lehullni látja fejét, de közben – bizva az udvari körök jóindulatában – kilincsel érte, nem adja fel a reményt, hogy el lehet érní a per megszüntetését. Nem kíván kockáztatni, de vállalja beavatkozása rá nézve kétségen kívül kellemetlen következményeit. Tehát egyfelől félti alkotásait, ám miközben szabadulni igyekszik Wesselényitől, érdekében nem szűnik meg tevékenykedni. Noha a perben követendő taktikára vonatkozó elképzeléseik különböznek, nemegyszer felkeresi, ellátja tanácsaival, miközben Wesselényi és elvbarátai túlzásait teszi felelőssé a dolgok kedvezőtlen alakulásáért. Barátját szóra sem méltatja a kaszinóban vagy társaságban, miközben Wesselényi őszinte meghökkenésére, a nyilvánosság előtt „melegséggel” méltatja. „Ezen embernek különös tehetsége van magát félreértetni s oly gyakran rosszabbnak tartani, mint amilyen. Igaz, hogy sokan feljebb becsülik értékénél, de sokkal többen kárhoztatják büntelen vagy legalább helytelenségig terhelve. Hosszason adta elő tanácsló véleményét... Ígér-

tem neki, hogy teendő lépésemet vele közlöm, valamint felvilágosító adatokat is, mert kinyilatkoztatta, hogy ő kíván ebben valamit feltenni. El is küldtettem neki még ma a leküldendő kérdő pontokat” – írja 1838. február első napján naplójában Wesselényi. Felfogásuk különbsége természetesen lehetetlenné teszi számára, hogy elfogadja Széchenyi tanácsait, de a segítő szándékot meg tudja becsülni.

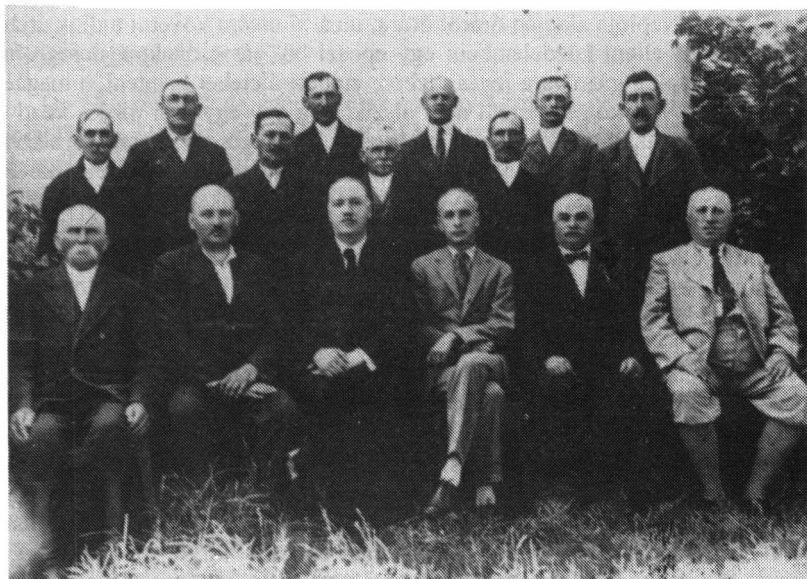
Terjedelmi okokból szoros s elkerülhetetlenül hézagos életrajzi vázlatunkban a nyomaték szükségképpen Wesselényi életének közéleti szerepére esett, s személyiségrajzá is csak ebben a vonatkozásban igyekeztünk kiterjeszteni, jelleme fontosnak vélt vonásait rajzolva. Nincs terünk például kitérni arra a roppant érdekes, csak a kutatók által ismert, 1837. június 15-ike, valamint 1838. február 28-ika között Pesten vezetett, ötvenvalahány füzetoldalas naplóra, mely híven mutatja, hogy miként élt, mit csinált az Erdélyből száműzött, közügyi tétlenségre kényszerített ember, noha a jelzett irományban rengeteg Wesselényi gondolkodására, életfelfogására, viselkedésére vonatkozó adat található. Hamis hiedelmeket és legendákat oszlató is. Pusztá utalásként említjük, hogy rengeteget betegeskedett, gyakran huzamos ágyban fekvésre kényszerítve. Lóról eséssel szerzett régi lábsebei kiüjultak, gennyet szivárogtató lábszárával sokat kínlódott, panaszkodik aranyerére, gyomrára, napokig hideg tejen élt. Sokszor huzamosan erős főfájása volt. Váltakozva ágyékfájdalmak, vállfájdalmak, vesetájéki és derékfájdalmak gyötörték. Néhányszor epehomokot vizelt. Tehát ő, akit nemzeti hősnak látunk, sokat betegeskedő, megkínzott ember volt. Heves, sokszor zabolátlan élete behajtottá testén adóját.

A legsúlyosabb, további sorsát meghatározó tény látásának fokozatos, de állandó romlása. Betegsége okával vagy okaival kapcsolatban a laikus nem mondhat véleményt, csak jelezheti, hogy a kérdéssel behatóan foglalkozó szakemberek, orvosok véleménye némileg megoszlott. Naplói tanúsága szerint Wesselényi erős szexuális vonzatú férfi volt, s miként feljegyezte, 21 éves korában lueszes fertőzést kapott. A szifilisz a napóleoni háborúk után nagyon elterjedt Európában. Betegségét kezelték. A korabeli gyógymódok szerint antiluetikus kúrákat alkalmaztak, ezek azonban gyógyuláshoz nem vezettek. Az általánosabban elfogadott vélemény szerint hosszas szenvedését és megvakulását lueszes eredetű fertőzés okozta, s többen is megegyeztek abban, hogy „a korkép a tábeszes megvakulás jellemző lefolyását mutatja”.

Megrendítő folyamatról van szó. Későbbi naplójfeljegyzése szerint 1838. augusztus 22-én jobb szeme már annyira elhomályosult, hogy az embereket, barátait még pár lépés távolságból sem ismerte fel. Állapotának romlását egy neves személyiségekből álló orvosi bizottság jegyzőkönyvileg rögzítette, hogy utóbb az ítélet és fogvatartás enyhítéséhez felhasználhassák.

A zsibói református nőszövetség tagjai 1931-ben.

A zsibói református egyházközség presbitériuma a 40-es évek elején.

Az árvízi mentés

A kormány, melynek egyre kellemetlenebb nyugót jelentett ez a túlságosan sokáig elhúzódott per, minél hamarabb ítéletet akart hozatni, nemcsak következetlenné mutatkozva, hanem vasok jogtalanságot is elkövetve azzal, hogy Wesselényit kötelezte az érdemi, úgynevezett „derekas védelem” – valamint az ehhez kapcsolódó okmányok – mielőbbi benyújtására. Ekkor szült bele ebbe a szabálytalanná vált perbe a véletlen, mármint ha annak nevezhető, az 1838. év kora tavaszának dunai árvize.

Kemény tél volt az 1837-ből az 1838-as esztendőre forduló. Már decemberben beállt a Duna jege a Pest-Buda fölötti szakaszon, majd hirtelen enyhülés következett, karácsony és újév közt hatalmas esőzés. A folyó vízállása nőtt, Buda egy része már január elején, víz alá került. A hónap derekán erős havazások voltak, február végén újabb esők s nagy olvadás. A folyó már Bécsnél, majd Komáromnál – sok jéggel – rohamosan áradt, maga előtt tolva a jeget zúdult lefele. A hatóságok későn kapnak észbe, kapkodva igyekeznek homokból és trágyából védőgátat emelni. Az áradat, mely elöntötte Vácot, a két várost március 13-án déltájt éri el. A víz szintje órák alatt hatvan centimétert emelkedik, a töltés nem bírja a nyomást, a gátak több helyt is átszakadnak, a jobb parti várost elönti a Duna. Pest 4245 háza közül 2281 dőlt össze, a városnak fele elpusztult. A halottak nem vétettek számba. Az árvíz március 18-án délben vonult el.

A lényegében beteg Wesselényi március 14-én veti bele magát a mentési küzdelembe. Naplója alapján óráról órára, utcáról utcára követni tudjuk útját. Első a csapás elleni küzdelemben: egy eposzi hős jár csónakon, dereglyén, néha övig, nyakig gázolva a jeges vízben, emberi életet menteni, a magáét kockáztatva. Napokon keresztül nem alszik, alig egy-egy órát pihen, küzd a romboló vízárral, de küzd a közömbösséggel, sőt gonoszsággal is, hiszen akadtak, akik a rendkívüli helyzetet rablásra vagy kapzsiságuk kielégítésére használták. Voltak, akik saját vagyoniukat, például lovaikat és nem embertársaikat mentették.

Mint oly sokszor az életben, a valóságos helyzet felülmúlta a képzeletet. Íme, mit ír Wesselényi a március 14-ről 15-re forduló éjszakáról: „Soha nem értem ennél borzasztóbb estét és éjjelt. Leírni az én tollam és talán senkinek is tolla nem képes. Az egésznek minden egyes vonása olyan, mely már magában egy-egy rémítő képet alakítana; s százanként oly jelenetek, együtt és egymással vetélkedve, melyek közül csak egynek is látása élet fogytaig megmaradó borzasztó emlék. A dűledékek, házromok, jégtömegek, gerendák s minden más akadályok közt csak alig s a legfeszültebb munkával lehetett a szűk utcákon haladni, honnan jött, hol volt s hova igyekezett az ember, mindenütt roskadó épületek és fedelek lezuhanása fenyegetett. Hol elől, hol hát mögül, hol oldalfelől omlott össze egy-egy épület. Csak ezeknek dörgő, ropogó, csörgő lármája nyomta el időről időre a kétségbeesők hasító sikoltásait és segítségérti már rekedt könyörgéseit. Tízfelé is akarván s kellelvén menni s csak egyfelé

mehetni: százat is látni egyszerre veszélyben s annak egyszerre csak harmadán segíthetni s a többit a halál torkában hagyni; visszautasítani a már merülésig teli hajótól az atyát, a férjet, kinek gyermeki vagy felesége már benn vannak, s ezeknek a jajjait s azok zokogásait hallani; oly valami, mit képzelni is borzasztó, de tapasztalni s százszeresen tapasztalni szívet repesztő.”

Ez az „árvízi napló”-ból kiemelt pár sor kezünkbe adja a kulcsot Wesselényi jelleméhez: a veszély, az életet mentő cselekvés, a felelősségtudat embere volt.

A küzdelem három nap és két éjjel tartott. Wesselényi százakat mentett meg. Ezt a hőst örökíti meg Pesten, a ferenciek temploma falán, Holló Barnabás emléktáblája és Vörösmarty hatalmas alkalmi költeménye, az *Árvízi hajós*, melyet kétszer ismételtettek meg a szavaló Laborfalvi Rózával az ujjongó hallgatók április 27-én a magyar színházban. Ám amikor a mentés élvonalából az újjáépítés élvonalába lendül – javaslatokat készít, szervez, gyűjt –, a nemzet hőseit eltessékeli a munkától. Példátlan hősiességéért István főherceg kényszeredett és sietős kézfogásán kívül egyetlen elismerő szót sem kap, hanem tudtára adják, hogy miután per alatt áll, bármilyen együttműködése a hivatalossággal elképzelhetetlen. Azonban nem csak ennyiről van szó. Miután példás magaviselete népszerűségét tovább növelte, s a közvélemény arra számított, hogy áldozatvállalása elismeréseként megszüntetik az ellene indított pert, pontosan az ellenkezője történt. Most már minél gyorsabban el kellett takarítani az útból a nemzet bálványát. Ellenfelei végtelenül aljasok voltak.

A vádirat és az ítélet

De ne szűkítsük le személyekre az ügyet: egy évek óta folyó, politikai indítékú és célkitűzésű leszámolásról van szó, s az államhatalmat képviselő erőszak nem engedi kifogási szakaszban tartani a pert, elveszi a vádlott jogát további önmentő orvoslakok begyűjtésétől, s miként az árvíziről szóló rész előtt jeleztük, az általa benyújtható utolsó közjogi védekezést írást sürgeti. Ezzel megfosztja Wesselényit a fokozatos védekezéstől, további őt igazoló adatgyűjtés lehetőségétől, s ő – lelkiállapotát nem nehéz elképzelnünk –, annyi év után, annyi galádság láttán, már nem is akar védekezni. Elhatározása nyilván elkeseredés és felháborodás szülte állapot kifejezője. Nem szökött külföldre, nem írt megbocsátást és kegyelmet kérő felségfolyamodványt az uralkodóhoz, „elismervén bűnösségét” – miként sokan javasolták –, most, büntelennek érezvén magát, nem is akar védekezni.

Két szívbeli barátja, fő tanácsadói az egész per folyamán, Deák Ferenc és Kölcsey Ferenc, szeretetet, nagyrabecsülést és tiszteletet, valamint a körülmények ismeretét és valóságérzékét tanúsító leveleikben elutasítanak minden indulati döntést. A jog és az adott lehetőségek figyelembevételével ésszerűséget javasolnak Wesselényinek. A dolgok végkifejlete tekintetében egyikük

sem derűlátó. Az elkerülhetlent szinte sorscsapásként fogva fel, barátjukat a jövőnek akarják átmenteni a rossz jelenből. Leveleik Wesselényi jellemének, erkölcsi szilárdságának, vérmérsékletének, ugyanakkor a körülményeknek átgondolt értékelését bizonyítják. Íme, mit írt a reformkor egyik legkövetkezetesebb és legmakulátlanabb jellemű politikusa, Kölcsey Ferenc: „Kétségesnek mutatkozol: ha kelljen-e mentségedbe ereszkedni? Miklós, mi ismerjük egymást; s én elveid tisztaságában s Charactered állandóságában éppen oly erős hittel hiszek, mint tudom, hogy bennem te sem kételkedel. De tekintsük a dolgot, amennyire lehet, hidegen, legalább nyugalomban. Áldozatot vinni az elvért? Oly dolog, mi egyikünk előtt sem idegen. Én elvért áldoztam fel követségemet; de hízelkedem magamnak: az áldozat használt akkor s lelket ébresztett. Te magad nem egyszer áldoztad fel életed egész nyugalomát; s morális kifejlés lón nem egyszer egész következése. Ily férfitől több áldozatot igazsággal csak akkor várhatunk, ha a közre hasznót áraszthat; áldozatot csak azért, mert más nem találkozik, hogy nekünk plutarchi világba illő önmegtagadással pillanatnyi gyönyört szerezzen; oly kívánság, minél igazságtalanabb alig lehet. Itt hát csak ez a kérdés: használna-e áldozatod? Határozottan mondom: nem.”

A rábeszélés eredményes volt. A perbeli védőirat, „a közjogi tudásnak, jogászai ügyességnek, szigorúan konstruáló éles logikának, lélektani ismereteknek ez a mesteri egyesítése” – elkészült. Többek, Wesselényi, Kölcsey, Deák és Benyovszky Péter közös műve. Első részét Kölcsey fésülte át. A munka derekán, 1838. augusztus 24-én ragadta el a költőt egy hirtelen jött nyári nátha. A halálhír hallatára a lesújtott Wesselényi így kiáltott föl: „Nem közénk való volt!” Barátja, az ideaember erkölcsi tisztaságának s politikai következetességének hódolt a szív mélyi kijelentéssel.

A terjedelmes, több száz (!) oldalas „derekas védelem” öt főrésze tagolódik. Noha egyetlen rész sem mellékes, a nyomaték a harmadik kapitólusra, az érdemi védekezésre esik. Tárgyi tények pontos és részletes elemzésével cáfolja és leleplezi a mindenrendű manipulációkat, óvást emel az ellen, hogy beszédeit tartalmukból kifogtatva és meghamisítva használják fel ellene, részletesen értekezik a tanúvallomások hitelességéről, illetve annak hiányáról, megcáfol minden vádat, és az ellene indított hűtlenségi perben ártatlannak tudja magát. Bíráitól részrehajlatlan ítéletet vár, annak következményeként: felmentését.

De lehet felmentő ítéletet hozni egy négy éve folyó politikai perben, anélkül hogy a kormány súlyos tekintélyvesztést ne szenvedne, kihatván magára az uralkodóra is?

A végkifejlet ismert. A királyi tábla január 31-én ül össze ítélethozatalra. Tagjainak nevét ne örökítsük meg, de ki kell mondanunk, hogy mindahányan magyarok voltak, többen egykor a vádlott ellenzéki küzdőtársai, arisztokrata barátai. Olyan is akadt köztük, akinek családját az árvizkor épp Wesselényi mentette meg. Egyikük halálbüntetésre szavazott. Tizenhárman háromévi

börtönt javasoltak. Ketten kétévi, ketten egyévi fogságot. Egyetlen ember, Földváry Ferenc szavazott, döntése alapos indoklásával, a felmentés mellett. A fellebviteli fórum, a hétszemélyes tábla február 8-án mondott ítéletet. Úgy látszik, hogy ott gerincesebb emberek – az elnevezés ellenére tagjai száma tizenkét bíró volt – ültek és ítélték. Ketten Wesselényi felmentésére szavaztak, hárman a büntetés enyhítése mellett, elégségesnek tartván a vádlott addigi szenvedéseit, hét bíró a királyi tábla ítélete, a háromesztendő fogság mellett döntött. A döntést Cziráky országbíró mint elnök mondta ki, súlyosbító körülménynek tekintve – jól figyeljünk! –, hogy „egy olyan széles tudományú és ékes előadássú embernek szavára, mint báró Wesselényi, mennyire hajlanak”. Az állam tehát példát kell hogy mutasson a renitenskedők tanulságára, ha nem is a bécsi Burg tervezett szigorúsága szerint, noha főrend ellen emberemlékezet óta Magyarországon hasonlóan súlyos ítéletre nem volt példa. Pest-Buda falragaszokkal telik meg: „Borzadj, nemzet! Fő törvényszékeid hóhértanyáká váltak! Wesselényi, a nép embere, börtönben.”

Azonban államfogylok számára nincs börtön. Az államellenes csekedetek miatt elítélteket rendszerint a tartózkodási helyük szerint illetékes megyék börtönzik be. Így válik Wesselényi fogvatartási helyévé kényszermegoldásként a budai kaszárnya, ahol Kossuth raboskodik. Ha a pokolnak több bugyra van, nos, nem ez volt a legmélyebb. Sokak közbenjárására igyekeznek a fogoly állapotát elviselhetővé tenni, s maga Wesselényi sem hitte, hihette, hogy három évet az ottani körülmények között kell letöltenie. Alighogy bevonult fogvatartási helyére, Deák Ferenc azonnal Bécsbe utazott. Miniszterekkel, főhercegekkel tárgyalt, maga a király is fogadta. A tárgyalások részleteit nem ismerjük: két hónapos huzavona után engedélyezik, hogy Wesselényi fél évre megszakítsa büntetését, szigorú rendőri felügyelet mellett és alatt a morvasziléziai kormányzósághoz tartozó gyógyfürdőhelyre, Gräfenbergbe utazzon. Írásban kell megfogadnia, hogy ott nem fog „politikai izgatással” foglalkozni: minden lépését ellenőrzik.

Gräfenbergi évek. A „Szózat”

Wesselényi valóban súlyos beteg, szemének romlása is állandóan fokozódik. Az állottvizes borogatásnak nevet adó Priessnitz doktor előírásai szerint kezdi meg a kúrát, szigorúan betartva az előírásokat. A féléves büntetémszszakítás októberben lejárna, Wesselényi a gyógykezelés folyamatossága érdekében újabb hat hónapra szóló meghosszabbításért kérelmez. Közben a megyék is mozgolódnak az elítélt érdekében, s az 1839-ben megnyílt országgyűlésen fellángol a harc a szólásszabadság ügyében, tehát Wesselényi érdekében is. A minisztérium a meghosszabbítást engedélyezi, s a Burgban szeretnék a „Wesselényi-ügyet” – számukra nem túl nagy presztízsveszteséggel – lezárni. A kegyelmi döntést a nádor erőszakolja ki. A megoldás felemás: Wesselényinek nem kell a börtönbe visszatérnie, de ártatlanságát – ami szá-

mára a legfőbb kérdés volt – hivatalosan nem ismerik el, hanem kegyelmet gyakorolnak.

Így kezdődik meg egy nagy élet utolsó évtizede: gyógyuláskeresés, fokozatos megvakulás, rokkantság. De elképzelhető, hogy a pályájáról kitaszított, orvul kiűtött volt politikai vezér, az ellenzék és reformmozgalom egyik briliáns agya megelégedjék olyan pótcselekvésekkel, mint a fürdőhely szépitése, hangversenyek rendezése, uszoda létesítése, gyűjtés szervezése magatehetetlen szegények részére? Teljes gyógyulást nyilván nem remélhet, szeme világát sem mentheti meg a vízkúra, az aszketikus, egészséges életmód, de késleltetheti, ezért marad Gräfenbergben 1843 augusztusáig, mikor is hazatér Zsibóra. Ám szelleme nem tétlenkedett, felelősségérzete nem csökkent, hanem nőtt, látóköre bővült, gondolkodása mélyült, így írja s diktálja tollba mai megítélésünk szerint legfontosabb munkáját, az 1843-ban megjelent, 372 nyomtatott oldalas Szózatot, teljes címén a *Szózat a magyar és szláv nemzeti-ség ügyébe*nt.

Az általában rövidített alakban használt kötet cím, Szózat – akár zavarba is ejtheti a magyar olvasót. Hazafias líránk gyöngyszeme, Vörösmarty Mihály 1836-ban írt, komor erőt, fájdalmas buzdítást sugárzó nemzeti ódája, melyet Egressy Béni zenéjére énekelünk, szintén ezt a címet viseli: *Szózat*. Írásunkban a főnevet minden alkalommal Wesselényi Miklós politikai iratára, prózában írt fejtegetéseire vonatkoztatjuk, ha minduntalan nem is ismétljük meg, hogy „Wesselényi Szózatában...”

Nem tudom, jutott-e bárkinek eszébe, hogy a kor- és szellemtársak – gondoljunk Vörösmartyinak a *Balítéletekről* írt figyelemfelhívó méltatására vagy az 1845 tavaszán tett zsidói látogatására – műve közt az azonos címen túl milyen mély gondolati és közérzeti rokonság van? Azonos korkörülmények közt keletkeztek, s mind az író, mind a státusferfi sötétben látó képzeletű, történelmi vészhelyzetet érzékelő szellem volt: belső rokonságuk hajszálgöke-rei nehézségek nélkül meglelhetők. De e vizsgálat elvégzésének nem e vázlat a helye. Néünk arra kell a szűk terjedelemben választ adnunk, hogy milyen alapon neveztük Wesselényi Szózatát „legfontosabb” művének.

A megjelenésekor értetlenséggel – indokolatlanul borúlátó – és elutasítással – túlozza a veszélyeket – találkozó munkáról szólók rendszerint egyik vagy másik részletét emelik előtérbe demonstrációs anyagként, noha a nem korlátozott igazmondást a tárgyilagosságban tételező történelmi módszer az egész szemrevételeit és bemutatását parancsolja.

A feladat nem könnyű, miként maga az ismétlésekkel, terjengős utalásrendszerrel építkező, helyenként túlírt, itt-ott nyelvi dagályossággal terhelt, rengeteg szálat összebogozó és kioldó mű sem adja át könnyen magát olvasójának. Sokszor támad, mert okkal támadhat az a gondolatunk, hogy a történelmi események – lényegükre vonatkoztatva – bizony ismétlődnek. Különösen az eszmék és utóhatásuk vonatkozásában meglepően sok a hasonlóság, abban az értelemben, hogy a ma nem csak előzménye, de ami tragikusabb,

ismétlődése a tegnapiak; a Wesselényi könyvében jelzett fantomok újraéledését éljük és szenvedjük. Egy mai politológus, eszmetörténeti diagnoszta aranybányaként hasznosíthatná e művet, számos vonatkozása oly mértékben időszerűnek tűnik. Vannak ilyen mélyen korukból sarjadt s mégis az eszmék mennyezetvilágítása alatt „időtlen” munkák. A Szózat első és második kiadása közt kerek száz évnek kellett eltelnie, a második és harmadik kiadás közt újabb ötvennek. A Szózat – azt hiszem, helyénvaló ezt írunk – „kellemtlen” könyv. Az volt a múlt század második felében, századunk első és második felében, az ma is sajátos – tehát nem objektív történetiségében jelentkező – akusztikai visszahatásaival. Recepciója kihívó jellegét nem nehéz értelmeznünk, ugyanis ez a munka a reformkori magyar nacionalista liberalizmus politikai koncepciójának jelentős, nemzetiségi vonatkozásban legjelentősebb összegezése, általános, Európára kitekintő, Közép- és Közép-Kelet-Európára összpontosító tendenciákkal, akkor létező – és mára részlegesen újratermelődött – eszmék feltárásával és megítélésével. Mind a vállalkozást, mind a szerző válaszait rendhagyónak, egyedülállónak kell minősítenünk a reformkor politikai irodalmán belül.

Wesselényi pere, elítélése, fogságba vetése, kényszerlakhelyre kényszerítése, fokozatos megvakulása, a politikai pályáról való kizárása, egy aktív személyiség peremen kívülre szorítottsága – egyénileg emberi tragédia. Ami emberi lényegét tekintve rossz volt, az az utóokoskodások ellenére is rossz maradt. De a dolgot nézhetjük másképpen is, elvonatkoztatva, az idő teremtetetét távlat elméleti vonatkozásában. Ha pl. Mikesből a rodostói száműzöttség hozta ki példátlan írói képességei termékét, a *Törökországi leveleket*, Wesselényinek a gräfenbergi purgatórium lett politikai gondolkodói pályájának összegező művét kiszorító állapotmeghatározója, éspedig kettős értelemben. Már a mű rövid, de annál sokkalóbb bevezetője, mely okkal nevezhető jai-kiáltásnak, arra figyelmeztet, hogy Wesselényi – nyilván érzelmileg, hangulatilag – saját sorsának tragikumán keresztül tekintette a dolgokat, tehát egyéni fájdalma beleolvadt a népe sorsa feletti aggodalomba. Művét „a polgári elhunytak a sírja mélyéből emelkedő szavá”-nak tekinti, prózaiban: politikai végrendelkezésének.

Miként erről már korábban szó volt, az 1820–1830-as évek reformpolitikája az alkotmányosságon esett sérelmeken alapult. Ez volt az ellenzék programjának sarkalatos pontja, s ezáltal vált Wesselényi az utolsó nagy erdélyi magyar sérelmi politikussá.

A közszerepből, a temérdek, gyakran fölösen sok energiát felemésztő napi politikai csatározásokból való kirekesztettség, eltávolodás tagadhatatlan előnyökkel is járt. Wesselényi ugyan nem szakadt el, de a hazai dolgok és főleg a politikai, a szellemi látókör fölé emelkedett. A fürdőhelyre jókora nimbusszal, mint a szabadság, szabadelvűség hőse és mártírja, az önkény áldozata toppant be. Az összeverődött nemzetközi társaság az eszméiért megszenvedett hősnék kijáró tisztelettel fogadta, s nem leplezett őszinteséggel tájékoztatta elveiket

és szándékaikat illetően. Wesselényi napi érintkezésként tulajdonképpen itt találkozott közvetlenül a pánszláv és a dákóromán eszme képviselőivel. A velük folytatott beszélgetések vezették rá, hogy rendezze, újragondolja a benne már korábban kicsírázott gondolatokat, kontinentális távlatban vegye számba és mérlegelje a dolgokat. Miként Kossuthnak írta: „itt a távolban sok nemzetbeliekkel és színezetűekkel jövén egybe, soknak jöttem tudására, mit talán ti éppen nem, vagy nem oly kiterjedésben tudtok”.

Ez a felismerés – mint objektív kényszer – készleteti munkája megírására, pontosabban tollbamondására, a magyar liberalizmus Hajnóczy Józseftől Bibó Istvánig ívelő vonulatának alapműveként.

Az első magyar nemzetiségpolitikus

A Szózat a nagy francia forradalom eszmei kisugárzásának és a kelet-közép-európai nemzeti mozgalmak összefüggéseinek feltárása, a komplex kérdéskört a Habsburg-monarchia – s ebben Magyarország – fennmaradásának szemszögéből vizsgálva. Alapfeltételezése az abszolutista cári birodalom előretörése, tehát a nagy keleti hatalom stratégiai – mai fogalmaink szerint geopolitikai jellegű – veszélyének jelzése. Ezen az általános kereten belül világítja meg több oldalról is a forradalmi törekvéseket hangoztató pánszlávizmust, tehát a szláv népek közös eredete és hagyománya szerinti politikai összefogásának, terjedésének és terjesztésének kérdését, mely politikai eszköztárába vonta a görögkeleti vallást is, illetve az e hiten lévő népeket. A mű második nagy fejezete, *A veszély mostanra lett megérésének okai*, valamint negyedik fejezete, *Oroszország régebbi és mostani állása, befolyása s politikája* tartalmazza a tényfelvételt, a történelmi levezetést, összefüggések bonyolult rendszerének kimutatását.

E részekben, miként az egész munkában, szinte elképeszt Wesselényinek Európa esemény-, politika- és eszmetörténetében való jártassága, időben az ókori Görögországtól napjainkig, térben Angliától Finnorszáig, Törökorszáig, sőt Perzsiáig. Azt, hogy a soknemzetű monarchia népeinek múltjával és jelenével teljes mértékben tisztában van, fölösleges említenünk, hiszen éppen a horvát, a szerb, a szlovén, a szlovák és nyomatékosan a román nemzeti törekvések beható ismerete teszi lehetővé, hogy egy nagy fejezetet szenteljen *Európa teendőinek*, megfogalmazván – korában elsőként! – a monarchia föderatív átalakításának, a dunai konföderációs tervnek, az Álladalmi Szövetségnek eszméjét, melyről egyik későbbi nyilatkozatában tételesen ezt írja: „Föderatív dunai köztársaságot akarok, mindazzal a ruganyossággal, amire egy különböző országokból álló köztársaság képes, mely teret enged minden nemzetiségnek; keleten a románokkal, délen a délszlávokkal, nyugaton Németország egyesült tartományaival további államszövetségbe szövetkezniék. Magyarország a központi államot alkotná, és Budapest Közép-Európa fővárosa lehetne.” Felfogása nyilván csak azokra hat ma esetleg inger-

lően, akik képtelenek az eszméket a konkrét történelmi körülmények és korviszonyok jelentkezéseként – tehát szakmai tárgyilagossággal és tudományos felelősséggel – értelmezni. Nincs veszélyesebb és ostobább dolog, mint a történelmet, tehát a már megtörténtet összehebrencselni a jelenkori napi politikával.

Wesselényi a Habsburg-birodalom fennmaradását nemzeti autonómiák létrejötté, politikai állami egyesülése útján képzelte el. Magyarország, Partium és Erdély egységét tartotta megoldásnak, figyelembe véve a földrajzi tájba épülő nemzeti állam népeinek sokszínűségét, az állampolgári jogok általános kiterjesztésével és mindenki számára való biztosításával.

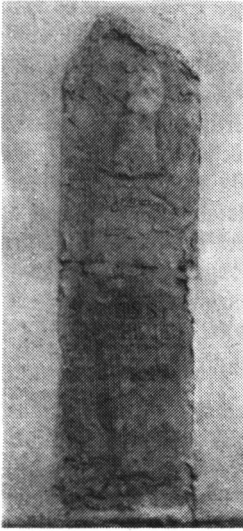
A Szózat szerzője külön tárgyalja az erdélyi szászok és románok helyzetét. A *Balítéletekről*ben még nincs egységesnek nevezhető képe a nemzeti kérdésről, maga a fogalom sem létezett, de a románság anyagi helyzetének javítását már akkor sürgős és fontos feladatnak látja, és csakis a teljes állampolgári, a reformokat gyümölcsöztető jogegyenlőség alapján véli megoldhatónak. Közben döbben rá, hogy többről és másról is szó van: a nemzetiségek nemcsak a társadalmi, hanem a nemzeti elnyomás áldozatai is, miközben az idők szelleme a nemzetiségek kifejlődését, a nemzeti érzés megerősödését, az egységesülési törekvések általánossá válását hozta, tehát amiről ő erdélyi magyarként úgy vélte, hogy nyelvkérdés, politikailag számára ugyan változatlanul az, de az érintettek szemszögéből jóval több. Erdély lakóinak több mint fele – a Szózatban több ilyen értelmű statisztika található – román. Ők a görögkeleti egyház hívei, a vallásos érzés fedí a nemzeti érzést. A déli és keleti tözsomszédság néprajzilag összefüggő, politikailag egymástól elszakított, mintegy hétmillió fős román etnikumot mutat, mely – hasonlóan a monarchia többi etnikumaihoz – egységesülésre törekszik. Tulajdonképpen párhuzamosan rokon nemzeti törekvésekről van szó. Az erdélyi magyar nemzeti öntudat erősödésével egy időben jelentkezik a román nemzeti öntudat is. Ezt a magyar politika legradikálisabb, a társadalom változtatásra törő személyiségei is csak gazdasági, állampolgári, jogi és nyelvkérdésként fogták fel. Fel sem tételezték, hogy a nyelvi egységesítésre irányuló békés – hangsúlyozzuk: nem erőszakos! – törekvés bárkit is sértene. Igen ám, de egy etnikumhoz tartozás – ez azóta sokszorosan bebizonyosult – mélyebb, gazdagabb és telítettebb az anyanyelvhasználatnál, noha a kötődés anélkül nem képzelhető el. De az együvé tartozást a származás eszméje, az anyanyelvi műveltség századai, a történelmi azonosságtudat, a spirituális, tehát hitbéli egyakolbeliség, a kulturális szolidaritás, sőt a nemzeti mitológiák is táplálják, erősítik. A nemzeti hovátartozás nemcsak az általános jogalkotás kérdése, nemcsak az ész, de az érzelem mélyrétegeiből is táplálkozik, annak örökségét s bonyolult, de kimutatható hatású genetikai kódrendszerét is tartalmazza. Hogy Wesselényi érzékeny és mélyenszántó gondolkodó is volt, azt alábbi megfogalmazása bizonyítja: „Nekünk magyaroknak szoros kötelességünk az engesztelésre s kibékülésre mindent elkövetnünk; szoros kötelességünk gondosan távoztatni nem-

csak mi sért, de mi ingerelhet is. Mind törvényhozási s törvényhatósági tanácskozásokon, mind társasági s irodalmi körben kerülnünk kell, mit más fajú s nyelvű honosink erőszakolásnak vagy megvetésnek csak magyarázhatnak is.” Korábban pedig – megszívlelendő világossággal – ezt írja a Szózatban: „Honunk különböző fajú s ajkú népe közt valódi egységet csak létező sok előítélet, elfogultság, félreértés s visszás érzet legyőzése után érhetni el, ez pedig viszont feles alkotmányos javítástól s így eszközendő érdekekbeni egyesüléstől, nézetekbeni közeledéstől s egymásnak megértésétől reménylhető. Mindez időt kíván, s valamint a magyarok, úgy a többi fajbeliek részéről is értelmi fejlődést s jogérzet s eszély szabályai iránti hódolatot igényel, s azt tételez fel. Idő kell, míg ingerült s fellázadt kedélyek csillapodnak; idő, míg egymáshoz simul, mi egymás ellen szegült.” Nos, ha van történelmi bölcsesség, ez a szövegrész annak kifejezője.

Ugyanakkor Wesselényi megfogalmazott egy hat pontból álló javaslatot is, az első magyar nemzetiségi törvénytervezetet, melynek lényege a szabad anyanyelvhasználat mind a magán-, mind a közéletben; a nemzetiségi uszítás bármely formájának büntetőjogi megtorlása; a nemzetiségi sajátosságok védelme; az anyagi és szellemi javak birtoklásának joga a nemzetiségek vonatkozásában.

Egy tágabb kitekintésű számbavétel megkövetelné – Wesselényi nemzetiségi koncepciójának ismertetésével párhuzamosan – mind Széchenyi, mind Kossuth felfogásának ismertetését. Így előbbinek híres, „Akadémiai beszéd” néven számon tartott 1842-es előadását, mely széles hullámokat vert vitát váltott ki, megértést alig. Kossuth nacionalista optimizmusáról s annak súlyos következményeiről is bőven lehetne értekezni, de mi itt – kényszerű módon némileg kiszívetelten – Wesselényivel, néha elsősorban, néha csak Wesselényivel tudunk foglalkozni. Kövessük nyomon őt Gräfenbergből Zsibóra hazatérte után.

A vak ember zsibói magányában visszavonultan élt. Miként ismeretes, szüntelenül leveleket diktált, több írnot is foglalkoztatott, igyekezett tájékozódni, felolvastatta az újságok főbb anyagát, cikkeket diktált, de az idő „tulfutott” rajta, mások uralták a politikai életet, az ellenzék törekvései is más irányba fordultak, múltját tisztelték, tanácsait meghallgatták, de nem fogadták meg: ő a múlt kortársa volt. Viszont az orosz veszély, miként beigazolódt, és az erdélyi románság kérdése változatlanul foglalkoztatta. Életének ezeket az utolsó éveit jobbadán a nemzetiségi kérdés körüli töprengésekkel töltötte, bármely kortársánál világosabban látva a megoldatlanság előrevetülő következményeit. Korábban, mint bármelyik politikus kortársa, felismeri a magyar-román sorsközösség jelentőségének fontosságát. Vakon is felutazik a pesti országgyűlésre, ahol 1848. augusztus 25-én törvényjavaslatot nyújt be a románok ügyében. Felszólalásában azt is elmondja, hogy nem használja többé az „oláh” kifejezést, ugyanis származásukra való tekintettel magukat

A betörő törökök elől menekülő Nemes Zsuzsanna és gyermekének sírköve a ref. templom külső falában. Hogy ne kerüljön török kézre, az anya gyermekét kidobta a torony ablakából és magát is utánavetette.
Id. Wesselényi István és Daniel Polixena emléktáblája a ref. templom falán 1761-ből.

A ref. egyházközség kelyhei.

„románok”-nak kívánják nevezni. Kívánja, hogy a nyelvükhöz és vallásukhoz ragaszkodó románok érdekében tegyék meg mindazt, amit jogaik veszélyeztetése nélkül meg lehet tenni. „A románoknak honunk határaink belül és kívül jövődjüket tekintve, érdeke azt kívánja, hogy a magyarhoz hajoljanak és a magyarral fogjanak kezét, mert nincs nekik természetesebb szövetségesök, mint a magyar, már azon sorsrokonság is létezik közöttük, hogy ők mindenképp elszigetelve, magokra hagyatva vannak, míg a szlávok és a németek egy nagy törzsöknek ágai, melyektől szívhatnak táplálékot; de a magyar úgy, mint a román, csak önjerejére, sorsára van bízva.” Kéri, szinte esdekli a felsőházat, hogy a békét és egyetértést szolgáló javaslatát fogadják el. Az 1848. évi országgyűlés irományai között, 51. szám alatt szó szerint ez olvasható:

„A román ajkúak ügyében hozandó határozat

A felsőház kifejti, s az alsóházat is barátságosan felszólítja annak kifejezésére: miszerint a házak s az összes törvényhozás, a honunkban lakó különböző fajúak s ajkúak, s azok közt az oláhok, vagyis románok iránt rokon s testvéries érzettel viseltetik; velők a nemzet minden megosztható jogait szívesen megosztja; az alkotmányos közös szabadság s jog és kötelezettségbeli egyenlőség által, sorsukat úgy, mint érdekeiket a saját magáéhoz kívánja csatolni, s azokat az alkotmány oltalma alatt állóknak vallja. Ezen nyilatkozatnak testté tétele végett felszólítja a ház a ministeriumot: miszerint terjessze a házak elébe, mint törvényjavallatot a következőt:

Törvényjavaslat

A hon román ajkú polgárainak nyilvánult aggodalmai s óhajtásai tekintetéből rendeltetik:

1.§. A görög egyesült és nem egyesült vallású polgárok a többi keresztény vallásokkal s vallásbeliekkel az egész honban egyenlő jogokkal bírván, az eddigi Erdélyben is az egyesült úgy, mint nem egyesült vallásúak, egyházi dolgaik felett, a felelős ministeriumnak alkotmányos felügyelete alatt szabadon rendelkezhetnek.

2.§. Ezen egyházi belügyek folytáról szóló jegyzőkönyveiket szerkesszék magyar és román nyelven.

3.§. Elemi iskoláikban is a tanítás nyelve román lehet, a magyar nyelv a mellett taníttatván.

4.§. A román ajkú községekben a falusi jegyzők által vinni kellett jegyzőkönyvek román és magyar nyelven szerkesztendők.

5.§. A román nyelven írt kér-, köt- s más magán oklevelek mindenhol elfogadandók, hogyha latin betűkkel s orthographiával írvák – mi a 2-dik és 4-dik §-ban érdekllett jegyzőkönyveket illetőleg is értendő.”

Az unió-bizottság, a bizottság román tagjainak előterjesztését figyelembe véve, Wesselényi javaslatának felhasználásával kidolgozta az erdélyi

1848:XXI. tc. javaslatát „a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjáni biztosításáról”.

A dolgok kedvező további alakulását a történelem húzta keresztül. A nemzet és az uralkodóház közt kitört viszály, Bécs manipulációi, a szabadságharc – Kossuth elkészen immár hiába próbál egyezkedni, hogy végezetül mind a két nép szabadságát a cári hadak tapossák szét. De a tragikus végkifejlet Wesselényi nagy kezdeményezésének érdemeit meg nem történtté nem teheti. A nemzetállami koncepción belül ő ment a legtovábbra és a legkövetkezetesebben. Felfogásának korlátai valójában az általános európai nemzetállami felfogásban gyökereztek.

Házassága. A nők Wesselényi életében

Mielőtt az 1840-es évek második felének végén Wesselényi politikai pályájának záróakkordját említenénk, anélkül hogy az elszigetelt, vak, rokkant politikus utolsó éveinek szomorú történetét részleteiben nyomon követhetnénk, meg kell említenünk magánéletének jelentős fordulátát: 1845. november havának végén, csak egy-két barátját avatván be elhatározásába, megnősült, feleségül vette egy freywaldau takácsmester lányát, gräfenbergi ápolóját, Lux Ninát, aki már utolsó hónapjában terhes volt Wesselényi gyermekével. A nemesi és főnemesi közvélemény felhördült: „az első meszaliánszról van szó a modern magyar arisztokrácia történetében”. A közvélemény hosszan, távolról sem jóindulattal foglalkozik a dologgal, ám Wesselényi házasságát megfontolt, ésszerű és erkölcsileg indokolt megoldásnak kell találnunk.

Wesselényi fiatal korától kezdődően meglehetősen viharos szexuális életet élt. Korai meghíúsult házassági terve, a Bethlen Nina-epizód előtt és után rengeteg nőügye volt. Szeretőinek számát és személyét számba venni sem lehet. Jobbágy- és parasztlányok, korcsmárosnők, polgárlányok, főispán feleségek, kokottok, színésznők, arisztokrata dámák feküdtek a heves véru férfi – és nemzeti hős – ágyába. Tegyük hozzá, hogy jó néhányszor kimutatható eredménnyel. A különböző forrásokból merített adataink ellentmondóak, de ha a periratokat veszem figyelembe – ugyanis azt is számlájára írták, hogy „erkölcstelen életet élt” – házasságon kívül öt anyától hét gyereke született, öt fiú és két lány, akiknek apaságát elismerte, s őket Versényi néven anyakönyvezette és valamennyiökről gondoskodott végrendeletében.

Akadtszínház botrányt kiváltó kapcsolata is. Charlotte Hagn, a budai német színház színésznője 23 éves volt, amikor Wesselényi lovagjául szegődött. Igen ám, de 1832-ben vagyunk, s az ellenzéki vezérférfit nemcsak arisztokrata társai, hanem az őt bálványozó nemes ifjúság is elítélte hazafias okokból (!) e kapcsolatáért. Az általános felháborodás veszélyes irányba sodorta a kalandot. A művésznőt előadás közben a színházban kifityülték és lehurrogták, majd hagymával és tojásokkal dobálták meg. Wesselényi indulatában párbajba – nem az első párbaja volt ez – keveredik, a hölgy becsületé-

nek védelmében súlyosan megsebesült: nyakon szúrták, talán tüdeje is megsérült. A viszony akár életébe is kerülhetett volna, gyógyulását egy ország követte aggodalmaskodva.

Külön kapitólusba tartoznak a rajongók és tisztelők, például Kölcsey Antónia. Gyermekkorra óta ismeri Wesselényit, Ferenc nagybátyja barátját és eszmetársát. Huszonöt évvel fiatalabb a férfinál, akit leveleiben Méltóságos Báró Úrnak szólít. Bámulat, határtalan tisztelet, szemérmesen elfojtott reménykedés, a korszak illemkódexének teljes tiszteletben tartása hullámközéig végig naplójában, már csak azért is érdemes elolvasni.

A Wesselényit bálványozók közé tartozott a már egyszer a vatikáni könyvajándékozás kapcsán említett Wesselényi Polixena is. Levelei sok mindent elárulnak érzéseiből. A reformkor eme művelt, emancipált, intelligens – éppen válófélben lévő – asszonya minden áldozatot meghozott volna Wesselényiért, akit külföldre szeretett volna menekíteni.

De térjünk rá Lux Annára, a törvényes feleségre. Ápolónőként került, önszántából Gräfenbergben Wesselényi mellé. Viszonyuk 1842 áprilisában kezdődött. Nina akkor még nem töltötte be a tizenötödik évét. A szeme láttára megvakuló, tehetetlenné váló férfi melletti kitartása – hiszen akkor a házasság gondolata fel sem merülhetett benne – tiszteletet érdemlő. Csak maga tudhatta, hogy vállalja – a rangban magasan fölötte állóval – a frigyvet. Viszont tény, hogy képes volt alkalmazkodni, pallérozódni, fejlődni a nálánál sokkalta idősebb, tapasztaltabb, de betegeskedő és vak férfi oldalán. Megtanult magyarul, franciául, kitűnően tudott lovagolni, részt vett a híres zsidói vadászatokban. Kemény Zsigmond 1846. évi naplójából tudjuk, hogy jó céllövővé képezte magát. Tehát a kis szobalány elsajátította mindazt, amit egy arisztokrata hölgynek tudnia illett, s volt ereje, szíve helytállni mint feleség, anya – házasságukból két fiú született, Miklós (1845) és Béla (1847) – és ápolónő, az igazán nem könnyű természetű vak Wesselényi mellett, nyolc hosszú és nehéz éven át. Emberi értékét minősíti az özvegy második házassága: Mocsáry Lajos vette feleségül.

De ha már belemerültünk a magánélet intimitászférájába, befejezésként említsünk meg egy – a Wesselényi-irodalomban a jelek szerint alig ismert – dolgot. Az 1848-as forradalomnak volt egy meglehetősen titokzatos, izgalmas alakja – miként ez a *Magyarhon négy korszaka* című munkájából is kitétszik –, Kászonyi Dániel. Nevezett *Egy anyakönyv titkai* című kulcsregényében nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Wesselényinek szenvedélyes szerelmi viszonya volt a nőnevelés későbbi neves harcosával, Teleki Blankával. A kapcsolatból egy fiú született, akit Kászonyi nevelt fel, honvédtiszt lett, majd Garibaldi seregében szolgált, bosszúból elkövetett gyilkosságokért börtönben ült Munkács várában. A szerző szerint Wesselényi gräfenbergi végrendeletében elismerte ezt a viszonyt.

A vak ember újra Zsibón

Sokévi kényszerű távollét után, 1843. október 2-án érkezett haza Zsibóra Wesselényi Miklós. „A tündérbájú és zord emlékü” családi fészekről, annyi öröm, annyi gond és bánat helyéről, Kemény Zsigmond a költői meghatottság hangján ír. Aki visszatért, lélekben és értelemben nem volt kevesebb annál, mint aki egykor elment, de testben rokkant, a teljes vakság szélén álló, a küzdelem pályateréről kivetett, korán megöregedett férfi volt. „Jól tudom s keserv nélkül érzem – írja egyik levelében Kossuthnak –, hogy én már alig tehetek, alig használhatok valamit, nem csak azért, mert béna és vak vagyok, hanem mivel időm lejárt.”

Ne vegyük minden egyes szavát készpénznek: a vulkán, ha ereje, kitörése, moraja csendesedik is – csak vulkán marad. Wesselényi élte utolsó napjáig a tettvágy megszállottja volt, noha nyilvánvalóan felismerte, hogy a világ, a közélet, szereplői sokat változtak és cserélődtek. Ábrándok, önáltatás és lelkesedés nélkül követi a dolgokat, változatlan hűséggel mindenkori ellenzéki álláspontjához. „Titoknoka örökös foglalkozásban volt” – írja a Zsibón hónapokra megszálló Kemény. „Reggeltől estig baráti levelek, fölszólítások, hírlapi cikkek, magánkézre szánt értekezések és pártmemorandumok készültek. Ő folytonosan diktált.” Fiatal barátjával 1845 kezdetén röpiratot tervez az erdélyi úrbér kérdéséről. Később pályázatot akar meghirdetni a parasztság történetének megírására. Javaslatait meghallgatják, de nem hasznosítják, pedig néhány kérdésben világosabban lát magyarországi és erdélyi kortársainál. A mellőzöttség miatt ingerült és sértődékeny. Arról panaszkodik Kossuthnak 1844 szeptemberében, hogy a teljes megvakulását követő első két hónapban egyetlen barátja sem írt: „az, aki hite szerint honának élt, azért szenvedett, kit honfiai legalább a közbeszéd s nem kevés declamatiók után ítélve olykor érdemén túl is dicsőítettek, az, mondom, baráti és szerető ápoló kéz nélkül hagyott, de még résztvevő hang sem zengett távolból felé barátaitól, éppen akkor, midőn a világ virító köréből ki s azon örök éjbe taszították”.

Örömök is érik. 1845 májusában látogatói érkeznek: Vörösmarty, Deák, Kemény, Beöthy Ödön. „Nem írhatom le, mily fájdalmas öröm volt Wesselényivel találkozni?” – írja feleségének a költő. „Midőn szavainkról megismert, sokáig némán állt, s könnyei hullottak. A könyü tovább él, mint a szem világa.” Néhány nappal később a találkozást Nagyváradon, a színházban élőképben mutatják be. Garay János verset ír, a *Wesselényi látogatóit*, melyben a hangzatosságon is átzenget az őszinte tisztelet és megbecsülés.

Wesselényi korábban Erdély legjelesebb vadásza volt, a zsibói élet fő eseménye a vadászatokban szücsösödött ki: ezeket nagy hozzáértéssel, ünnepek nevezhető rituáléval szervezte, meghívottként részt venni önmagában is megtiszteltetésnek számított. A másik jeles vadász, barát, Újfalvi Sándor szerint „az általa lőtt nemes és nagy vadak száma is tetemes: 46 farkas, 220 szarvas, 262 vaddisznó és 45 dámvad halála áll naplójában följegyezve, melyeket különböző időben és helyen ejtett el... Aki e nagy számon kételkednék, meg

kell jegyezmem, hogy Wesselényi annyira igazmondó volt, hogy soha, bár tréfából sem ejtett ki olyat, mi igaz ne lett volna”.

Vaksága a vadászat örömétől is megfosztotta. A gazdaság irányítását megbízható és hozzáértő gazdatisztjei végzik, a ménes dolgát is ők igazgatják. Annál több ideje marad gondolkodni és emésztődni, hiszen ha csak részben és elkésetten, de követni tudja a politikai viszonyok alakulását, szükségképpen nemegyszer hibás vagy elsietett következtetéseket vonva le a közélet szereplőinek írásából, elsősorban a Széchenyiéből. De immár Kossuth is hiába hívja: „Én már divatból kiment cikk vagyok. Magamat talán már túl is éltem”, s gyűl benne a keserűség, reménytelenség, csalódottság és kétely. Mindenekfelett Erdély jelene és jövője foglalkoztatja, s az összes kérdések közt a parasztság sorsa és a nemzetiségi kérdés.

1848. A pálya vége

Reformer volt, nem forradalmár. A forradalmat végveszélynek tartotta, mindenképpen elkerülendőnek. Miután a pesti március 15-ike híre eljut hozzá. 23-án ezt írja Kossuthnak: „A lelkesültség örömviharában bajos higgadtan fontolni s jónál és felségesnél egyebet látni: rajtam azonban az öröm élvezete közt nehéz gondok ülnek. Az abszolutizmus átkos rendszerének a zsoldos katonaságon kívül három gonosz tényezője van: hierarchia, oligarchia és burocracia... Nem fognak-e ezek bármi erőfeszítéssel reaction dolgozni s reactiót eszközölni? Reform mindég az értelem s azért időszerűbb – kivált nálunk – egy kisebb szám vagy kevesek míve, de e mű bármi fényben és gazdag remények közt jelenjék meg; szappanbuborékként pattanhat szét, ha nincs jóra kész s legalább valamennyire művelt és értelmes nép. Ez hiányzik nálunk. Pedig csak ehhez támaszkodva verheti vissza, nyomhatja el a reform a reactio titkos és nyílt megtámadásait. A mi népünk, mely Pesten és másutt mint ilyen jelent meg s demonstratiókat tett, szinte csak annyira létezik s szinte csak úgy igazi nép, mint voltak faluk és városok, melyeket a Catharina utazásában hízelgői festve helyeztek útja közelébe. csak mesterkéltnépség a miénk, egykét maroknyi lelkesült ifjak és írókból improvisálva. A valódi tömeg legfeljebb a látványban gyönyörködni vagy bámészkodni gyűl egybe lélek s részvét[el] nélkül. Egy része pedig e városi tömegnek, még inkább a faluk népesége, sokkal kevésbé érzi a szellemi nyomást – mely ellen a reform tüsténti sikerrel működhetett s működött – mint a szegénység rögtön nem orvosolható nyomását. És ezen nyomás alóli egyszerrei felszabadulását reméli, úgy lehet, máris követelendi talán nemsokára. Megtanulandja könnyen ez a szerencsétlen Nemzeti dal-ból az »esküszünk, hogy rabok többé nem leszünk«-et; csak-hogy könnyen megeshetik, miszerint azt értendi rajta, hogy sem megyei, sem földesúri előljáróinak az eskü kimondása után többé ne engedelmeskedjék. Igaz, példás mérséklet jellemzé eddig mindenfelé e jelen mozgalmakat s hála Istennek nálunk is.”

Forradalomtól rettegő, vészlátó szemlélet és hang, de ki tagadhatná, hogy aki így vélekedett, jól ismerte fajtája szalmaláng-lobbanékonyágát, s tudatában volt a Habsburg-hatalom – és szövetségesei – veszélyességének?

Április elején végre fel tud utazni Pestre. Tíz éve nem beszélt nyilvánosság előtt: első ízben egy népgyűlésen szólal fel. A pillanat drámai, megrendítő, felemelő: a szónok nem látja, csak érzi hallgatóit. A meghatottságtól még a férfiak is zokognak. Az élet mélységeit ismerő ember, a honfitársait ismerő politikai szavai – a lelkesedés mámorában – sem cirógatók. Egy nép elsősorban fegyelmezett viselkedésével tudja bebizonyítani a szabadságra való érettségét.

A pozsonyi felsőtáblán újabb fergeteges ünneplésben van része. Senki előtt egy pillanattig sem kétséges, ha ép, egészséges ember, múltja, küzdelmei után őt illette volna a miniszterelnöki szék az első felelős magyar kormányban. Egy nagyon kényes ügy, a Partium visszacsatolását intéző bizottság elnökének nevezik ki.

Mielőtt a Szilágytságba indulna, április 29-én kerül sor a Radikál Körben tartott riadóztató, keserű beszédére. Már a hanglütés: „Az én lelkemen mély gond ül, keblemben aggasztó fájdalom dül, s nem öröm, hanem a keserv hangjai törnek ki abból.” Borúlátását a nemzetiségi polgárháború veszélyei, az ellenforradalom réme, a bécsi abszolutizmus visszavágása táplálják. A Burg, mondja a cárizmus nagy ismerője és rettegője, a keleti rémet is maga mellé szövetségbe szólíthatja. A veszély a kapuk előtt, a világ fülébe kell harmonázni és fel kell készülni az önvédelemre.

Teleki László, a Radikál Kör elnöke, már másnap petíciót készít Wesselényi riasztása szellemében: „Wesselényi Miklós szavai szívünk mélyére hatottak, és meg vagyunk győződve, hogy nagy hazánkfia szeretett nemzetének soha nemesebb szolgálatot nem tón, mint midőn bennünket lelkes szavaival azon veszélyre figyelmeztetett, melyben az osztrák megbukott burocracia, ármányosan felhasználva minden alkalmat, hazánkat dönteni készül.” Egyetértenek a nemzeti kérdésben is: a románok a kormányban, a minisztériumokban méltó beosztást kapjanak, egyházi dolgaikat külön ügyosztály intézze.

Ha van „történelmi realizmus”, tárgyilagos helyzetértékelés, úgy ez az volt. A Habsburg-abszolutizmus elleni összefogás – a legfőbb realitás – elsődleges feltétele, hogy a nemzetiségek a magyarsággal azonos jogokkal rendelkezzenek. Ez Wesselényi kezdetektől fogva legfőbb célkitűzésének, Magyarország és Erdély egyesítésének alapvető feltétele is. Ezt az Erdély zord múltján, zimankós jelenén iskolázott agy igen jól tudta, miközben nagy, ravasz erők léptek ellenakcióba, tömegindulatokat mozgósítva. A helyzet kusza, ellentmondásos, a székely székekben is általános a zűrzavar.

A jobbágyfelszabadítás és az unió

Ebben a helyzetben ül össze, késlekedve, az erdélyi országgyűlés, hogy elfogadjon és megszavazza a pozsonyi országgyűlésen megszavazott 1848:VII. törvénycikket, az uniót. Az önálló státussal rendelkező Erdélynek e kérdésben magának kell döntenie. A románok már az első balázsfalvi gyűlésen, május 15–17-én megfogalmazták követeléseiket. Gheorghe Barițiu már egy évvel korábban írt cikkében rögzítette – elvi és gyakorlati kiindulásként – a ténybeli helyzetet: „A sors annyi évszázad óta úgy rendelkezett, hogy ebben a szép hazában – mely mindnyájunk számára drága – annyi nemzet és vallás éljen egymás mellett. Miért keserítsük hát meg egymás életét? Miért nem élhetnénk mindannyian mint egyazon közös anyánk gyermekei? Kit hibáztassunk azért, hogy a magyar, a székely, a szász, a román, az örmény s a többi egyazon égöv alatt, ugyanabban a völgyben, ugyanazon a hegyen, közös folyó partján születik?... Miért ne keressük jövőnket közös bátorsággal?”

Wesselényi pontosan ismerte az erdélyi román nép kívánságát: még az unió előtt mondja ki az országgyűlés Erdélyben a magyarok, székelyek, szászok mellett a románoknak – negyedik nemzetként – azokkal való egyenjogúságát. Az unió dolgában csakis ekként hajlandók tárgyalni.

A történelemtárgyalásból a folytatás és következményeik jól ismertek. 1848 tavaszán sem a magyarok, sem a románok nem voltak hajlandók az abszolutizmus elleni szabadságharcot és a polgári haladás ügyét nemzeti érdekeik fölé rendelni. „Ami engem illet – írja a demokratikus forradalmár Nicolae Bălcescu Ion Ghicának –, a nemzetiségi kérdést a szabadság fölé helyezem... A szabadságot könnyű visszaszerezni, ha elvész, de a nemzetiséget nem.” Tulajdonképpen ebben a kérdésben azonos volt a véleményük a magyarság vezetőinek is, így mindkét részről lehetetlenné vált a nemzeti kérdés valódi horderejének és sorrendi fontosságának megítélése. Mind a magyar, mind a haladó román vezetők későn ismerték fel, hogy előbb le kellett volna győzniük a közös ellenséget, a Habsburg-abszolutizmust, aztán sor kerülhetett volna közös dolgaik – akár vitás – rendezésére. Bălcescu kései rádöbbenésként írja: „Semmi kétség, hogy az európai kormányok összeesküvést szőnek a népek akarata ellen, s hogy a magyar hadsereg jelenleg az egyedüli, mely a szabadságért harcol.”

A történelem tényei visszafordíthatatlanok, noha távolról sem tanulság nélküliek, analógiásan mindenképpen azok. 1848. május 30-án az erdélyi országgyűlés kimondja az uniót, de ez nem jelentette a reális megoldást, hiszen Bécs a nemzetiségeket a magyar szabadságharc ellen tudta mozgósítani, fordítani, felhasználni.

Wesselényi erdélyi pályája gyönyörű gesztussal zárult: ő terjesztette elő a jobbágyfelszabadításra vonatkozó törvényjavaslatot.

„Az emberség és 1–1 és fél millió lakos ügye. Azoké, kik értünk terhet hordtak, kik mellett kényelemben éltünk. Azoké, kik közterhekben egyedül verejtékeztek.” Aki a pillanat rendkívüliségét nem képes felfogni, „kinek az

ügy részvétel nem tölti el keblét, annak ajkán nem valóság a kor szabadság, egyenlőség, testvériség jelszava”. A kor parancsa, hogy a jobbágyok és zselérek „ne legyenek továbbra is pórnép, hanem szabad polgárok [Kiáltás: legyenek!], legyenek törvény előtt, mint mi, egyenlők [legyenek!], legyenek közös jog és kötelezettség által testvéreink [legyenek!]”. Erdélyben, a „szentháromság vasárnapján”, 1848. június 18-án, „minden robot, dézsma egyszerre és örökre megszűnik”.

Ami következett, általában és személyileg is egyre vészesebb. Wesselényi utolsó jelentős szerepléséről, a románság jogait biztosító törvényjavaslat be-terjesztéséről már szóltunk.

Utolsó beszéde a szeptember 27-én éjjel vagy 28-án reggel tartott válságkonferencián hangzott el. Helyzetképe pontos, hiteles, de javaslata a forradalmi helyzetben – és a tömegnyomással ellentétben – elfogadhatatlan: a nemzet a fegyveres ellenállással szemben nem választhatja a törvényességhez való ragaszkodással a passzív ellenállást. Az idő már túllépett ezen a lehetőségen, nyilván Wesselényin is.

Lamberg lemeszárlása után önmaga számára egyetlen utat lát: kivonulni az eseményekből. Vak, beteg, tehetetlen, harcolni nem tud, még védekezni sem. Idegileg is roncs. Kossuthék tudtával és beleegyezésével feleségével és két kisleányával útra kel Freywaldauba.

Még egy nagy gesztusáról kell megemlékeznünk. Mikor a Döblingbe menekített, súlyos beteg Széchenyit a Március Tizenötödike dezertálással vádolja, nyilatkozatot tesz közzé. Véleményeik ugyan réges-régen eltértek, de a támadás aljas gyanúsítás és rágalom: „Honért hű szíve honáérti keservében tört meg.” Még ahhoz is van ereje, hogy külföldi közlésre cikket írjon *A magyarországi harc oka és célja* címmel, levezetvén a magyar forradalom törvényességét, igazolván céljait.

Hazatérésre csak 1850 tavaszán gondolhatott. Széchenyi Döblingben, Kossuth számkivetésben, Deák Kehidán, s mi várja otthon, Zsibón? Elpusztított, felégetett gazdaság. Újrakezdeni az életet indult haza.

A hajón átfázott, tüdőgyulladással érkezett Pestre. Magas láza van, vért köp, végrendeletével foglalkozik. Két napig birkózik a kórral. Beszéde töredezett, fantáziál, gondolatai már nagyon zavarosak. Április 21-én este, az ágya mellé kért karosszék karfájába kapaszkodva, azt markolva halt meg az erdélyi és a magyar reformkor egyik legnagyobb személyisége. Nem töltötte még be ötvenötödik évét.

Műve, tettei, eszméi mindmáig nem foglalták el megillető helyüket nemzet történetében, az utókor tudatában. Ez a vázlat sem akar több lenni, mint egy újabb perújítás Wesselényi hagyatéka körül, annak a központi gondolatnak a jegyében, melyet ekként fogalmazott meg 1831. október 26-án, Széchenyinek írt levelében: „A jónak magvát mindenként hinteni kell.”

Temetése kettő volt. Az első, az ideiglenes pesti, április 24-én, csendben, minden pompa nélkül. Haynau rémuralmának idejében vagyunk. A Pesti

Napló az egyetlen magyar fővárosi lap, mely abban a számában, melyben egész sor halálos ítéletet közöl, a temetésről röviden hírt adott. A néma tömeg, ugyanis „temérdek nép” gyűlt össze, a nemzet halottját a Kálvin téri református templom kriptájába kísérte.

Hónapok telnek el, amíg a rokonok és barátok közbenjárására sikerül megszerezni az engedélyt a koporsó hazaszállításához. Így a tulajdonképpeni ünnepélyes gyászszertartásra 1851. január 31-én került sor Zsibón, ahol az elhunytat szülei és nevelője sírboltjába helyezték.

A dolgok búvárlója itt már teljesen elbizonytalanodik, ugyanis egyes források szerint később a kripta mellé egy különálló sírba temették. Igaz-e vagy sem, nem tudhatom. Talán a mai zsibóiak tájékozottabbak, s tudják, hogy hová kell halottak napján az emlékezés virágait helyezni. De e kegyeleti gesztusnál fontosabb az, hogy mindannyiunk, a késő utókor emlékezetében éljen mindaz, ami példászerű és követendő volt életében. Hogy mécsesként világitson a jövőnkbe vezető úton vagy csak ösvényen.

Függelék

A Wesselényi Miklós élete, személye, munkássága és írásos hagyatéka iránt fokozottabb mértékben érdeklődők részére készítettem az általam használt munkákból összeállított – válogatott – címjegyzéket, feltüntetve az olvasók által is elérhető újabb kiadásokat. A negyedszázad során megjelent Wesselényi-közléseimből a jelen életrajzi vázlatban néhány, a kérdést itt mindössze csak érintő, de eredetileg azokat bővebben kifejtő esszémét tüntettem fel könyvészeti potadalekként.

Wesselény Miklós életében önálló műként megjelent munkái:

A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól. Pest 1829. Hasonmás kiadásban Bp. 1985. 78 l.

Teendők a lótenyésztés körül. Kolozsvár 1847. Hasonmás kiadásban Bp. 1985. 71 l. A két kiadványhoz külön füzetkében Dr. Fehér Dezső: Utószó.

Balítéletekről. Bukarest 1833. E kiadás reprintje Bp. 1986. 323 l. – *Balítéletekről.* Szemelvényes válogatás. Bukarest 1974. Utánnnyomás 1975. Téka sorozat. Bevezető tanulmány Veress Dániel: Wesselényi reformpolitikája. 5–49. l.

Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Lipcse 1843. Ugyanaz az Erdélyi Ritkaságok (12–13) sorozatban. Kolozsvár 1944. 1–2. kötet, 174, 164 l. Bevezető tanulmány Gál István: Wesselényi Miklós. 13–40. l. Ugyanaz mai nyelvi szövegközlésben. Bp. 1992. 322 l. Bevezető Dénes Iván Zoltán: Előszó a magyar liberalizmus egyik alpművének új kiadásához.

Wesselényi Miklós holta után önálló műként megjelent írásai:

Útinaplója (1821–1822). Cluj-Kolozsvár 1925. 174 l.

Feleselő naplók. Széchenyi és Wesselényi útinaplójának párhuzamos szemelvényes közlése (1821. szept. – 1822. nov.). Bp. 1986. 285 l. Bevezető tanulmány Maller Sándor: Elmaradt találkozások. 5–54. l.

Br. Wesselényi Miklós, „az árvízi hajós” naplója. Bp. (1938) 61 l. Bankó Lajos: Előszó. Bevezetés. Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozat. Ugyanaz *Br. Wesselényi Miklós naplójából* címmel. Erdélyi arcok. *Erdély Öröksége* 9. kötet. Bp. (1942) 148–170 l. Tavaszy Sándor Bevezetésének 9. fejezete Wesselényiről. XXIV–XXVII.

Wesselényi Miklós válogatott munkái. Bevezette Gál István. (3–6. 1.) Bp. (1944) 96 l. Népszerűsítő füzet öt műből vett szemelvényvel.

Wesselényi naplójából, illetve emlékeztető jegyzeteiből általában nehezen elérhető kiadványokban (pl. Régi Okiratok és Levelek Tára, Debrecen), valamint Kardos Samu terjedelmes életrajzi gyűjteményében olvashatók hosszabb-rövidebb részletek. A teljes naplóanyag mind ez ideig kiadatlan.

Hasonló a helyzet levelezésével is: kötetben nem jelentek meg. Ugyanakkor Ferenczi Zoltán és Papp Károly ezernél több Wesselényi által írt, illetve neki

címzett levelet jelentetett meg szétszórt folyóiratközlésben. A Wesselényi-levelek címzettjei Kossuth Lajos, Széchenyi István, Deák Ferenc, Kemény Zsigmond, Vörösmarty Mihály, Jósika Miklós, Berzsényi Dániel; Zeyk Károly, Kazinczy Gábor, Kiss Károly és mások. Szép számmal ismerjük édesanyjához írt leveleit. Levelezésére külön gondot fordított, a néki írottakat megőrizte, 1841-től rendes „levélmásolati könyvet” vezetett. Ezek száma a század elején 45 kötetre rúgott.

Cikkei, beszédei, vitairatai stb. összegyűjtőre és kiadóra várnak.

Wesselényiről szóló összefoglaló munkák:

Kemény Zsimond: *A két Wesselényi Miklós*. 1851. Életirat és politikai jellemrajz. = *Sorsok és vonzások*. Bp. 1970. 5–114. l.

Szilágyi Ferenc: *Ifjabb br. Wesselényi Miklós. Élet- és korrajz*. Bp. 1975. 90 l.

Szikszay Lajos: *Hadadi br. Wesselényi Miklós emléke. Élet- és jellemrajz*. Bp. 1884. 81 l.

Kardos Samu: *Br. Wesselényi Miklós élete és munkái (1796–1850)*. 1–2. kötet. Bp. 1905. VII–LXIV. 514+614 l.

Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Monográfia. Bp. 1965. 560 l. Rövidített, népszerűsítő változata: *Wesselényi Miklós és világa*. Bp. 1970. 259 l.

Veress Dániel: *Wesselényi Miklós*. Személyiségrajz. Bp. 1983. 182 l.

Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós hűtlenségi pere*. Kismonográfia. Bp. 1986. 109 l.

Fontosabb Wesselényi-tanulmányok:

Zsilinszky Mihály: *Br. Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés*. Budapesti Szemle 1895.

Petri Móz: *Br. Wesselényi és munkái*. Erdélyi Múzeum 1904.

Kelemen Lajos: *Wesselényi Miklós br. 1836-i utazásából*. Erdély 1903.

Váczy János: *Wesselényi Miklós ifjúsága*. Erdélyi Múzeum 1904.

Magyari-Kossa Gyula: *Wesselényi Miklós megvakulása*. Orvosi Hetilap 1926/32.

Asztalos Miklós: *Wesselényi Miklós az első magyar nemzetiségi politikus*. Pécs 1927. 62 l.

Hatvany Lajos: *Báró Wesselényi Miklós naplója*. Századunk 1927.

Szentkúti Kornél: *Művelődési viszonyok br. Wesselényi Miklós műveiben*. Szeged 1937. 99 l.

Mikó Imre: *Széchenyi és Wesselényi nemzetiségi politikája*. Hítel 1943/9.

Mikó Imre: *Wesselényi Szózata*. Hítel 1944/6.

Csetri Elek: *Kelemen Bénéjám, a haladó gazda*. (Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.) Kvár 1957. 157–178. 1.

Csapodi Csaba: *Wesselényi Miklós ismeretlen naplója az Akadémiai Könyvtár kéziratárában (1837–1838)*. Magyar Tudomány 1962.

Miskolczy Dezső: *Wesselényi megvakulása*. A Bajai Kórház jubileumi évkönyve, 1971.

Bíró Imre: *Wesselényi Miklós szembaja és megvakulása*. Orvosi Hetilap 1972/37.

Veress Dániel: *Wesselényi Miklós. Gräfenbergi éjszakák*. Esszédráma. = *Báthory–Wesselényi*. Bukarest 1973. 139–223. l.

Veress Dániel: *A talány megközelítése*. Hatások és kölcsönhatások. Wesselényi és Széchenyi barátságáról. A Hét 1980/27–28.

Veress Dániel: *Egy hírhedt nagyúr a XVIII. századból*. (Idősebb Wesselényi Miklósról.) Fórum (Sepsiszentgyörgy) 1981. aug.

Veress Dániel: *Wesselényi Miklós ismeretlen naplója*. Háromszék (Sepsiszentgyörgy) 1990/114, 120. sz.

Veress Dániel: „Középszerű lótenyésztő?” Háromszék (Sepsiszentgyörgy) 1990/233.

Veress Dániel: *Szobor, mely eltakarja, kit felmutat*. Műhelyjegyzetek a szellemi értékhasznosításról. A Hét 1995/7–9.

A kortársak naplóiban, emlékirásaiban, útirajzaiban rengeteg fontos, érdekes élet- és jellemrajzi feljegyzés olvasható Wesselényiről. Az újabb kiadások adatait közlöm itt, noha az esetek egy részében én a korábbi kiadásokat használtam:

Széchenyi István: *Napló*. Bp. 1978. 1534 l.

Újfalvi Sándor: *Emlékiratok*. Bp. 1990. 448 l.

Újfalvi Sándor: *Az erdélyi régibb és közelebbi vadászatok és vadak*. Bp. 1982. 352 l.

Böloni Farkas Sándor *naplója*. Bukarest 1971. 110 l.

Kemény Zsigmond *naplója*. Bukarest 1966. 229 l.

Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési napló*. = Kölcsey Ferenc *Válogatott Művei*. Bp. 1973. 924 l.

Jósika Miklós: *Emlékirat*. Bp. 1977. 456 l.

Kölcsey Antónia *naplója*. Bp. 1982. 300 l.

Wesselényi Polixena: *Olaszthoni és Schweizi utazás*. Bp. 1981. 462 l.

John Paget: *Magyarország és Erdély*. Bp. 1987. 348 l.

Kozma Dezső

A két Wesselényi – irodalmunkban

I.

A két Wesselényi Miklós, apa és fia nem csak a történész számára kínálhat időszerű tanulságokat. Életük, közügyi-művelődési tevékenységük irodalmunknak is részévé vált. Különböző korok íróit, költőit ihlette meg az erdélyi múlt e két kiemelkedő személyisége.

Az elkövetkezőkben épp ezeket a jórészt már eltemetett műveket szeretném fellapozni, a mai érdeklődő számára is elérhetővé tenni.

Természetesen távolról sem a teljesség szándékával és nem tudományos számbavétel igényével.

Inkább a művészi szó erejével. Kortársak, írók, költők megszólaltatásával.

*

A szűkebb haza, a viharos múltú szülőhely így kel életre a múlt század jeles magyar regényírójának és publicistájának, az erdélyi történelemből oly sokszor ihletődő Kemény Zsigmondnak a tollán *A két Wesselényi Miklós* című esszéjében:

„Mennyi természetbáj, mennyi szeretet, mennyi iszony, mennyi férfibű és történeti gyász lebeg e kastély és széles parkja fölött, mely a szomszéd hegyek széléig nyúlik, s míg lankáján a legnemesebb gyümölcsök érnek, tetőiről a vadvizek és záporosók a megszaggatott földrepedések közül ágyúgolyót és tengericsigákat sodranak alá, a természeti és állami nagy küzdelmek emlékeit.

Mert a földalakulási óriási harcokon kívül két magyar forradalom megrendítő jelenetei találkoznak azon udvaron, melynek kastélyát említettem, és a mögötte fekvő vidéken.

A magas hegyet, mely oldalról néz az úrilakra, Rákóczi-hegynek nevezik, minthogy az alatta elnyúló völgyben körülkerített és megvert magyar vezér e hegyre menekült, hol végigtekintve a tábor-romokon és halottakon, könnyes szemmel vett búcsút Erdélytől, melyet többé nem látott, s midőn a bércél másik lankáján haladva a szomszéd falu határára érkezett, szintén búcsút kelle vennie egy szeretett lénytől, s a nép most is kegyelettel említi a kőasztalt, melynél Rákóczi és e nő rövid ebéd után elváltak egymástól, hogy többé ne találkozzanak.

[...]

Érzem, hogy észrevétlenül a tündérvidék emlékeinek varázshatalma alá estem, és Zsibón, mielőtt az ember történész lehetne, akaratlanul regényíróvá válik; mert nem lehet szólni Wesselényi Miklósról, a közelebb kimúlt nagy hazafiról, anélkül hogy apja ne említették, a még melegebb keblű, kinek

életpályája minden irányban a regényes felé sietett, sőt néha a hihetetlen határszéleig tévedt.”

Az elveiért, vallásos (református) hitéért, féktelen természetéért megszenvedő id. Wesselényi Miklós (1750–1809) szépirodalmi írásait, fordításait, a zsidói kastélyban előadott darabjait ma legfeljebb lexikonok tartják nyilván. A több mint kétszáz éves kolozsvári színház hőskoráról azonban ma sem igen beszélhetünk nélküle. Egyik fő támogatója az erdélyi színészetnek, évekig a színtársulat védnöke, magára vállalja az Erdélyi Magyar Színjátszó Társaság adósságait, halála után pedig löistállóját alakítják át színházzá. Neki köszönhetjük dramaturgiai irodalmunk egyik korai darabját is (*Az Erdélyi Magyar Játékszín Konstitúciója*).

Hogy művelődésünk szervezői milyen kitüntető bizalommal fordultak hozzá segítségért, annak érzékeltetésére álljon itt néhány bizonyágtevő mondat.

„Ha 1794-ben a diétán Wesselényit meg nem nyerik, el kellett volna enyészniök” (ti. a színészeknek) – jelentette ki a kolozsvári színház egyik korabeli támogatója, Cserey Farkas. A neves kolozsvári színész, a színházteremtő Kótsi Patkó János 1803 tavaszán ezekkel a sorokkal vezeti be Wesselényinek címzett segélykérő levelét:

„Nagy Méltóságú Patronus Uram!

En, aki élő bizonyosága vagyok azon kedvetlenségnek, melyet Nagyságodnak az Theatrum eddig való fenntartása okozott, átalлом, midőn ismét panaszkodnom kelletik. De hiszen kötelességem; Nsod az, kiben bízom, és másra nem is vesztegetek szavakat.”

Wesselényi nélkül – emlékszik az erdélyi színjátszás hőskorára Nagy Lázár színházi igazgató – „a játékszín építtetése tökéletességre nem megyen vala”.

Évtizedek múlva Janovics Jenő, színjátszásunk sokoldalú egyénisége méltatja nem mindennapi elismeréssel. „Élete utolsó napjáig – olvashatjuk *A Farkas utcai színház története* (1941) című könyvében – mentora, bőkezű mecénása, minden szükséglettről gondoskodó pártfogója maradt a színháznak.”

Áldozatkészsége, tekintélye példaértékűnek számított. Határozott állásfoglalása a színházügyekben – alapítja meg a kolozsvári egyetem egykori professzora, Jancsó Elemér egyik 1963-ban készült színház történeti áttekintésében – az ingadozókat hitükben megerősítette, az ellenfeleket elhallgattatta.

Bizalmas, baráti kapcsolatok fűzték Wesselényit a korszak legjelentősebb íróihoz is. A magyar irodalom nagy költő-szerzőjéhez, Kazinczy Ferenchez például. A fogságából szabaduló, a szellemi élet szervezését újrakezdő Kazinczynak 1802. április 15-i keltezésű levelében ezekkel a szavakkal vallja meg segítő szándékát: „Ne gondolja az Úr, Barátom Uram, hogy rám is elragadott volna az új betegség, mely meg szokott némely embereket környékezni.”

Erdélyi útja alkalmával (1805) Kazinczy Wesselényit is meglátogatja. Zsibói találkozásukat a magyar történelem számos eseményét írói témává választó Gaál Mózes részletesen írja le *A vasember* című elbeszélésében. Az ifjúságnak szánt munkáról lévén szó, nem kerül el a szerző figyelmét a gyermek Wesselényi sem.

„– Édes fiam, dicsérem a mesteredet, ki erre tanított, áldom az Istent, hogy ezeket hallottam tőled. Legyen a te utad az életben a dicsőséges munkának az útja; légy a legjobbak között is a legjobb... Légy jó, nemes, igaz, légy ezer-szer áldott, Wesselényi fia...”

Ezután vendéglátóját szólaltatja meg:

„– Jó Kazinczy, köszönöm a te áldó szavaidat. Sok furcsát hallották te rólam, tudd meg azt is, hogy híres lovaimat édes örömet odaadtam volna bármikor, csak fiamnak érdemes nevelőt kapjak. Kaptam is, örömmel mondhatom. Keményen nevelem ezt a fiút, de szeretem őt igen nagyon. Erős a teste, ámde akarom, hogy erős legyen a lelke is.”

Barátságuk egy életre szóló lesz. „Az ily embereknek emlékek is jótét, s példájuk elhalásuk után is oktató, gyulasztó” – veti papírra Kazinczy Wesselényi halálakor. Sorait az eltávozottat búcsúztató epigrammával zárja:

Kétled-e, hogy lelkünk jár, vándorol? Ott fenn Cato

S lágy szívé Brutus, itt Wesselényi valék.

Erdély, szüntessed sírásaidat: él fiam, él nőm:

S díszedet egy jobb kor újra megadja Zsibó.

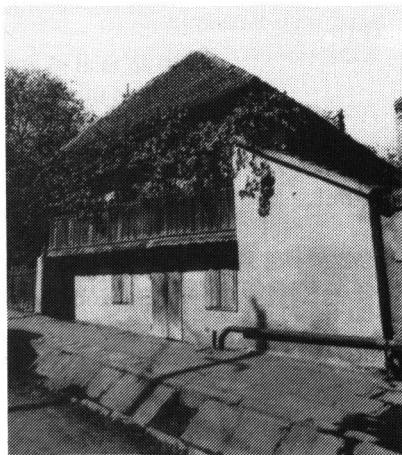
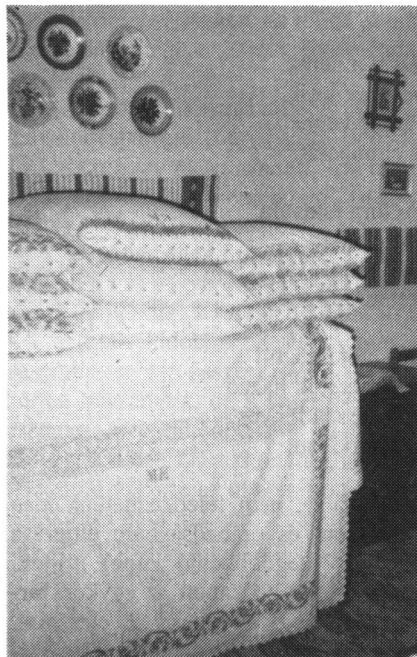
Kemény Zsigmond a lélekbúvárok érzékenységgel tapintja ki ennek a kapcsolatnak az összetartó szálait. Érdemes tehát újraidézni az 1851-ből való esszét:

„A gondolkodó emberek szelíd és visszavonult köztársasága lefegyverzé a szilaj szellemet, s mint a királyi oroszán és a rengetegek büszkébb jellemű vadai, midőn ingerülve is vannak, nem bántják a játszó gyermeket, szintúgy Wesselényi kíméletes vala a tudomány körében, szelíd az ismeretek terjesztésével foglalkozó egyének iránt és meleg barátja a költőknek. Ezek bámulták ragyogó és nagy tulajdonait. hazafiságát az égig emelték, és a világ szeme elől gondosan befedték gyarlóságait, mint az első patriarchát a hú gyermekek.”

Kazinczy kéri fel Berzsenyi Dánielt emlékvés írására. Íme az 1810-es költemény:

Múlt század végi, faragott oszlopos, körbe tornácos házak.

Zsibói vetettágy kilenc párnával.

Wesselényi hamvaihoz

Leomlom én is szent porodon, nemes!
A jókkal együtt könnyeket áldozok,
S hamvvedredet bús cyprusággal
Illeti Melpomeném zokogva.

Nem úgy jelentél meg te hazád egén,
Mint egy szökőfény, mely mosolyog s kivész,
Mint egy szivárvány, tarka párák
Kölcsönözött ragyogásaikkal:

Te, mint az orkán s mint az olympi láng,
Megráztad a gőztorlatok éjjelét,
S villámszavad megszegyeníté
A gonoszok s cudarok dagályát.

A jók csudáltak, mint az Egész javát
Titkon segítő mennyei tüneményt:
Neved, dicsőült Wesselényi,
Rettenetes vala és imádott.

Ritkán talál itt enyhelyet a derék,
A virtus útját szörnyetegek lesik,
Pályája küzdés; ámde végre
Talpa alá szegi a chimaerát.

Mint hajdan a szép Aethra jeles fia,
Felbirtad ifjú karral az éktelen
Márványt; s atyáid pallosával
Győzödelem vezetett az égbe.

Tekints le hozzánk hős eleid közül!
Lebegj körülünk, légy szeretett hazád
Védlelke, s oh, add vissza fényes
Díszeidet deli magzatodban.

Kemény kettős Wesselényi-portréjáról szólva, nem feledkezhettünk meg arról, hogy közvetlenül az 1848-as forradalom és szabadságharc eltiprása után, „csillagoltó sötétségben” (Vajda János megdöbbentő képe) íródott. Olyan körülmények között, amikor különös hangsúlyt kapott az egykori társadalmi-politikai ellenzék két üldözött vezéregyéniségének az élesztése. Ezekben a hetekben, hónapokban a nemzeti fájdalom megszólaltatására vál-

lalkozó költők ilyen sorokat kénytelenek leírni: „Most tél van és csend és hó és halál” (Vörösmarty Mihály), „Letésem a lantot. Nyugodjék. / Tőlem ne várjon senki dalt” (Arany János), „Mint oldott kéve, széthull nemzetünk...” (Tomba Mihály)

Az egyéni és nemzeti sorsot alakító körülmények iránt fogékony Kemény emberközlemből, egy forrongó korszak küzdő részeseként tárja elénk a két Wesselényi Miklós megpróbáltatásokkal teli életútját. Nem mindennapi megelevenítő erővel. Mindenekelőtt az erdélyi országgyűlés kérlelhetetlen, rációt és szenvedélyt egyesíteni tudó szónokát:

„Dörgő hangja uralkodott a zajon. Arcainak parancsoló és villámló tekintete megdöbbenté a bátrt is. Támadásai érvvel, gyors fordulatokkal, a fölolvadt szív nemes ömledézeivel és a rajongásig fokozott meggyőződés varázsával bírtak. Ingerlékeny kedélyénél fogva Wesselényi gyakran sodortatott a pátosztól, mely nála részint csinált, részint belső hév volt, az indulatos előadásig s onnan a dühöngésig, melynek hatalmában már többé nem voltak a kifejezések, nem volt a kísérlet, nem az önérdek, de az eszmék logikai kapcsolata mindig. Az embernek bámulni kellett e különös jellemén, mely néha a gondolatok kerekeinek rendes forgása közt támadt surlások miatt oly féktelen hévbe sodorta magát, mintha mérges skorpiók fullánkai által szurkáltatott volna, hogy őrjöngésbe hozassék; s mindamellert ezen hév, ezen zabolátlan kedély dacára is nem fordult elő eset, midőn a megtámadott, a parlamenti csaták közt felbőszített és többé semmi határt, semmi kíméletet nem ismerő Wesselényi nem vezette volna előadását a szoros logika zsinórvonalain végig.”

Az utóbbi félszázad erdélyi íróit is megihlette a nem könnyen kezelhető, a művelődéspártoló főúr. Előbb Benedek Elek *Híres erdélyi magyarok* című, 1922-ben Szatmáron kiadott, ma már csaknem elérhetetlen könyvecskéjéből olvassunk el két, a „vasembert” (ez a címe az elbeszélésnek) jellemző részletet:

„...A kilencéves fiút elviszi a vasember Zilahra is, a megyei gyűlésre. Ott ül a fiú a vármegye urainak sorában, kard az oldalán. Egyszerre csak éktelen lárna kerekedik: Ki vele! Dobjuk ki az ablakon – ordítottak a megyei urak. Kit akartak kidobni? *A vasembert.* Azért akarták pedig kidobni, mert a vasember erősen összeszóllalkozott a főispánnal, a többség azt követelte, hogy kérjen bocsánatot, de a vasember keresztbe fonta karját s dehogyis kért bocsánatot. A feldühödött urak közrefogták a vasembert, s már-már be is váltják fenyegetésüket, ám ekkor megható dolog történt. A kilencéves fiú egy ideig könyörgöve kérte az urakat, hogy ne bántsák az apját, de amikor látta, hogy a könyörgés nem használ, kirántotta a kardját s éles hangon kiáltotta: Aki még egy lépést mer tenni atyám ellen, irgalom nélkül keresztüldőföm.”

Nem kevésbé árulkodó a másik eset sem:

„Egyszer két Teleki fiú látogatott el Zsibóra, s a vasember megegzaminálta őket, hadd lám, mit tudnak. A fiúk helyesen megfeleltek a kérdésekre.

– No, az én fiam – mondta a vasember – kisebb ugyan, de ő sincs elmaradva. Sokat tud a kicsim, és elmésségét néha magamnak is bámulnom kell.

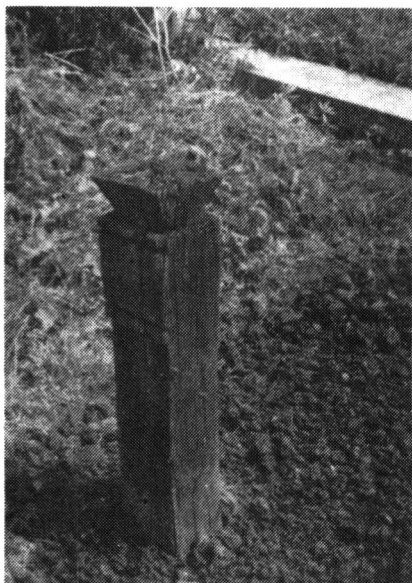
Nyomban elé is szólította Miklóst, de a fiú a nyári vakáción sokat felejtett, s bizony ezúttal cserbenhagyta a büszke apát. Szinte hihetetlen, ami ezután történt. A vasember szertelen dühében bekiáltotta a hajdút, *vasra verette* a fiút, s a kastély börtönébe csukatta! Csak a Teleki fiúk hosszas könyörgésére eresztette ki a börtönből s vétette le róla a vasat.

Ehhez hasonló a következő eset is. Régi szokás volt a zsigó udvarban, hogy tavasszal a ménest nagy ünnepséggel hajtották ki a legelőre. A felkolomposzott és felcsengettyűzött, veres posztóval és szalagokkal felékesített lovakat a vasember vezetése alatt az összes gazdasági tisztek és cselédek, s ha vendégek voltak, a vendégek is – lóháton, díszbe öltözötten és harsonaszó mellett kísérték ki a legelőre. A már tízéves Miklós is ott volt a díszkíséretben, természetesen lóháton. Amint az utcán halad a menet, egy kerítés tövében alvó sertés felriadt a lármára nagy röfögéssel, éppen a Miklós lova mellett. A ló hirtelen-váratlan oldalt ugrik, s Miklós, akit ez az ugrás készületlenül talált, fejfel bukott le a kemény útra s eszméletlenül terült el. Néhány percig mindenki azt hitte, hogy meghalt a fiú. A vasember kétségbeesetten ugrott le lováról, felkapta a fiút, hevesen ölelte széles keblére, aztán ő maga is eszméletlenül rogyott a földre. Ki csudálná ezt, hisz nevének egyetlen örökösét, büszkeségét hitte halottnak! Közben hideg vízzel addig locsolták a fiút, hogy magához tért s talpra ugrik, mintha semmi sem történt volna. Nagy az öröm, s az örvendező kiabálásokra eszméletre tér az apa is. De amint kétségbeesett fiának vélt halála, olyannyira felbőszítette a szegyen, hogy az ő fia lebukott a lóról. Magánkívül ragadja mellen a fiút s megfenyegeti öklével, hogy ily nagy szegyent hozott az ő fejére! Alig-alig tudták lecsendesíteni.”

A „vad Wesselényi” (és a szebeni zárdából feleségnek elrabolt ideálja, Cserey Heléna) ihlette a két háború közötti erdélyi magyar irodalom ismert íróját, Nyírő Józsefet egyik korai regényének megírására. Az 1929-ben Kolozsváron megjelent műből, *A sibói bölényből* egyetlen, akár jelképesnek is felfogható jelenetet választok ki. Azt, amelyben a császár fogságából hazatérő Wesselényit mutatja be: a tenni vágyó szándék és a bensőséges érzelmek egymásra találását:

„– Itthon vagyok!

Úgy érezte magát, mint a halottaiból feltámadó Krisztus. Az ágról ágra szálló madarak újból repülni tanították, a szellő lefújta agyáról a halál fátylát, a szirtek magasából lehulló vizek ezüstpora megmosta szeméit, a magasba tört hegygerincek és csúcsok vállukra emelték és megmutatták, birtokba adták régi világát. A fekete, furcsa ízű földből erők érték lábait, testét, és új munkára feszítették. Úgy érezte, hogy a csizmájára mászó egyetlen aranybogár sokkal többet ér minden hatalomnál, múlt dicsőségénél, pénznél és vagyonnál. A mély vágásokból nyulak, őzek surrantak ki, és piros szemmel

Faragott fejfák a zsigói református temetőben a 70-es évek elején. A 80-as évek elején az utolsó fejfát is kivágták. Márványtömbök kerültek helyükbe.

meglepetve rábámultak, mintha megismerték volna. Vére zúgni kezdett és vörös csillagokat hányt a látása elé, füleiben az erdők dala zengett a földről, Erdély csodáiról. [...]

Úgy meggyült lelkében a sok szépség és jóság, hogy majd ajkán csordult ki. Valakinek el kellett mondania. Ólébe rántotta kicsi feleségét, és az ölelés meleg fészkebe kireszketett belőle a szó:

– Meglátod, Heléna...

Valahogy így tölti meg illattal és színnel a föld is a virágot, ahogy önmagával áthatotta az asszonyt Wesselényi Miklós a tar sziklák között hazafelé futva, melyek hallgatták és álltak az út fölött, mint elmúlt népek primitív istenszobrai.”

II.

Ifj. Wesselényi Miklós (1796–1850) egy olyan apának szavait szívja magába, akit a császári börtön szenvedni megtanított, de félni nem. Anyja, Cserey Heléna a család barátjának, Kazinczynak küldött levelében mondja el: úgy nevelte fiát, hogy atyja „intései szívéből ki ne haljanak”.

Az intő szavaknak foganatja lett.

Naplója tanúsítja, mennyire hazagondolva figyelte külföldi útja során a nyugati civilizáció vívmányait. Bécsben azért kesereg, mert „a mi kis Erdélyünk”-nek „az egész civilizált világtól oly messzire kell feküdnie”. Párizsban a történelmi emlékek, a „fennkölt stílusú” épületek, képkiállítások, színházi előadások és a tudomány őrhelyei kötik le figyelmét. Münchenben kíméletlen önvizsgálattal néz körül: „...Hál'Istennek elég belátásom és nyílt tekintetem van most már arra, hogy sok más ember fölényét beismerjem és érezzem: mily kicsiny, mily felületes, mily egyoldalú tudásom.”

A reformelképzeléseiről üldözött, majd bebörtönözött Wesselényiről, az emberről és környezetéről sok mindent feljegyzett a jó barát, Újfalvi Sándor.

Újfalvi annak az erdélyi emlékirodalomnak a folytatója, amelynek valamikor Kemény János, Bethlen Miklós, Árva Bethlen Kata voltak a művelői. A vagyona jelentős részét kultúrintézményekre (a kolozsvári Nemzeti Színházra, a református kollégiumra) hagyományozó Újfalvi emlékiratának mondhatni Wesselényi a főszereplője. A közvetlen megfigyelés elevevességével, ízes nyelven tár elénk mindennapi helyzeteket, írja le Wesselényi zsidói környezetét.

„Lángeszeknek egyik sajtáságuk, hogy körükben mindent átídomítanak, s lelkük sugarai áthatják egész környezetüket. Így Wesselényi gazdászati szemlézete is egyről egyig életrevaló, tevékeny emberekből állott, vagy ilyekké alakult át. A párja nélküli Kelemen gazdasági felügyelő, Szabó udvarbíró, Hadwiger főerdész, Álgya lovászmester, Luiggi komornyik, Pruner kertész s kívülről ispányok, inasok, kocsisok, lovászok egyről egyig talpraesett, élénk fickók. A lomhább véralkatúaknak is azonosulnia kelle Wesselényi modorá-

val. Kinek nem volt soha fegyver a kezében, pár hónap alatt jó lövő és vívó lett, mert a szabad órák alatt a házigazda udvara egész személyzetével karddal vívott az udvar területén; egy kézzel, lábbal, szemmel több vagy kevesebb, nem jött kérdés alá; s ki lovon soha nem ült is, csakhamar a legszilajabb lovat is meg tudá fekezni.

S jóllehet Wesselényi szigorúan megkívánta a pontos szolgálatot, s a ház gazdájának példáját követve két kézzel kelle mindenkinek bármi munkát megragadni, de valamint lesbelő vagy dorbézoló embert látni, úgy zúgolódó hangokat hallani a Wesselényi körében nem lehetett.

De a testgyakorlat, lovászat és gazdászat nála párhuzamban járt a szellemi művelődéssel, melyben szintén vezető volt kortársai közt. A szükséges nyelveket bírván, ezeknek gyakorlásukra külön egyéniségeket használt fel, akiket folytonosan maga körül tartott. Prinkerrel angolul, báró Pölniczcel franciául, Luiggi komornyikkal olaszul, Szeremleivel deákul, Hadwiger fővadásszal németül, Nuczuj inassal oláhul és másokkal mindig magyarul beszélt. Ha valamelyiket más nyelven szólított meg, nem nyert feleletet.”

Természetesen (hisz Újfalvi is híres vadász lévén) szívesen időz el egy-egy társadalmi eseménynek számító vadászat leírásánál. Álljon itt az *Emlékiratokból* egy ilyen részlet is:

„1823-tól 1834-ig minden év őszen és telén négy-öt vadászatot rendezett, mely rendszeren négy napig tartott. E vadászatok azon kor legszebb napjai közé számítottak. Mindenki büszke volt arra, hogy megjelenhessen. De csak elvbarátait hívá meg, s ezeket ha szinte vadászok nem voltak is. A meghívás nagy pontossággal kezeltetett, mert hívtoton kívül másnak helye nem volt. Emlékszem, egyszer egy magos rangú úr, ki egyébiránt élceivel bármely nagy társaságot folyvást derűltségben tudott tartani, de gondolkodása s elvei iránt nem nyújtott kezességet, hívatlan jelent meg; Wesselényi azonnal elkomorult, vastag ajkait durcásan pittyeszté le, de a víg cimborá is alig várta az éj homályát, hogy továbbhajtasson.

A meghívottak Zsibóra gyűltek a történeti híró s különben is festői kastélyba, mely a Szamos bal partján magaslaton fekszik, s melyre a folyam más partjáról a Rákóczi-hegy néz le, mely körül százados erdők sötétlenek, s Wesselényi nyolc falut bírt.

[...]

Wesselényi az úri vendégek kiindulása előtt sokkal korábban kelt útra sötétben, gyalog, vállán két fegyverrel. Mikor vendégei szánakon kényelmesen kiértek, ő már övig meztelenre vetkőzve s a vadászskürtből jéghideg vizet öntözve testére, ott állott a nagy tűz előtt közlövészei közt, s a hosszas gyaloglás után most a hideg vízlocsolás alatt teste Etnaként párolgott. Kitörülködés és felöltözés pillanat műve volt nála.”

Ugyanakkor van mondanivalója az önzetlen, tenni vágyó közemberről is:

„Nem volt ő nagyravágyó forradalmár, ki fellázítani készül egy népet, s majd cserbenhagyja azt, biztosítva önmagát, s veszélybe döntve feleit. Ő ma-

gát dobá oda a veszélynek azon szerény dicsőségéért, hogy népe ügyében bátran mondhassa ki az igaz szót... Nem volt ő önző népribun, ki másokat zajgásra ösztönöz, szólott ő maga bátran és értelemmel, s nem kívánt népétől sem jutalmat, sem elismerést, elég volt neki a büszke öntudat, hogy van még lélek Árpád nemzetében, s van még férfi, ki élte nyugalmát, szabadságát, vagyonát semmire becsüli, midőn a meggyőződés szentsége forog fenn.

Közterem 1819-től 1834-ig működött mint fő igazgató, s e pályán legszebb érdemének nézem, hogy csak önmagát s nem hazáját igyekezett kompromitálni. Nem ingerlé ő az éretlen népet éretlen tettekre, csak példáját akarta adni a hősiesség batorságnak, utánzására csak a hozzá hasonló kiváló egyéniségeket ösztönözvén. 1834-en innen a szigorú kényszerűség elzárván őt a közteremi működéstől, hazájában úgy, mint külföldön, nem szűnt meg magány szűk körében rendületlen hazafi jellege kifejtésével környezetét nemes példája utánzására buzdítani.”

E feljegyzések hitelességét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a történelemtudomány művelői forrásként használták fel Újfalvi megfigyeléseit.

A több nyelven beszélő Wesselényi a kor számos írójával, közéleti személyiséggel levelezik, kerül közeli viszonyba. Köztük van: Kazinczy Ferenc, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Újfalvi Sándor, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Széchenyi István – hogy csak a legnagyobbakat említsem.

Wesselényi első jelentős művét, a magyar lótenyésztésről frott könyvét Vörösmarty mutatja be; elítéltetésekor a *Himnusz* költője, Kölcsey vállalkozik védelmére. Az alábbiakban ebből az érzelmileg és gondolatilag jól felépített védőbeszéből ragadok ki néhány mondatot:

„Alperes e lélekemelő gondolatban áll bírái, hazája és istene előtt. Saját tiszta-voltát tudva és érezve hiszi s nyilván kimondja, miképpen őt, ki bűnt nem követett el, semmi ítélet bűnössé nem teheti; lelki tisztaságát semmi ítélet meg nem homályosíthatja. Tudja azt, hogy polgártársai (most és jövőben) igazságát megismerik s méltányolni fogják. Tudja, hogy aki most bírái előtt ítéletet várva áll, az ítélet kimondása után bíráival együtt állandó a jelen és jövő kor törvényszéke előtt, hol a korlátozhatatlan közvélemény tekintet nélkül nyersen és szabadon harsogja ki ítéletét s osztogatja áldását vagy átkát; s bíráival együtt állandó Isten előtt.”

Az „ideákért” megtörtén és betegen is küzdő Kölcseynek utolsó nagy kiálása volt ez a védőbeszéd.

„Nem közénk való volt!” – szakadt fel Wesselényiből a fájdalom, amikor Kölcsey haláláról értesült. Végrendeletéből tudjuk: iratait, leveleit egykori védőjére, barátjára, Kölcseyre hagyományozta.

Hogy Széchenyi Istvánra, a „legnagyobb magyarra” milyen hatással volt Wesselényi, azt maga Széchenyi vallotta meg. 1821. augusztus 1-én, zsidói látogatása után ezt írja be naplójába: „Wesselényi Miklós közelebbi megismer-

résével igen sokat nyertem. Vele örökké szoros és felbonthatatlan barátságban fogok élni, érzem azt.” Egy másik alkalommal a *Hitel* szerkesztője levélben mondja el: „Segítséged, tanácsod [...], hozzájárulásod nélkül nem bírják vállaim a rám vett terhet.”

Alig tizenhárom éves (apja segédtsíjtje), amikor Kazinczy Nagykárolyban himnikus hangvételű verssel köszönti, ilyen befejező sorokkal:

Nagy őseidnek szent árnyékait,
Kiket hazánk védistenségei közé
Tisztelve vitt, mert készek voltak érte
Letenni lelkeiket, gerjeszthetik
Mellyednek szép tüzét, hogy a „Dicsőség”
Sziklás ösvényén nyomdokaidba hági.
De a' hazáért nem csak veszni szép;
Szép élni is óérette...

Nem kisebb Kazinczy lelkesedése később sem. 1814-ben Wesselényi (nevelőjével, Pataki Mózes-sel) széphalmi otthonában látogatja meg az ötvennégy éves Kazinczyt. (A faluba érkezve – hódolatuk jeléül – szekertükről leszállva, gyalogosan teszik meg az út utolsó részét.) Kazinczy lelkendezve számol be Berzsényinek az eseményről:

„Én is részese vagyok a te örömeidnek, s úgy csudálom Wesselényit és Patakit, mint te csudáltad. – Általadtam neki leveledet, hogy tulajdon kezeddél írva bírja kis versedet. [...] Mint múlt el társaságában 72 órára, azt én neked nem mondhatom. [...] Együtté ülünk [ti. feleségével], s egymással vetélkedve szólunk a két kedves vendég felől. Így jártak a Próféták, midőn hozzájuk az Úr néha Angyalokat küldte alá. [...]

Európának Isteneit látta Buda: Széphalom Wesselényit és Patakit. Melyik látá többet?”

Két év múlva Kazinczy teszi tiszteletét (másodszer) Zsibón.

Hazaérkezése után az első dolga tollat ragadni. „Ez a legelső levél, melyet hazatérésem óta írok, mert Te vagy az első mindazok közt, akiket Erdélyben láttam, s a barátság és tisztelet áldozatja Tégedet illet, minden nevezetegnél nagyobb barátom [...] Te vagy mielőttünk az igazi nagyságnak ideálja...”

Az *Erdélyi Levelek*ben élményei nem múló erejével számol be az itt töltött napokról; a többi között arról, miként „deklamálta” házigazdája Kleist és Berzsényi költeményeit. Majd utolsó éjszakájukról: „Töltsük együtt az éjt, mondá nekem a minden ifjak legjobbika; tedd a barátságnak ez áldozatot. [...] S éjünk úgy múla el, mint a legboldogabb, melyet ember élhet. [...] Midőn virradt, lekísérem barátimat a felső udvarból az alsóba, s hogy azt mondhasam, hogy erdélyi barátim közt Wesselényi vala az, akinek végső csókjával Magyarországra álltálépék, nem engedém Farkasnak, hogy ajkával illessen.”

Berzsenyit is elbűvöli az európai útvjáról hazatérő fiatal Wesselényi és két kísérője (Pataki Mózes, a barátjának is nevezhető nevelő és az író-műfordító Döbrentei Gábor, az Erdélyi Múzeum szerkesztője).

Pár sor Berzsenyi leveléből: „Én a Te végtelentül csudált és megfoghatatlan koraérettséged, hideg okosságodnak lángérzéssel való harmóniás párosodását festeni kívánván, a természetnek egyik legpompásabb, legfőlségesebb csudájához hasonlítottalak.”

És a versbe foglalt jellemzés:

Báró Wesselényi Miklós képe

Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos,
S a tetején örökös tűzörvény s aetheri fagy küzd:
Arcaidat derülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat, s láng csap ki komoly szemeidből. –
Erdély: mennyköveid forrnak bent, esküszöm, áldozz!

Wesselényi válasza az „emelkedett” és „buzdító” episztolára: „A mi barátságunk se helynek, se időnek nincs alá vettetve.”

Megidézhethetjük az útirajz- és naplóíró Bölöni Farkas Sándort, a nagy sikert elért *Utazások Észak Amerikában* (1834) szerkesztőjét is, akivel már fiatalon bensőséges barátságot köt. „Ő nem azok közül való, s nem akar az lenni, kit mindenki szerethessen” – jegyzi be naplójába az 1830-as években a kolozsvári művelődési életben fontos szerepet játszó Bölöni Farkas Sándor. A Wesselényi ellen indított hajsza láttán írja: „Az ő sorsa az enyém is.” Wesselényi elfogatásakor nem tudja visszafogni keserűségét: „Győztél, sötétségnek csoportja! [...] De az ő lelkét leverni nem fogod.” Ugyanez év (1835) decemberében: „Miklós napját illuminálták a diákok. A két iskola titkos egyezésben volt, hogy Wesselényinek ezen tiszteletet megtegye. A reformátusok egyszerre 7 órakor gyűjtötták meg a gyertyákat.”

A neves ellenzéki újságíró, Sámi Lászlót Wesselényi hívja meg tanárnak az általa támogatott (később a Wesselényi nevet viselő) Zilahi Református Kollégiumba, a forradalom leverése után pedig a radikális gondolkodású tanár – mint nevelő – a Wesselényi-családnál talál menedéket.

A reformkorban, majd a Világost követő években Wesselényi Miklós valóságos jelképpé magasztosul. Az 1838-as pesti árvíz hőseként többen megörökítették. Köztük egy szemtanú is. Talán nem felesleges bővebben idézni ezekből a később (Pakots György által) megjelentetett feljegyzésekből.

„Reggel öt óra lehetett, amikor azt hallottuk, hogy repedezik a vakok háza. [...] Mi teljes erővel odaevettünk, hogy kimentjük szegényeket.

Sohse fogom elfelejteni azt a látványt, ami ott fogadott. A háznak vagy nyolcvan lakója volt, az egyik emeleti teremben zsúfolódtak össze. Mikor beléptünk a terembe, megrendülten torpantunk meg. [...] Legtöbbjük öreg volt, sokat közülük Wesselényi karjaiban vitt a csónakhoz. Háromszor fordul-

tunk meg, míg valamennyit elszállítottuk. Később mondták, hogy a ház összeomlott.”

A feljegyzések ezekkel a sorokkal szakadnak meg:

„Pénteken történt, amikor Wesselényivel az Invalidus házhoz mentünk lovainkért. A szárazon Wesselényi több ismerősével találkozott, köztük Földváry királyi táblai úlnokkal és Lónyai Gáborral. Ott volt Bretfeld generális is...

Amikor Bretfeld meglátta a víztől, sártól szennyes Wesselényit, kitárt karokkal futott feléje. Wesselényi felé, aki ellen az erdélyi Királyi tábla hűtlenségi pert indított, elítélt, a köröztetését elrendelte azzal, hogy bárhol lesz található, azonnal elfogandó és letartóztatandó. Wesselényi felé, akiről kijelentette a Nádor, hogy még magyarországi hűtlenségi pere el nem dől, a főrendházban meg nem tűri...

Bretfeld generális, úgy látszik, mindezzel nem törődött. Ott a nyílt utcán, a báméskodók tömege előtt Wesselényi nyakába borult, átölelte, s magához szorította, pedig fényes katonai ruhája bizony sáros lett Wesselényi dolmányától.

A tömegből pedig kirobbant a lelkesedés, és ujjongva kiáltották:

– Vivát Wesselényi, vivát Wesselényi!...”

A magyar reformkor nagy romantikus költőjét, Vörösmarty Mihályt szugesztív képekből szőtt költemény megírására készíti a megrázó esemény.

Az árvízi hajós

Szavalta a pesti magyar színházban április 27-én
1838. Laborfalvi Róza

Hol népes ház-sorok
Jegyzék az utakat,
Most vad moraj között
Fut gyilkos áradat.

Rémséges jaj kiált
Ingó falak megöl;
Rémes a hallgatás,
Mídon a ház bedől;

S omlott házak felett,
Élők- s halottakon
Örvényesen kereng
S zúdul el hab habon.

„Ki ment meg engemet
Kórt, aggot és szegényt?
Mindenre ami szent,
Oh ember, hozz segílyt!”

A fennmaradt kövön
Így esd egy női hang,
S bajhirdetőn visít,
Mint vészben a harang.

S ím sajka jó s rohan
Az áradat taván;
De aki rajta ül,
Embertelen zsvány.

Nem emberélet az
Miert ő evezte:
Tiltott vagyont keres
Szentségtörő keze.

S szívetlenül az agg
Nő mellett elsuhan;
Mert egy batkát nem ér
Mínd, ami rajta van.

És több hajó kereng
Az ingó fal körül;
De a szegény anya
Ott áll mentetlenül.

Ez pénzét, az magát
Jövének menteni;
Van aki kedveseit
Aggódva keresi;

S ki csak mulatni jár
A köz veszély felett:
Az óni rá nem ér
Egy hitvány életet.

S mindig dühösb az ár,
S a bágyadt nő előtt
Száz örvény tátogat
Alásodorni őt.

Még jó s megyen hajó;
De ő már nem kiált:
Túr s várni láttatik
A borzasztó halált.

„Ki él még itt?” riad
Most egy hajós közel,
Sajkája telve bár
Menekvők terhivel.

S még jókor érkezik;
A féltett kőfal áll,

S kihalt remény után
A nő hajóra száll.

*

A sajka partot ér,
S a megmentett sereg
A bátor férfinak
Hálás bucsút rebeg.

Csak a szegény beteg
Agg nő nem távozik,
S elfúladt kebliből
Sohajtás hallatik.

„Itt jó anyám, neked
E kisdéd adomány,
Pénn s egy falat kenyér;
Többet várj ég után.

Nekem nagy útaim
Vannak még szertesztét:
Ezreknek élete
Kiált hajót, segélyt.”

Szól s menne a hajós,
De a hölgy, kit hozott,
Tündér tekintetű
Asszonnyá változott.

Arcán redők helyett
Ifjú kellem virúl;
Szépsége bájoló
Leírhatatlanul.

Szebb, mint a szerelem,
Barátságánál hivebb,
Mindennél, ami kéj,
Látása kedvesebb.

S az elbámult hajós
Hall édes hangokat,
Minőket emberajk
Sem zenemű nem ad.

„Ha minden elhagyand,”

Így szól az égi nő:

„Az ember és világ,

Barát és szerető;

Ha hozzád mostohák

Szerencse és ipar;

S hű fáradásidért

Rágalmak nyelve mar;

Emlékezzél reám

Sorsodnak éjjelén:

Önérzeted vagyok,

Nevem *Jótétemény*.”

Rendült kebellem

Bátor hajós eláll

Ez égi látomány

Magas csodáinál.

Őt minden elhagyá,

Az ember, a világ;

Csaknem maga maradt,

Mint téli fán az ág.

Sorvasztók napjai,

S kietlen álmait,

Gyógyszer nem űzi el,

Nem orvosolja hit.

De az nem tartja őt;

Megy a szép vágy után,

S még soknak élete

Menik meg csolnakán.

S ha néha mardosóbb

Fájdalma visszasír,

S a földön ellene

Nincs menedék, sem ír:

lelkének a dicső

Hölgy képe feltűnik,

S szűz arca bájjain

Fájdalma megtörik.

Wesselényi utolsó napjait Újfalvi Sándor így mondja el: „Az időnként megrohanó éles fájdalmakat nagy béketűréssel szenvedte. Harmadnapra vonagolni kezdett, mit észrevevén, dadogó hangon fohászzkodott fel:

– Atyám erős lelke! Adj most nekem elegendő erőt ez utolsó küzdelmem férfias kiszenvetésire, hogy hozzád méltó bátorsággal végezhessem tövises pályámat...

Nemsokára kiadá az erős test a még erősebb lelket. A pestiek nem annyira a boldogult hazafiúi érzelmeitől áthatva, mint a nagy árvízkor tanúsított anyagi szolgálataiért nagy részvétellel siettek temetésire. Nagyobb néptömeg, mint az elhunyt nádorén. Teste ideiglenesen a reformált szentélyházba tétellett le. December havában Zsibóra szállítattott, és meghagyása szerint ősei sírboltjába, szülői és nevelője lábaihoz helyeztetett.

A halotti szertartások után szorult kebellem távoztam Zsibóról, ahol a két Wesselényiben, az apában és fiúban annyi magasztos hazafiúi érzeteket láttam fellobogni, mint másutt sehol. Amiért Zsibó előttem szent marad örökre. És mindig áhitattal nézek reá, mint a hívő muzlem Mekka felé.”

Az önkényuralom nyomasztó légkörében temetése csendesesen zajlik le. Ideiglenesen a budapesti Kálvin téri református templomba temetik el, kilenc hónap múlva barátai, tisztelői – Deák Ferenc, Kemény Zsigmond, Kazinczy Gábor, Teleki Domokos – közbejárásának köszönhetően a zsidói családi

sírboltban helyezik örök nyugalomra. A nem szokványos, életét és pályáját részletesen bemutató emlékbeszédet 1851. január 31-én Nagy Péter kolozsvári lelkész (később erdélyi református püspök) tartotta fölötte.

A következő évben, 1851-ben lát napvilágot (csaknem egyszerre a Széchenyiről írott munkájával) Kemény Zsigmondnak a korábban már idézett esszéje, amelynek megírását ösztönözhetette személyes kapcsolatuk, illetve Wesselényi halála. (Kemény is tagja volt annak a küldöttségnek, amely Wesselényi koporsóját Zsibóra elkísérte.)

Kemény Zsigmond írói eszközökkel, az esszéíró módszerével állítja elének Wesselényi Miklóst, nem annyira dokumentumokra, mint inkább emlékeire, személyes tapasztalataira támaszkodva. Nem tévesztve szem elől azokat a körülményeket sem, amelyek Wesselényi életére, társadalomjobbító elképzeléseire kihatottak. „A nagyság a sorsé, csak a tehetség az emberé” – állapítja meg szentenciaszerű tömörséggel.

A műfaj mintájaként joggal emlegetett jellemzésben úgy kel életre Wesselényi, az erdélyi reformkori ellenzék „boncolgató talentuma”, mint akit – úgy mond – „senkivel összetéveszteni nem tudunk”, s akinek szónoklataiból soha nem hiányzott a méltóság.

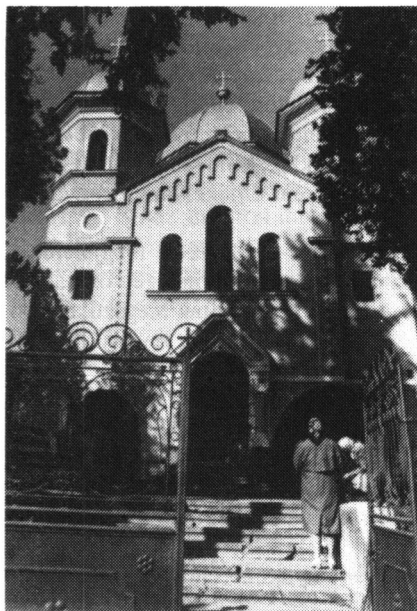
A XX. századi magyar irodalom jeles alkotóját, Illyés Gyulát a *Kháron ladikján* című önéletrajzi fogantatású regényében a látásmód ragadja meg: „mai szemmel szinte film, mert a hős szinte szüntelenül oly elevenen mozog benne”. Kemény művészetének újabb értelmezője, Tóth Gyula pedig egyik 1970-es tanulmányában szigorúságában is szeretetteljes emberi portréként emlegeti.

S ha már Kemény Wesselényi-képéről van szó, nem érdektelen beleolvasni az író pár évvel korábban (1846-ban) Erdélyben papírra vetett (zsibói élményeit is rögzítő) naplójába. A 120 évvel később, a sepsiszentgyörgyi múzeumban Árvay József által felfedezett és Benkő Samu által közzétett *Napló* a Wesselényivel folytatott beszélgetésével kezdődik:

„Reggel regényt írtam keveset és hivatás nélkül. – A reggelizés alatt Wesselényivel elbeszéltek: mily jó volna Teleki Lacit közép-szolnoki követté tenni. Egyszersmind mondá Wesselényi, hogy hajlandó a jövő közgyűlésén föl lépni, de csak úgy, ha barátai e tettet célszerűnek tartják, s ha attól félni nem lehet, miként a megyei kis civakodásokban tekintélye megtámadtatik és nézteivel kisebbségben maradand.”

Két napra rá:

„Ma ebéd után Wesselényivel beszélgettünk afelől: célszerű volna-e magamat követté választatni? Én kijelentém – s ami igaz is –, miként legkevésbé sem vágyom e hivatásra. Ő – mint szokása – a haza iránti tartozásokról s más magos kötelességekről tett említést, melyek igénylik, hogy még ellenszenvemet is legyőzve, ne tagadjam meg a közügytől azon áldozatot, hogy akkor is fáradjak, mikor sikert nem remélek.”

Az ortodox templom.
Épült a 30-as években.

A római katolikus templom.
Épült 1886-ban.

A Bélyd-kastély. Épült a század elején.

Az 50-es évek derekán a már országos hírvíró Jókai (az *Egy magyar nábob* már megjelent) az, aki nagy sikert aratott regényben kelti életre – a társadalmi és nemzeti megrekedtség ellen elszánt harcot folytató hősök közt – az árvízi hajóst. A lélekformáló idők vonzásában született, először a Pesti Napló 1854-es évfolyamában folytatásokban megjelent *Kárpáthy Zoltán*ban az 1838-as pesti árvíz (és hőse) jelképes értelmet kap. Mint ahogy jelképesek azok az alakok is, akik csak magukkal, önző egyéni érdekeikkel törődve vésztek végig ezeket a „gyásznapokat”.

A mindent lebíró, szuggesztív erővel és nyelvi fantáziával megjelenített küzdelemből az önkényuralom nyomasztó légkörében a nemzet önmagára találását is kiérezhette a korabeli olvasó. A nagy freskó láttán megszólaltatott Széchenyi mintha ezt a jelképes értelmet fogalmazná meg a regény lapjain: „Aki önmagát újratereíteni képes, az halhatatlan.”

Mindennek igen változatos művészi eszközök segítségével avat részesévé az író: a romantikus végleteesség és pontos megfigyelés, mesébe illő momentumok és a közvetlen átélés, feszült drámai helyzetek és anekdotikus könnyedség különös hangulatot keltő ötvözésével. Nem utolsósorban a Jókaira oly jellemző, az emberi magatartásformákat kiemelő romantikus ellentétézzel.

Olvassuk újra a megszerkesztettségével is lenyűgöző hatást kiváltó hatalmas tabló egy részletét.

„Egy nagy, nehéz sóhaj száll el keblemről, midőn e sorokat írom. A tiedről is, aki ezeket olvasod.

1838 volt az esztendő.

Előre tudhatjátok, hogy nem költészet az, amit leírok. Mind, mind, az utolsó tényig, szomorú, nagyszerű, porba sújtó s égig emelő események: enyészet, – siralom, – hamvazó nap az egész országra, – óriási erőfeszítésű harca egyes nagy szellemeknek a sorssal, a fellázadt elemekkel; nagy, megpróbáló istencsapása, melyből hogy újjászülettünk, ez tudatja velünk azt a vigasztalást, hogy sokáig fogunk élni.

Talán nem voltunk még eléggé buzgók, talán nem szerettük eléggé sajátunkat, talán nem gondoltunk arra elégszer, amire szüntelen gondolnunk kellett volna: hogy íme, eljőjjön Isten látogatásunkra, és elvegye azt, ami legkedvesebb volt, hogy megtudjuk, mit veszítettünk benne.”

Az „enyészet ellen merész csatát vívók” között ott van Wesselényi.

„A legelső borzalmas éjszakán látjátok ott a sötét vizek felett végigsikamlani *Wesselényi* hajóját. Mint az őrszellem maga, jár ő a legveszélyesebb helyek között; a szűk utcákon, omlatag házak mellett, miknek vízből kiálló tetején halálfélelem közt reszkető csoportok várnak reá, várnak az Isten kezeire. Az ember nem mindenható. Egyszerre nem szabadíthatja meg az egész világot. Óh, mint szeretné, ha azon karoknak, miknek ereje a hitregék mondáival határos, valóban volna azon hatalmas, hogy ezeket ragadhatna ki a halál öléből, ha azon kebelnek, mely küzdeni tanult vésszel és viharral, volna hatalmas

visszanyomni az elemek veszedelmét is, ha azon mennydörgő szónak, mely előtt annyiszor megrendült az emberi akarat, volna ereje visszaparancsolni medreibe a rontó áradatot, miként vissza tudta üzni annyiszor a rontó szenvedélyeket, oda, ahonnan kijöttek! De az ember nem mindenható. A hősnék az a fájdalmas szerep jutott: mérlegre vetni az emberi fájdalmakat, ítéletet tartani a veszély közepett afölött, kit kell megmenteni rögtön, ki várhat tovább. – Itt egy ingadozó ház tetején sírva kiáltanak hozzá; de amott már nem is kiáltanak, mert a ház összeomlott, s lakói a romok közé vannak temetve. Azokat kell előbb megmenteni. Oda a romok közé, oda a legnagyobb veszélybe! Ti többiek imádkozzatok addig, tinektek még vannak perceitek élni, ezekre már a halál tette kezét. Rajta, férfiak, rajta bátran, küzdeni a halállal, belerohanni a sírba, kiragadni a haldoklókat az omladékból! Egy-két ütést az omló gerendákból ki venne most észre? Jeges áradatot, melyben nyakig kell gázolni, ki bána most? Két-három férfi ereje van most minden karban, százé meg százé az övében; fél kezével képes feltartani a dülő háztetőt, s másikkal kiragadja az alélt veszendő népet. Mindenünnen sírás, mindenfelől jajszó kiált felé, és ő nem szabadíthat meg mindenkit. A csónak, a tutaj már túl van terhelve, senki sem fér rá több, és még annyian vannak.”

Az olvasóra is átragadó írói lelkesedés annak a Wesselényinek szólt, akinek nevére halála után sem szívesen emlékezett az elnyomó hatalom: az önfeláldozó hazaszeretet héroszára.

Nem halványul Wesselényi Miklós szellemi öröksége századunk magyar irodalmában sem.

Az új idők új dalnoka, Ady Endre számára a korszerűség fokmérője a múlt is, pontosabban a szellemi örökségünkhöz való viszonyulás módja. Akárcsak a zoltárköltő Szenczi Molnár Albertet, a bibliafordító Károlyi Gáspárt, Csokonai Vitéz Mihályt, Esze Tamást, Dózsa Györgyöt, Petőfit, Táncsics Mihályt, Vajda Jánost – jelennek szánt tanulságként mutatja fel kortársai számára Ady Wesselényi Miklóst is.

Nem is egyszer.

Egyik szép versét (*Üzenet egykori iskolámba*) annak a nagy múltú iskolának küldi, amelynek a Wesselényiek voltak az önzetlen patrónusai, s amelyet méltán neveztek el Wesselényi-kollégiumnak.

Adynak, a kíméletlen tollú publicistának is mindig volt mondanivalója (tőle kölcsönözve a szót) „ifjúsága elveszített paradicsomá”-ról. A fiatal nagyváradi újságíró számára az 1902 őszén Zilahon felállított (a kolozsvári Mátyás-szobor alkotója, Fadrusz János által készített) Wesselényi-szobor nyújt erre alkalmat. A Nagyváradi Napló hasábjain üzen a vén Meszes aljába, Wesselényi szellemét kérve számon az ünneplőktől.

A lap 1902. szeptember 17-i számában közreadott polemikus cikkből néhány részletet írok ide:

„A vén Meszes aljában, ahol pihent a hódító Tuhutum vezér, az én ifjúságom elveszített paradicsomában, ünnep lesz holnap. Fáj a lelkem, hogy nem

lehetek ott. Megszállna ott az emlék – megenyhítene a napsugár, meggyógyítana a fenyőillat, s megváltana a lelkesedés mámora, mely az én édes, tápláló és fölnövesztő Zilah városomban túlcsap a vén Meszes Terbete-csücsán is holnap reggelen. De én csak itt fogok, a távolból ünnepelni. A vén Meszes hervadó erdőit, a Diák-domb őszirózsás temetőjét, a tornyos alma matert, Wesselényi ércalakját s a lelkesedő ezreket csak érezni fogom, látni nem.

[...]

Az én elveszített paradicsomomban ünnepelnek, s az őszi napsugár Wesselényi gyönyörű alakját csókolja, s a szegény parasztét, kinek elébe megy, s kit magához emel Wesselényi.

[...]

Wesselényi hiába nyújtja karjait a szegény paraszt elé. Wesselényit ma nem értik már. Az a nagy erő elfogyott, az a nagy láng kialudt. Zilahtól nem messze már éhtífuszban rágja szalmaalmát az a paraszt, akinek jobbágy nagyját Wesselényi magához emelte.

[...]

Hol van Wesselényi? Hol van a felszabadított nép? Sehol. Hiszen ebben a két kérdésben sír ennek az országnak minden nyomorúsága” – szakad fel az *Új verseket* érlelő, a magyar ugarral perlekedő költő-publicista keserű számonkérése: A „nagy történelmet élt” nép „modern világra” szült géniuszának (így nevezte Wesselényit) hódolva, ugyanazzal a „személyes jelenléttel” fejezi be vallomását, amellyel kezdte:

„Wesselényi Miklóst ünneplik holnap a vén Meszes aljában, Zilah városában, az én ifjúságom elveszített paradicsomában. Mit keresnek én ott? Valamikor csupa hittel és vággyal, gazdag szívvel, naiv elmével bolyongtam azon a helyen. Nincs erőm odamenni most, mikor kevés a hitem, kevés a vágyam s rettenetesen tisztán látok.

Ünnepelek itt a távolban, egyedül. Próbálom a reményt élesztgetni magamban, hogy valami kicsit talán becsületesezhetik, javulhat még a világ. És a fátumon tűnődöm. Wesselényi megvakult. Talán a fátum szabta azt úgy meg, hogy nem szabad nagyon világosan látni, Wesselényi megvakulása talán szimbóluma akart lenni annak az igazságnak, hogy boldogok csupán a vakok és a vakon hívők.”

Négy esztendővel később, 1906-ban egy, a kollégiumot méltatlanul támadó cikkekre válaszolva a demokratikus szellem örhelyeként idézi meg egykori iskoláját: „A Wesselényi-kollégium nem bagolyvár. [...] Hogy úgy mondjam: Bethlen Gábor-i lélek él ez iskolában.” 1908-ban pedig, az új írónemzedéket tömörítő nagyváradi irodalmi társaság, *A Holnap* első ülésén a hajdani Erdély olyan kiváló szellemeivel együtt említi Wesselényit, mint Bethlen Gábor, Apáczai Csere János, Dávid Ferenc.

Az első világháború után, az új történelmi helyzetben a kibontakozás útjait, lehetőségeit kereső erdélyi (romániai) magyar irodalom számára különös ösztönzést jelentett az erdélyi múlt.

Köztük a Wesselényiek is.

Benedek Elek a már korábban említett, 1922-ben megjelent Wesselényi-portróját ezekkel a sorokkal fejezi be:

„A zilahi Kossuth téren lélekemelő jelenetet ábrázol egy szobor: egyszerű magyar ruhás, daliás férfi áll sziklatalapzaton, kezét gyengéden teszi az öreg jobbjágy meggyörnyedt vállára, jóságos tekintete bátorítóan néz reá. Mintha mondaná: legyen vége búsulásodnak, megszabadítlak a te szolgaságodból. Wesselényi Miklós ez a jóságos tekintetű, egyszerű magyar ruhás férfiú.

Budapesten, a Ferenciek templomának a Kossuth Lajos utcára néző falán ércbe öntött kép hirdeti a késő utódoknak az, »árvízi hajós« hősii tetteit.

Az igazi nagyságnak minden vonása megvolt ebben az emberben. Mindent a hazáért, semmit magáért: valóban az önzetlen haza- és emberszeretet eleven szobra ő. Szíve nem ismert félelmet, s ez a félelmet nem ismerő szív oly könnyen ellágyult a szenvedés, a nyomorúság láttán. Keze, mely kettéropantotta a vasat, bársonynál gyengébb volt, ha könnyet kellett letörölnie.

Ifjúkoromban bálványozott eszményképem volt, s ím, életem alkonyán is leborulok nagysága előtt.”

Az *Erdély Öröksége* című rangos sorozat kilencedik kötetében, az *Erdélyi arcok* jeles emlék-, illetve naplóírói (Újfalvi Sándor, Jósika Miklós, Bölöni Farkas Sándor, Bolyai Farkas) közt ott találjuk Wesselényi Miklós naplójának egy fejezetét is. A kötet elé írott bevezetőben Tavaszy Sándor teológiai tanár és író (több folyóirat szerkesztője) úgy ír Wesselényi Miklósról, mint „az erdélyi vidéki élet legmélyebb értelmezőjé”-ről. „Wesselényiben – vélekedik Tavaszy – csodálatos ellentétes erők feszültek. Ezért tudott ő korának olyan hatalmas erejű kifejezője lenni, de ezért tudott a vele rokon erdélyi szellem megtestesítőjévé válni. [...]

A szabadság számára nemcsak egy eszme volt, amelyért lelkesedett és égett, hanem életforma is, amelyben egyedül tudta elképzelni saját egyéniségének és nemzetének kibontakozását.”

Ezért válhatott Wesselényi a két világháború közötti erdélyi szellemi életben „gondolkodó tanúvá”, egyben „élő személyiséggé”.

A mindenkori jelenhez szólásnak ez az igénye késztet most is erre a számvetésre.

Zsigmond Attila

A zsibói Wesselényi-kastély

Zsibó történetéhez elválaszthatatlanul kapcsolódik a Wesselényi név. A család egykori dicsőségének utolsó hírmondója a tömbházerdőt uraló kastély, magán hozdozva az öntudatlan és a szándékos rombolás szomorú jegeit.

A Wesselényiek zsidói birtoklása a XVI. században veszi kezdetét: a várost Báthory István adományozza Wesselényi Ferenc kincstárnoknak 1584. március 6-án, Hadad várának tartozékeként, a Bekes Gáspár-féle lázadás elfojtásában szerzett érdemeiért.¹ Ettől kezdve itteni jelenlétük folyamatos, igaz a XVIII. század elejéig nincsenek erre vonatkozó részletes adatok. Bár a szájhagyomány tudni véli, kérdéses, hogy volt-e valaha is nagyobb szabású vár Zsibón. Feltételezhető viszont, hogy a XVII. században az akkori udvarház körül létezhetett valamiféle egyszerűbb erődítés, Bíró József ennek nyomaiként említi az általa megfigyelt, a kastélytól északkeleti irányban, félkörívben húzódó sáncmaradványokat.² Az az udvarház, amit valószínűleg ezek a sáncok védelmeztek, a XVII. század elején épült, 1702-ben pedig báró id. Wesselényi István³ és felesége, gróf Bánffy Kata építtette újjá.⁴ 1704-ben az épület áldozatul esik a hadak pusztításainak, a rongálást csak tetézhette a zsidói csata a következő évben. 1749-ben Wesselényi István⁵ és neje, Daniel Polixena javíttatja ki.⁶ Bíró József négyzetes alaprajzú, földszintes, alapincé-

---

¹ Petri II. k. 86.

² Bíró 4.

³ Lásd Wesselényi István (†1734) – Wesselényi Pál és Béli Zsuzsanna fia, kormányzó tanácsos, királyi táblai ülnök, Közép-Szolnok vármegye főispánja, a Rákóczi-féle szabadságharc ellenfele, 1710-ben kolozsi főispán, 1716-ban országos ülnök. L. Nagy 162.

⁴ Az emléktábla szövege: „DEO DUCE ET AUXILIANTE AEDIFICAVIT HUIUS / EX IPSO FUNDAMENTO REPARATIONI PRIMAS ADMOVIT / MANUS STEPHANUS WESSELENYI L. B. DE HADAD INCL. / COTTUS SZOLNOK MEDIOC. COMES SUPREMUS CUM SUA / VITAESOCIA NATA COMITISSA CATHARINA BANFFI EX / CELTISSI DOMINI COMITIS GEORGY BANFFI DE LOSO / NTZ INCL. RGNÍ TRANSIL. GUBERNATORIS FILIA NATA AB / EXCEL. COMITISSA CLARA BETHLEN EXCL. D. DN. COTIS GREGORII DE BETHLEN FILIA ANNO MILLESIMO / SEPTINTESIMO SECUNDO.” A felirat fölött barokk díszű Wesselényi–Bánffy ikercímer. Bíró 18.

⁵ Wesselényi István (1708–1758) – id. W. István és Bánffy Kata fia, a Vetéssy gyalogezred kapitánya, a kolozsvári református egyházkerület és iskola főfelügyelője. Lásd Nagy 162.

⁶ Az emléktábla felirata: „LICET PERACERBA BELLOR. ADVERSITAS PLURIMOR. MAGNAT. ET / NOB. AEDES INITIO SECULI HUIUS LABENTIS DEVASTARAT HAE / TAMEN AEDES IPSA DIV. PROVID. CONSERVATAE

zett, egyszerű épületként írja le, amely belső beosztása szerint 13 helyiségből áll. Kazinczy „sokfedelű”-ként említi,⁷ amely kifejezés elképzelhetően a manzárdtetőre utal.

Az egykor oly híres Wesselényi-ménes kezdete az 1660-as évekre nyúlik vissza, és Wesselényi Pál⁸ nevéhez fűződik. Unokája, István az, aki a Bánffyok bonchidai példáján felbuzdulva, 1755-ben istállót építtet a lovaknak. Az épület ma is megvan, hossz tengelye észak-dél irányba mutat, és a kastély közvetlen közelében helyezkedik el. Kelet felé három-, nyugat felé hattengelyes épület, egyetlen belső térrel, amely szakaszokra osztott és csehboltozattal fedett. Külső megjelenése igen egyszerű, a záróködszes, félköríves ablakokat sávozott lizénák választják el egymástól. Építője Bíró József szerint a kolozsvári Grimmer Péter, a bonchidai istálló elkészítője, a két épület közötti stílusbeli azonosságra alapozva véleményét.⁹ A keleti oldalon elhelyezett emléktáblának jelenleg már csak bevakolt helye látható.¹⁰ A

QUAS NUNC ITERUM / AUXILIO DIV. RENOV: STEPHANI WESSELÉNYI L. B. DE H. FILI / EXCEL. D. D. STEPHANI WESSELÉNYI L. B. DE HADAD S. C. R. MAY. / TIS STATUS INTIMI ET IN REG. TR: GUBERNIO ACT: CONSILIARI EIUSD: / TRAE STAT: AC ORD PRAE. ITEM IUD. TRAE PRAESIDENTIS / INCL. COTT. SZOLNOK MED: COMTIS SUPRE: ET EXC COMITISSAE / CATHARINAE BÁNFFI EXCL. COTTIS GEORG: BÁNFFI DE LOSONTZ RGNI / TRAN. GUBERNATORIS FILIAE CUM SUA VITAE SOCIA NATA BARONISSA POLY / XENA DANIEL FILIA UNICA SUPERST: RELICT: L.B.: STEPHANI DE DANIEL / ET VARGYAS INCL. SEDIS SICUL: UDVARHELY SUPR: REG: IUDICIS ET NATAE COMITISSAE POLYXENAE PEKRI. ANNO POST PARTUM VIRGINIS MDCCXXXIX.” Bíró leírása szerint a szöveg fölött igényes kivitelezésű Wesselényi-Daniel címer helyezkedett el, a táblát pedig háromszögű szemöldökpárkány koronázta. L. Bíró 19.

⁷ Kazinczy 305.

⁸ Wesselényi Pál (1654–1697) – neje Béli Zsuzsanna. Tábarnok, a Thököly-féle bujdosók egyik vezére, id. W. István apja. L. Nagy 162.

⁹ Grimmer Péter – építőmester, feltehetően kolozsvári származású nemesember. Az ő adományából állítják fel a Szent Mihály-templom Három királyok oltárát. 1750–1753 között Bonchidán lovardát és istállót épít, 1752-ben Válaszúton istállót és vendégfogadót, 1754-ben a kendilónai Teleki-kastély falait és boltozatát vizsgálja meg. L. B. Nagy Margit 302.

¹⁰ Szövege a következő volt: „STEPHANUM VESSELNI DANIELQUE POLYXENA EQUILE / SUMMI EREXERUNT NUMINIS AUSPICIO / ILLE COLOSSEUS SONIPES UT PRAECO DISERTUS / HOC STABILUM VOLUCRIS PASCERE MONSTRAT EQUOS / ORDINIS HAEC PRINCEPS CURA EST HIC SPLENDOR EQUESTRI / UT GENEROSI SOSSOR ..... TER EQUI / M SIBI CUM SEPTENGENIMUM C JUNGIT ET LV / ILLa Ingens MoLes aeDifiCata stetit / AEQUET PYRAMIDAS, DURETQUE PERENNIIUS AERE / FLOREAT ALTA SIMUL VESSELENIA DOMUS / AC NATI NATURUM ET QUI NASCENTUR, APILLIS / SIRENIS PATRIAE ..... AVITA GERANT.” L. Bíró 19.

fölötte elhelyezett, kőből faragott ló, Johannes Nachtigall¹¹ keze munkája még látható, igaz, megcsonkult állapotban.

A domb tetején álló családi sírbolt felépíttetése szintén Wesselényi István nevéhez fűződik. Egyszerű épület volt, háromszögű oromfallal, külsején díszes feliratos táblákkal. Manapság már csak egy töredéke áll, a környéket református egyháztagok egy csoportja nemrég tisztította meg a mindent elfedő növényzettől. Ekkor került le a református templomhoz megőrzés céljából a még meglévő két feliratos kőlap, az egyik egy nagyobb felirat része, a másik pedig id. Wesselényi István és neje szinte felismerhetetlenné kopott barokk epitáfiuma.

Wesselényi István fia, Miklós 1771-ben lovardát toldatott az istállóhoz, ezzel is növelte a zsidói ménés hírét. Kazinczy, jelentőségére utalva, egyenesen a vásárhelyi és a gyulafehérvári könyvtárral, valamint a szebeni képtárral hasonlítja össze.¹² Hattengelyes keleti és háromtengelyes déli homlokzattal épült, de már Bíró József is csak a tető nélküli, pusztá falakat láthatta.¹³ A keleti oldalon állt az istálló emléktáblájának társa,¹⁴ a Nachtigall-féle ló párját Bíró Anton Schuchbauernek tulajdonítja.¹⁵

---

¹¹ Johannes Nachtigall (†1761-ben) – a XVIII. század kiemelkedő szobrászgyé-
nisége. 1740-ben bukkan fel a kolozsvári Szent Mihály-templom építkezéseinél, ettől
kezdvé folyamatosan dolgozik haláláig. Jelentősebb munkái: a kolozsvári Szent Mi-
hály-templom szószékének mellvédje (1740–1750), orgonájának művészi kialakítása
(1754 előtti), a kolozsvári ferences templom immaculata-szobra (1745 előtti) és a pár-
kány feletti szentszobrok (1747 k.), Bonchidán 36 mitológiai tárgyú szobor és 17 urna
a kastély számára, az istálló és a lovarda ajtaja, az istállóban álló kőló, a díszkapu
homlokzati szobrai és címere, a kastély főépületének homlokzatain álló 3–3 szobor
(1751–1753). L. B. Nagy Margit 317.

¹² Kazinczy 298.

¹³ Bíró 5.

¹⁴ Felirata: „INCEPTUM HOC OLIM EQUORUM DORMITORIUM AB
OPTIMO / PIAE MEMORIAE PATRE ILLUSTRISSIMO AC MAGNIFICO /
STEPHANO LIBERO BARONE VESSELENYI DE HADAD / NOVO QUOD HIC
ERECTUM CERNIS AEDIFICII AUCTARIO / AUXIT FILIUS LIBER BARO
NICOLAUS VESSELENYI / DE HADAD INCLITI EQUESTRI BETHLENIANI
REGIMINIS / LOCUMTENENS ANNO REPARATAE SALUTIS MILLESIMO /
SEPTINGENTESIMO SEPTUAGESIMO PRIMO.” L. Bíró 19.

¹⁵ Anton Schuchbauer (1719 k.–1789) – a XVIII. századi erdélyi barokk szobrá-
szat egyik legjelentősebb mestere, Budáról költözött Kolozsvárra, neve 1740-ben
bukkan fel a Szent Mihály-templom építkezéseivel kapcsolatban. Fontosabb művei:
Kolozsváron a Szent Mihály-templom szószékkoronája (1740–1750) és Három kirá-
lyok-oltára (1747–1750), a jezsuita templom szószéke és stalluma (1745), a Bánffy-
palota balkonjának griffes címere, homlokzati szobrai és urnái, padlásablakainak kia-
lakítása (1779–1782), Zsibón id. Wesselényi István epitáfiumköve (1734 u.), a régi
udvarház emléktáblája (1749), a lovarda kőlova (1771), Marosvásárhelyen a
Toldalagi-palota homlokzatkísérei (1759–1762), a szamosújvári örmény nagytemplom
ezüstpoltára (1765 k.), a csákgigorbói Haller-kastély kapujának 3 szobra (1766), a

A fentebb ismertetett épületek képezik a Wesselényieknek a kastélyt megelőző építkezéseit. Ezek után térjünk rá magának a kastélynak a bemutatására és az építéstörténetével kapcsolatban felmerülő problémákra.

Erdély egyik legnagyobb kastélya késő barokk stílusban épült. Felépítésére nézve meghatározó, hogy a domboldal teraszán áll, a terepviszonyokhoz való alkalmazkodás szembetűnő.

A tulajdonképpeni kastélyt az északi szárny képezi, amely nyugati irányban merőlegesen fut a domboldalnak. A nyugati szárny soha nem készült el, helyén az emelkedő sétányszerűen van kiképezve. A keleti oldal a gazdasági épületeket foglalja magában, az egykor összefüggő déli fal később lebontásra kerül. Ezek szerint a kastély sohasem alkotott zárt négyzetet.

Az északi oldalon a középpavilonhoz két oldalszárny csatlakozik, amelyeket egy-egy sarokpavilon zár le. Ezek északi és déli oldalukon két-, keleti és nyugati oldalukon pedig háromtengelyesek. A főszárny emeletes, kivételt csak az északnyugati sarokpavilon képez, amelynek földszintje hiányzik, mintegy rá van építve a meredeken emelkedő domboldalra. Jellegzetes képet nyújt a középpavilon. A zárókódízes, félköríves kapubejáró fölötti loggia baluszteres árkádjait kompozitfejezetes falpillérek tagolják. A homlokzatot lezáró szalagfonatos attika fölött egykor hat kőurna állt.¹⁶ A loggiához felvezető kétkarú, urnákat tartó és balusztersorral tagozott, karéjos lépcsőfeljárót elbontották, az emeleti szint jelenleg a nyugati oldalszárnyhoz simuló, egyenes lépcsőn közelíthető meg. Az oldalszárnyak közül a keleti öt-, a nyugati pedig hattengelyes. A zárókódízes, táblamellvédes, négyszögű ablakokat toszkán fejezetű lizénák választják el egymástól. A kéttengelyes sarokpavilonok emeleti részének zárókódízes, ívelt szemöldökű ablakai rózsadíszes, kompozitfejezetű falpillérek között helyezkednek el, a földszint szegmentíves záródású ablakokkal tagolt, sávozott falmezői fölött.

A főszárny déli homlokzata bizonyos eltéréseket mutat. Míg az északi homlokzat emeleti ablakritmusa

|a-a| b-b-b-b-b || c-c-c-c-c || b-b-b-b-b-b |a-a|,

a déli oldalon ez a következőképpen módosul:

|a-a| b-b-b-b-b-b-b-b || a-a-a-a-a || b-b-b-b-b-b-b-b-b-b |a-a|.

A központi, öttengelyes rész nem alkot rizalitot, s a sarokpavilonok sem ugranak ki. A kocsibehajtó fölött egy igen szép kiképzésű, hullámos vonalú, baluszteres erkély található, mely középen három konzolon, a szélein pedig egy-egy kompozitfejezetű falpilléren, illetve egy-egy hasonló fejezetű oszlopon nyugszik. A középrész zárókódízes, szemöldökíves ablakai ismétlődnek a sarokpavilonoknál. Az ablakokat elválasztó félpillérek kiképzése, nemkülönben az attika szalagfonatos dísze megegyezik az északi homlokzatával, de

---

kaplyoni Haller-kastély homlokzata (1770 k.), a hadadi Wesselényi-kastély ajtó feletti címere és kétoldali feliratos kövei, Rhédey Zsuzsanna építáfiumköve (1776).

¹⁶ Bíró 13.

eltérőek a párkányok profilrajzai, s a baluszterek is más formájúak. A homlokzatot eredetileg kőfaragványok zárták le: a Wesselényi-címer, Mars és Herkules alakja által közrefogva, a széleken pedig két-két kőurna.¹⁷ Az oldalszárnyak, az emeleti részeket tagoló kilenc-kilenc ablak következtében, jóval elnyújtottabb képet mutatnak, mint északon, ugyanakkor hiányoznak az ott meglevő félépítések az ablakok közül. Mind a középpavilon, mind a sarokpavilonok manzárdtetővel fedettek, előbbi egyenes élű gúltat formáz, utóbbiak pedig hullámos vonalúak.

A keleti szárnyat a gazdasági épületek alkotják. Mindkét oldala tizenhárom tengelyes, ebből négy jut a későbbiek során átalakított emeletes magtárépületre.

A déli szárnyat a két hátsó sarokpavilonból kinyúló földszintes szárnyépületek alkotják, melyek háromszögű oromfalai hat-hat zömök, toszkán fejezetű oszlopon nyugszanak.

A főépület belső tételrendezése nagyon tartózkodó, ráadásul a helyiségek beosztása sem igen célszerű. A főszárny földszinti részét az áthajtó két részre osztja, s egyikből a másikba az épületen belül átmenni nem lehet. Az emeleti szint középrészét teljesen elfoglalja a nagyterem, ennek két oldalán futnak a folyosók, amelyekből a szobák nyílnak. A falakat díszítő festés rég megsemmisült, de Bíró még leírta a keleti szárny egyik szobájában levő vászonra festett képeket, amelyek vadászjeleneteket ábrázoltak. Az ajtók szemöldökgerendája fölött színvonalasabb történeti témájú képek voltak elhelyezve. Bíró említést tesz még néhány fehérmázás, empire kályháról, az ezekkel egykorú bútorzatról és a gazdag családi arcképanyagról is.¹⁸

A kastély külső képének bemutatása után próbáljuk nyomon követni építésének történetét. Sajnos ebben a tekintetben az írásos dokumentumok hiányában sok esetben csak feltételezésekre hagyatkozhatunk. Bíró József a kastély építéstörténetének rekonstruálásakor a stíluskritikai vizsgálódás módszeréhez folyamodott. Ezt ő maga sem látta teljesen veszélytelennek,¹⁹ s a későbbi fejlemények bebizonyították, hogy az óvatosság korántsem volt eltúlzott. B. Nagy Margit kutatásainak eredményeként a Zilahi Református Kollégium iratai közül előkerült Wesselényi Miklós feleségének, Cserey Helénának a háromkötetes költségnaplója, mely az 1785-től 1831-ig terjedő időszakot öleli fel. Ennek és a családi levelezésnek az átnézése új adatokkal szolgált a kastély építéstörténetéhez, bár ezek segítségével sem sikerült választ adni minden felmerülő kérdésre.

Mivel 1785-ig semmi adat nem ismert az építkezéssel kapcsolatban, egyéb forrás nem lévén, az építető, Wesselényi Miklós pályájának alakulását kell figyelemmel követnünk.

---

¹⁷ *I.m.* 10.

¹⁸ *I.m.* 16–17.

¹⁹ *I.m.* 3.

A régi Zsibó.

Kövári László szerint „a mostani főépületet ide báró Wesselényi Miklós építé 1790 körül”.²⁰ Bíró nem ért egyet ezzel a megállapítással, Kelemen Lajosra hivatkozva 1770-et tekinti terminus post quemnek, s valószínűnek tartja, hogy a munkálatok a lovarda építésével egy időben kezdődtek el. B. Nagy Margit Wesselényi életének eseményeit figyelembe véve az építkezés megkezdését semmiképpen nem tartja elképzelhetőnek 1778 előtt.²¹ Lássuk, hogy miért.

Wesselényi 1767-ben, tizenhét éves korában lépett a katonai pályára, s ettől kezdve nem sokat tartózkodott Zsibón. Apjának 1758-ban bekövetkezett halála óta a gazdaságot anyja, Daniel Polixena vezette. Igényeinek bizonyosan megfelelt az 1749-ben rendbe tett udvarház és az 1755-ben felépített istálló. Hogy fia 1771-ben lovardát építtetett, az inkább a lovak iránti rajongásával magyarázható, s nem jelenti újabb nagyszabású építkezések kezdetét. Az ifjú Wesselényit 1772-ben kapitánnyá léptették elő, és Galíciába vezényelték. Nősülésre csak anyja halála (1775) után gondolt, 1777-ben a szebeni zárdából szöktette meg Cserey Helénát. Az újdonsült férj magával vitte hitvesét sziléziai állomáshelyére, s amikor rendelettel tiltották meg, hogy a tisztek feleségeiket a táborban tartsák, ő inkább otthagya a katona-életet, és 1778-ban hazatért Zsibóra. Kufsteini börtönéveit leszámítva (1785–1789), itt élt 1809. okt. 25-én bekövetkezett haláláig. A fentiek ismeretében sokkal inkább elképzelhető, hogy Wesselényi megnősülése és hazatérése után fogott a kastély felépíttetéséhez. A megözvegyült Cserey Heléna javainak 1810. márc. 9-i összeírásából pedig megtudjuk, hogy a báró halálakor az egész épülettömeg készen állott.²²

Bárki is készítette az épület terveit, azokban jócskán érvényesült a megrendelő társadalmi pozíciója, temperamentuma és ízlése. A kastély arisztokratikus tekintélye elhelyezésében és főként nagy méreteiben rejlik, de helyesen látta meg Kemény Zsigmond, hogy „az utas, ha közel jő, észre fogja venni, hogy a vár alakú fényes ház lassanként egy tág, de elosztásaiban kényelmetlen földesúri lakká változik, melynek alaprajza több fitogtatást, mint célszerűséget tanúsít...”²³ Hogy előképként a négy sarokbástya erdélyi várkastély használták fel, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a báró várórséget tartott a kapu előtt, és itt néhány ágyút is felállíttatott.²⁴ A négy sarokbástya azonban négy manzárdtetős sarokpavilonná szelődött, s az alapterv és egyes részletformák inkább Pest környéki forrásra utalnak. A stíluskritikai vizsgálódás eredményeként Bíró három építésszt nevez meg, akik-

---

²⁰ Kövári 222.

²¹ Bíró 9. – Vö. B. Nagy Margit 191.

²² *I. m.* 15.

²³ Kemény 23.

²⁴ Kövári 222. – Vö. Petri II. k. 292.

nek szerepe lehetett a kastély megtervezésében: Johann Eberhard Blaumann²⁵, Franz Gindtner²⁶ és Jung Józsefet²⁷.

Ami Blaumann zsigóói működését illeti, ezt Bíró a déli homlokzat hullámos vonalú erkélyének kialakítása és az északi és a déli atika fölött elhelyezett kőornák és szobrok által vélte bizonyítottának. Itteni tartózkodását az 1780-as évek első felére teszi. B. Nagy Margit mutatott rá, hogy a fenti érvek nem bizonyító erejűek: a déli erkélytípus nemcsak Blaumann sajátja, illetőleg abban az időben a szamosújvári mesterek is faragtak; a szobrokról és tetőurnákról kiderült, hogy ezeket más készítette. Ezzel még nincs kizárva Blaumann részvétele az építkezésben, de ennek bizonyítására új érvekre lenne szükség.²⁸

Bíró is észrevette, hogy a zsigóói kastély olyan elemeket is tartalmaz, amelyek idegenek Blaumanntól és az erdélyi kastélyépítészettől, és inkább a pest-budai stílusra utalnak. Ezért említi Franz Gindtner nevét, akinek erzsébetvárosi nagytemploma némi hasonlóságot mutat a kastéllyal az ablakok tekintetében. Bármennyire jóhírű építőmester volt is, megbízhatatlansága sok kellemetlenséget okozott megrendelőinek. 1773-ban félbehagyja Wesselényi Farkas hadadi kastélyának és zilahi házának építését, s nem valószínű, hogy ilyen előzmények mellett Wesselényi Miklós alkalmazta volna.²⁹

Jung Józsefet két magyarországi műve, a hatvani Grassalkovich- és az aszódi Podmaniczky-kastély alapján lehetne kapcsolatba hozni Zsigóval, de a kérdéses időpontban a mester éppen más megrendeléseken dolgozott, a szamosújvári örmény nagytemplom munkálataihoz pedig csak az 1790-es években kerül. Cserey Heléna költségnaplója sem említi nevét, így Jungot is ki kell ejtenünk a lehetséges építők sorából.³⁰

---

²⁵ Johann Eberhard Blaumann (1733–1786) – német származású erdélyi szobrász és építész, 1770 és 1776 között Szeben városi építész. Munkái közül megemlítjük a kolozsvári Bánffy-palota megépítését (1773–1785), a kolozsvári volt minorita templom és a bonchidai Bánffy-kastély munkálataiban való részvételét. L. *Művészeti lexikon*. I. k. 252.

²⁶ Franz Gindtner (Kinther) (1729–1795 u.) – kőművespallér, jómódú polgár és keresett mesterember. 1762–63-ban Bánffy Farkas főtéri házat építi újra Kolozsváron, a hadadi Wesselényi-kastélynál dolgozik (1773), 1775-ben az akadémiai templomot renoválja, 1783-ban az erzsébetvárosi örmény nagytemplomot építi, 1792-ben pedig Tordán egy katonai raktárat. L. B. Nagy Margit 301.

²⁷ Jung József (1734–1808) – építőmester. Grassalkovich gróf meghívására 29 évesen jön Hatvanba. Jelentős alkotásai: a hatvani Grassalkovich-kastély átépítése (1763 k.), az aszódi Podmaniczky-kastély bővítése (1767), a jászberényi r.k. templom hajója (1774–82), a kunszentmártoni r.k. templom (1781–84), a sziráki ev. templom (1782–88), a szamosújvári örmény templom befejezése, emellett városrendezéssel és hidtervezéssel is foglalkozott. L. *Művészeti lexikon*. II. k. 535.

²⁸ Bíró 10. – Vö. B. Nagy Margit 192.

²⁹ Bíró 11. – Vö. B. Nagy Margit 192

³⁰ Bíró 12. – Vö. B. Nagy Margit 192–193.

B. Nagy Margit Franz Schweiningert³¹ nevezi meg a lehetséges építők egyikeként. Érvelésének alapját a zsigói északi tornác és a bethlenszentmiklósi déli, udvari loggia közötti hasonlóság képezi, utóbbiról tudva azt, hogy a fent említett mester műve. Ha azonban beigazolódnak Bíró József feltételezése, miszerint a zsigói északi tornác későbbi toldás eredménye, ez természetesen kizárja Schweiningert itteni működésének lehetőségét.³²

Az első építési szakasz Wesselényi bebörtönzésekor³³ véget ér (1785), s a báróné költségnaplója szerint a munkálatok 1791-ig szünetelnek, ekkor is csak az apróbb javítások és a befejező munkálatok (üvegezés, lakatos- és asztalosmunka) vannak napirenden. Reitschuller ács- és építőmester, Steller Márton rézműves, Késmárki János asztalos, Fejér György kőműves, Veress, Márki és Torkos asztalosok, Krausz György fazekas és Pamer Ferenc pallér dolgoztak itt ezekben az esztendőkből.³⁴

A munkálatok 1796-tól ismét komolyabbá válnak, ez Franz Wrabetz³⁵ megjelenésének a következménye. Wesselényi tisztos summát fizetett ki a kassai börtönben sínylődő mesterért, akit előző megrendelői juttattak ide az anyagi ügyekben való megbízhatatlansága miatt. A kiváltás hírére Wrabetz azon nyomban köszönőlevelet ír Cserey Helénának, a fejlécet egy allegorikus rajzzal díszítve. Ennek érdekessége az, hogy a háttérben feltűnik a zsigói kastély ábrázolása is, s ennél korábban nem is ismerünk.³⁶ Az aprólékosan kidolgozott főszárny és sarokpavilonok arra utalnak, hogy ezek 1796-ban már megvoltak, a sematikus jelölt másik három szárnya azt mutatja, hogy ezek felépítése még nem történt meg. A költségnapló szerint Wrabetz 1796 tavaszán és őszén tartózkodott Zsigón és a kastély belső kialakításához járult hozzá útmutatásaival.

1797–1800 között csak néhány új mester szerepel a számadásokban,³⁷ de a századforduló után a belső munkálatok mellett az építkezés is újraindul. Bitthausser károlyi építőmester is dolgozik itt, Kováts Sámuel „vízi mester”³⁸

---

³¹ Franz Schweiningert (Sveninger) – kőműves, 1764-ben a bethlenszentmiklósi Bethlen-kastélyt javítja, 1769-ben pedig Alvinczi Gábor házát Kolozsváron. L. B. Nagy Margit 322.

³² B. Nagy Margit 193.

³³ Wesselényit 1785-ben börtönzik be a nevezetes csáki gorbói ostrom miatt. 1781. október 16-án tizenkét egyenruhás, fegyveres hajdújával és mintegy négyszáz főnyi jobbagysereggel indult Csáki gorbóra, hogy fegyverrel kényszerítse Haller Jánost szökött lovászlégenye kiadására. A támadás nem érte el célját, Wesselényi dolgavégezetlenül tért vissza Zsigóra.

³⁴ B. Nagy Margit 194.

³⁵ *I.m.* 194–197.

³⁶ *I.m.* 190. kép.

³⁷ *I.m.* 197.

³⁸ Kováts Sámuel – hidraulikus, 1808-tól 1836 tájáig Kolozsvár kútmestere. Fontosabb munkái: a marosvécsi Kemény-kastély kútja (1802), a zsigói Wesselényi-kastély kútja vagy szökőkútja (1802), a héderfájai Bethlen-kastély kútja (1803), a

pedig a szökőkutat készíti el. Bíró József e tájra teszi Ugrai László³⁹ itteni működését, amelynek eredménye szerinte a középpavilon északi loggiájának megépítése. Hogy ez későbbi toldásnak tekinthető, azt bizonyítani látszanak az áthajtó boltozatán megfigyelhető különbségek (a keresztmetszet hosszúságáig fiókboltozatos donga, a kiugrásnál csehboltozat), az, hogy a rizalit falai külön álló téglarakással épültek, valamint az a tény, hogy a nagyterem tornáca néző ablakai a déliekhez hasonlóan félkörívesek. A feltevésnek ellentmond az északi és a déli attika azonos díszítése és a mindkét oldalon meglévő kőurnák, valamint az, hogy a toldás a tetőzet átépítését is jelentette volna.⁴⁰ A kérdés még nincs eldöntve, de Ugrai mindenképpen kizárható az átépítéssel kapcsolatos feltételezésekből. Wesselényi 1802 őszén írt levelét Ugrai csak a következő év elején kapta meg, s válasza csak májusban érkezett meg Zsibóra. Nem nagyon hihető, hogy a báró öt hónapon át várt volna a válaszra, a költségnapló is ezt igazolja, mivel abban Ugrai egyáltalán nem szerepel, viszont annál többször találkozunk Pamer Ferenc nevével.⁴¹ 1808-tól Alföldi Antal⁴² vezeti az építkezéseket. Ebben az időben teraszkövek faragására is sor kerül, ezek vagy az ekkor épülő tornáchoz kellettek, vagy a keleti sarokpavilon erkélyéhez. Többek között Fejér György és Urszuj kőművesek, Mészáros kőfaragó és feltehetőleg Schindler Mihály dolgozik ekkortájt Zsibón.⁴³

A belső berendezésben Faulwatter bécsi mérnök nyújtott segítséget, aki a bécsi megrendeléseket is intézte (tapéták, bútorthuzatok, bútrók, csillárok).

---

kolozsvári Toldalagi–Korda ház, valamint a Redoute kútja (1804, 1806–1807, illetve 1825). L. B. Nagy Margit 312–313.

³⁹ Ugrai László (1771 k.–1831) – építész, korának legtehetségesebb erdélyi mestere. A bécsi akadémián tanult, innen hazatérve előbb Kolozsváron, majd Székelyudvarhelyen működött. Ismert művei: a szamosújvári Lászlóffy-palota első terve (1790 k.), a kolozsvári unitárius templom (1792–96), a kolozsvári kollégium (1806), a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárhoz készített tervei. Ezek mellett lakóházakat is épített. *L. Művészeti lexikon*. III. k. 604.

⁴⁰ Bíró 13–14.

⁴¹ Pamer (Pämer, Bämmer, Paumer, Baumer) Ferenc (1731 k.–?) – Bajorországból elszármazott kőműves és ács. Kendilónán vendégfogadót épít (1758) és a kastélyt renoválja (1758–64, 1774), Kolozsváron Teleki Adám házát építi fel (1765–1770 k.), a bánffyhungyadi ref. templomot renoválja (1772), Zsibón működik (1805–1813). L. B. Nagy Margit 319.

⁴² Alföldi (Kotsis) Antal (†1850) – építőmester, 1798 előtt már Kolozsváron dolgozott. Munkái közül megemlíttjük a zsibói Wesselényi-kastély építkezéseit (1802, 1808, 1810), Kolozsváron a régi színház felépítését (1804–1821), a városfal több bástyájának renoválását (1821, 1826, 1829), az unitárius templom rendbetételét (1831), a Szent Mihály-templom tornyának építését (1837–59). L. B. Nagy Margit 293–295.

⁴³ B. Nagy Margit 199.

Bánffy György kárpitos, Tauffer János⁴⁴ is sokat dolgozik a kastélyban. 1802 és 1806 között számos festő és aranyozó is működik itt, a Csürös dinasztia mindhárom tagja: a szobrász Antal,⁴⁵ a festő József⁴⁶ és a festő-aranyozó Mihály⁴⁷. Antal volt az, aki a számadások tanúsága szerint a homlokzati szobrokat és urnákat faragta, és nem Blaumann, ahogyan azt Bíró feltételezte. Az ebédlő vadászjeleneteit Franz Neuhauser⁴⁸ festette meg. A szebeni Johann Stock is nagy összegű munkákat végzett a kastélyban.

A már említett 1810-es vagyonösszeírás szerint ekkor a kastély lényegében kívül-belül készen állt, csak a déli falnál és a keleti melléképületeknél volt még tennivaló. A ház urának halála nem jelentette a munkálatok végét, Pamer Ferenc és Pajó asztalos a továbbiakban is itt vannak alkalmazásban. 1814–15-ben az istálló építése folyik, és a kastélyon is alakítanak valamit. Ebben az időben új mesterek is feltűnnek: Lőrincz András asztalos, Kindt Mihály kőművespallér, Winckler építőmester, Kiermayer ácspallér, Paksi asztalos, Deitel üveges, Kolozsvári asztalos, Krausz György kályhás. 1825-ben fejeződött be a juhok istállójának építése.⁴⁹ A költségnapló 1831-gyel véget ér, édesanyja halála (1830) után az ifjabb Wesselényi Miklós veszi kezébe a munkálatok irányítását. Ekkor bontották le a kastély déli falát, a keleti sarokpavilon teraszát, és ekkor születtek meg egy vadaskert kialakításának tervei is. Az átrendezésben jelentős szerepe volt az ifjú báró gazdatisztjének, Kelemen Benjáminnak is, a kastély végleges képét ők alakították ki.

---

⁴⁴ Tauffer János – nyugat-magyarországi származású kárpitos. Bécsben tanulja mesteriségét, Samuel Brukenhallal jön Szebenbe, 1803-ban Kolozsvárra költözik. Dolgozott a Bethlen-családnak (1787), a Telekieknek (1794–1801), Wesselényi Farkasnak (1798), a Toldalagi–Korda házban (1810–1839), a zsigóbi Wesselényi-kastélyban (1811), a gyalakutai Lázár-udvarházban (1812) és Wesselényi István kolozsvári lakóházában (1817–1820). L. B. Nagy Margit 324.

⁴⁵ Csürös Antal (Nagykászoni) – szobrász és aranyozó, Hoffmayer Simon tanítványa. Fontosabb munkái: a szamosújvári örmény nagytemplom mellékoltárai (1800), két homlokzati szobor és 12 apostolszobor (1802–1803), a szószerék báránya (1804), a galériák faszobrai (1814–1819); a zsigóbi Wesselényi-kastély részére berendezési tárgyak (1802), homlokzati szobrok és urnák (1805), a kolozsvári Karolina-oszlop sasszobrai (1820 u.); az ótordai ref. templom szószeréke (1824). L. B. Nagy Margit 298.

⁴⁶ Csürös József – festő aranyozó, Antal testvére. 1803-ban Zsigón dolgozik, 1804-ben a szamosújvári örmény nagytemplom szószerékét aranyozza, ugyanitt 1818-ban oltárképet fest, 1828-ban az ótordai ref. templom szószerékronóját készíti el. L. B. Nagy Margit 298–299.

⁴⁷ Csürös Mihály – festő és szobrász. 1803-ban Zsigón működik, 1808–1811 között a kolozsvári Toldalagi–Korda háznál dolgozik, 1811-ben a sülelmedi templom mennyezetét festi meg, 1815-ben a székelykői r.k. templom Nepomuki Szent Jánosoltárát készíti el. L. B. Nagy Margit 299.

⁴⁸ Franz Neuhauser (1763–1836) – a szebeni Brukenhall-képtár őre volt, portrékat, életképeket festett. L. *Művészeti lexikon*. III. k. 517.

⁴⁹ B. Nagy Margit 200.

Befejezésül nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy nemzetünk történetének egyik szomorú epizódja is a zsidói kastélyhoz kapcsolódik: 1849. augusztus 25-én itt tette le a fegyvert Kazinczy Lajos tábornok⁵⁰ serege, utolsóként a szabadságharc résztvevői közül.⁵¹ Manapság a kastély egy másik szomorú történetnek lehet a tanúja, a zsidói magyarság véstes apadásának. A főúri élet, a zajos társasági összejövetelek egykori otthonában most csend honol, üresen, kihasználatlanul áll, kitéve a lassú pusztulásnak, a helyi botanikus kert modern épületei közé beszorítva.

Régmúlt időkre nézünk, s amit találunk, azt a jövő nemzedékeinek hagyjuk. Mindannyiunk feladata, hogy ez a hagyaték minél gazdagabb legyen.

Felhasznált irodalom

- Bíró – Bíró József: *A zsidói kastély*. Budapest 1942.
B. Nagy Margit – B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest 1970.
Kazinczy – Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*. Budapest 1880.
Kövári – Kövári László: *Erdély régiségei*. Kolozsvár 1866.
Nagy – Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. XII. k. Pest 1865.
Művészeti lexikon – *Művészeti lexikon*. Szerk. Zádor Anna és Genthon István. I–IV. Budapest 1967.
Petri – Dr. Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. II. k. 1901.

---

⁵⁰ Kazinczy Lajos (1820–1849) – Kazinczy Ferenc fia, a szabadságharcban tábornokként vesz részt, annak leverése után Aradon kivégezték. L. Nagy 135.

⁵¹ Kövári 222. – Vö. Petri II. k. 292–294.

Mátyus Éva

Wesselényi-szobor a Réz, Meszes és Bükk koszorújában

Wesselényi Miklósnak több szobra van. A legkorábbi még a kortársak faragták-öntötték bazaltból és bronzból időről idősebb anyagból, szavakból, halhatatlanító igékből. Kazinczy, Berzsenyi, Vörösmarty, Bajza, Arany, Garay, Jókai, Újfalvi Sándor, Kemény Zsigmond. Valamint az eszme-, pálya- és vetélytársak. A közgondolkodás és politikai cselekvés óriásai: Kölcsey, Széchenyi, Kossuth, Deák Ferenc.

Századunk jelei is igazítottak egy-egy véső- vagy reszelőnyomnyit a már magasló szobron: Ady Endre, Szekfű Gyula, Halász Gábor, Németh László.

Vannak más szobrai is Wesselényinek. A pillantást magához rántók, ujjbeggyel tapinthatók Pesten a Felszabadulás téren, a ferenciek temploma falán Holló Barnabás 1902-ben készült emléktáblája a Vörösmarty-vers révén legendásult „árvízi hajós”-t népszerűsíti. A legismertebb Wesselényi-szobor Erdélyben, Zilahon látható. A kétalakos kompozíció századunk második esztendejében Fadrusz János képzelete nyomán készült. A busa fejű, zömök nagyúr esedező jobbágy vállára teszi inas kezét, s a száj mintha biztatva ezt mondaná: Tiborc, Tiborc, panaszod az én fájdalmam és gondom is. Bízszál, reménykedj!

A szobrok állnak. Állnak másfél századév óta, tiszteletet keltően és mégis, mégis aggodalmakat ébresztő, megújuló figyelmeztetésként. Illyés Gyulának Wesselényire félelmetes pontossággal illő szavai szerint: „Még jó szobor is lehet olyan, hogy eltakarja, akit földmutatna. Elég egy nem jellegzetes gesztus. A *Teljes szobor* című esszé megszívlelendő gondolatai így folytatódnak: „Egy nép halhatatlanjait, vagyis örökjárom szellemi vezetőit helyükre állítani s ott folyton jó működésben tartani, ahhoz kell annyi alaposág és lelkiismeret, mint egy gép központi fogaskerekeinek jó beillesztéséhez és állandó jó működtetéséhez. Hisz még a halhatatlanság is halandók – jó értékmegőrzők – műve.”¹

Zsibótól, Wesselényi Miklós születési helyétől nem messze, Zilah főterén áll Wesselényi „pillantást magához rántó”, „ujjbegyekkel tapintható” szobra.

Fadrusz János, ki a Wesselényi zilahi szobrát készítette, jól ismerhette az 1830–40-es évek történetét, szellemét, Wesselényi eszméit.

Bizonyára ismerte a magyar paraszt iránti rajongó szeretetét, olvasta Wesselényinek a *Balítéletekről* 1833-ban megjelent művét, és abból megérthette,

---

¹ Veress Dániel: *Wesselényi Miklós*. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1983. 5–6.

hogy a haza- és emberszeretet nemesebb szívben nem egyesülhet, amint az a Wesselényi szívében elválaszthatatlanul egybeforrott.

Ezért nem mintázta Wesselényit lóháton, díszmagyarban, kócsagtollas kalppal a fején, kuruc fringióval az oldalán, hanem odaállította a bátya fokára hajadonfővel, kinyújtott karral, melyet védőleg és oltalmazólag tart a hozzá szeretettel és bizalommal közeledő magyar jobbágy felé.

Wesselényi szobrát 1902. szeptember 18-án leplezték le országos ünnepek közepette, a kormány, a törvényhatóságok, az irodalmi és tudományos társaságok nagyszámú küldötteinek jelenlétében.

„Szebb, magasztosabb ünnepélyt soha életemben nem láttam. Egy pillanatra úgy tűnt fel előttem, mintha ez az oly sokfelé szétszakadt szerencsétlen nemzet talán egyik legnagyobb fiának szellemétől áthatottan egybeforrt volna, mintha feledte volna úgy az idegen, mint honfikéztől üttört sebeket, feledte volna a tegnap keserűségeit, a holnap gondjait és egész lelkét nagy és nemes szívű fia emlékének szentelte volna.”²

A szobor keletkezésének a történetét a Szilágy⁷ hetilap 1902. szept. 22-én megjelent számából ismertetem.

Az eszme, hogy a nemzet egyik legnagyobbjának, báró Wesselényi Miklósnak, a legigazabb magyarnak, Zilahon emlékszobor állíttassék: Pungur Gyulát, a zilahi polgári fiúiskola egykori tanárát illeti meg. A Szilágy vármegyei tanítótestületnek Zilahon 1891. okt. 2-án tartott közgyűléséhez adta be mely hazafias érzésről tanúskodó indítványát, melyet a közgyűlés egyhangú lelkesedéssel emelt határozattal, kimondván egyúttal, hogy Szilágy vármegye közönségét nyomban értesíti, hogy a szobor felállítása iránt azonnal intézkedjék. A vármegye közönsége ugyancsak e hó 19-én tartott őszi rendes közgyűlésében 537 kgy. sz. a. Szikszay Lajos alispán elnökletével tárgyalta a tanítótestület előterjesztését, amelyet a törvényhatósági bizottság jegyzőkönyvében következőképp örökített meg:

„Olvastattam a »Szilágyvármegyei tanítótestület« által a néhai báró Wesselényi Miklós emlékszobrának felállítása s a célból a további szükséges intézkedések megindításának tárgyában az állandó választmány véleményének kapcsolatban ide benyújtott kérelme, illetve előterjesztés.

Törvényhatósági bizottságunk azon meggyőződésében, hogy a hazafiúi erények egyik legszebb gyöngye: fenntartani és ápolni a nemzet azon nagyjainak emlékét, kik a nemzeti erők egyesítésének és tevékenységének útját azon válságos időkben egyengették, midőn a haza önállása s az alkotmányos szabadságért való küzdelemben felülről az önkény kíméletet nem ismerő sújtó fegyverével, alulról a jobb jövő iránti közönnyel kellett szembeszállani, kik magvetők voltak azon eszméknek, melyek az 1848. évnek világra szóló eseményeiben jutottak diadalra, ezek között vármegyénk nagy fia, a néhai báró Wesselényi Miklósnak, az úttörők azon egyik kimagasló alakjának emlékét a

---

² Dr. Kardoss Samu: *Wesselényi 1796–1850*. II. köt. 567.

késő utódok előtt ércebe öntött szobor által fenntartani a legszebb és a legnemesebb hazafiúi kötelesség – egyhangúlag és általános lelkesedéssel elhatározza:

1. hogy a néhai báró Wesselényi Miklós ércebe öntött emlékszobrát Szilágyvármegye székhelyén, Zilah r. t. városban nemzeti közadakozásból felállítja, ennek végrehajtása céljából Szikszay Lajos királyi tanácsos alispán elnöklelte alatt Sántha Dezső, Genczy Sándor, Szilágy Somlyó város polgármestere, Péchy Mihály, báró Kemény Árpád, báró Podmaniczky Gyula, Simay Miklós, Nagy Domokos, báró Györffy Pál, Kovácsy Miklós, Szongott Jakab, Nagy László, Horváth Bertalan, Lázár Ferenc, báró Blassberg Lajos, báró Bánffy Dezső, Bydeskuthy György, Benkő Gyula, Berényi János, idősb Dull László, Pap György, Domby Károly, Kiss Lajos, Lőrinczy György, Török István, Bölönyi Sándor, Barkalovics Aliny, Faragó Sándor, Kerekes József, Katz Jakab, Kandel Ferenc, Friedman Samu, Czell Lőrinc, Bölöni József, ifjú Bölöni Sándor, Hiry Ferenc, Dénes Lajos, Bocz Miklós, Bíró Ferenc, Magyarossy István, báró Bornemissza Elemér, idősb Nagy Sándor, Molnár Lajos, Dr. Berger János, Fodor Elek, Moni Gyula, Kiss Emil, ifjú Kulin Imre, Balogh József, Péntek Farkas, Zilah város polgármestere, Algya Miklós, Dobay Antal és Somogyi Kálmán vármegyei lakosok és bizottsági tagokból álló szoborbizottság alakít.

Miután pedig a nagy Wesselényi Miklós bárónak politikai tevékenysége és történelmi fontosságú működése nemcsak ezen vármegye, hanem az egész ország területére kiterjedt és annak áldásait a magyar haza minden fia egyaránt érezte: felhatalmazza s megbízza törvényhatósági közgyűlésünk ezen szoborbizottságot, hogy magát az ország tekintélyes és érdemes vezérférfiai, birtokosai, tudósai, írói és művészei köréből választandó tagokkal kiegészítse;

2. hogy a létesítendő emlékszobor külségeihez méltóan vármegyénk nagy szülöttjének emlékéhez és méltóan önmagához, anyagilag hozzájárul s a hozzájárulás mérvének, valamint módozatainak megállapítása tekintetéből a szoborbizottságot javaslattevővel ezenel megbízza.

Továbbá elhatározza törvényhatóságunk, hogy körlevél útján megkeresi az ország összes törvényhatóságait, miszerint vármegyénket ezen nagy és minden igaz hazafinak valódi örömet képező feladata teljesítésében szellemi és anyagi pártfogásban részesíteni szíveskedjenek.

Végül felkéri a szoborbizottságot, hogy a szobor létesítése céljából működését hova előbb megkezdeni és a szükséges intézkedéseket akképp szíveskedjék megtenni, hogy az emlékszobor 1896. évben, a magyar honfoglalás ezredéves ünnepén leleplezhető legyen.”

Első ülését a szoborbizottság 1891. nov. 9-én tartotta. Ekkor küldték szét az első gyűjtőíveket is, amelyeket dec. 13-i keltezéssel körlevél követett az összes törvényhatóságokhoz.

A gyűjtőívek Szikszay Lajos alispán, bizottsági elnök, Moni Gyula tisztii főügyész, bizottsági jegyző, gróf Bethlen András földművelésügyi miniszter,

Péchy Tamás képviselőházi elnök, Gyulai Pál tud. akadémiai tag és Gerloczy Károly budapesti alpolgármester mint szoborbizottsági tagok aláírásával bocsátattak ki. A szoborleleplezést a hat aláíró közül csak kettő érthette meg, négyen akkorra örök pihenőre tértek.

A bizottság későbben báró Diószeghy Zsigmondot, Zilah város polgármesterét, Kincs Gyulát, a zilahi ev. ref. kollégium igazgatóját, Munczhart József királyi főmérnököt, dr. Both István főgimnáziumi tanárt, dr. Veress Sándor zilahi főszolgabíró, ifjú Orbán Károly építőmestert és dr. Felekán Oktáv vármegyei aljegyzőt, a bizottság jegyzőjét is tagjai közé választja.

Az első adomány, 10 ft., Versec városától érkezett 1891. dec. 7-én, amit gyorsan követtek a többi nagyobb adományok.

Legjelentékenyebb ezek között Budapest 1000 ft.-os adománya.

Szilágy vármegye a szobor költségeihez 17 648 korona 96 fillérrel járult 229–894 kgy. sz. határozata alapján, mely szerint: „miután már 1981. évi 537 kgy. sz. határozatában kimondotta, hogy az emlékszobor költségeihez, méltóan a nagy Wesselényi Miklós emlékéhez és méltóan önmagához, anyagilag is hozzájárul, elhatározta, hogy a 3% (kulturális) pótdából a fennálló óvadék és nyári menedékházak segélyezésére föl nem használt fent maradó összeget a Wesselényi-szoboralap gyarapítására rendeli, éspedig úgy az 1894., mint az 1895. években”.

1894. szept. 2-án tartott ülésében állapította meg a szoborbizottság a szobormű elkészítésére nézve egybeállított pályázati feltételeket. Ezek szerint a szoborműnek 1896. május elsejére teljesen készzen, helyén kell állnia; összes költségei 40 000 koronánál többre nem rúghatnak. Pályázatra Széchy Antal, Szenyi Károly, Bezerédy Gyula és Holló Barnabás budapesti művészek voltak felkérve.

Erre a pályázatra két munka érkezett: Holló Barnabás és Bezerédy Gyula művei. A bizottság azonban Zala György és Stróbl Alajos véleményének meghallgatása után a pályamunkákat nem fogadta el.

Ezek után lépett a bizottság érintkezésbe dr. Neményi Ambrus országgyűlési képviselő útján Fadrusz Jánossal.

1896. augusztus elsején mutatta be a művész a szobor kis mintáját, amit a bizottság örömmel fogadott. A bizottság a szerződést Fadrusz Jánossal pár nap alatt megkötötte. A szerződés értelmében Fadrusznak 1897. július elsejére kellett a szobrot leleplezésre elkészíteni, amely munkáért, beleértve a szobor megmintázását, gipszbe öntését, ércbe öntését, a szobor szállítását, felállítását, 40 000 koronát kap.

Akkor a Wesselényi-szobor helyéül a Kossuth térnek a téren átvonuló állami közút, a vármegyei székház és a Teleki teret meg a Bikfalvy-féle házak vonala által határolt háromszögű részletet jelölték ki. Ez a terv azonban 1899. július 22-én módosult, amenyiben Fadrusz János a szobor végleges helyéül a Kossuth téri artézi kút medencéjének a helyét ajánlotta. A szoborbizottság

1900. április 29-én döntött e tárgyban, s ugyanakkor átirít Zilah városához a kút medencéjének áthelyezése végett.

1901. január 30-án érkezett meg Bescherner budapesti öntödéjéből a szobor két alakja, amit a vármegye székházánál helyeztek el. A leleplezés idejeként ugyanaz év május vagy június hónapját emlegették. A február 27-i szoborbizottsági gyűlés, a küszöbön álló képviselőválasztásokra való tekintettel, őszre halasztja a leleplezés időpontját.

Ugyanezen a gyűlésen határozzák el, hogy ünnepi szónoknak Szilágyi Dezső igazságügyi minisztert kéri fel, aki erre vállalkozott is. Szilágyi Dezső bekövetkezett halála ezt a tervet is megváltoztatta. Az 1902. év január 5-én tartott szoborbizottsági ülés határozatából kérték föl Thaly Kálmánt az ünnepi beszéd elmondására, ő azonban betegségére hivatkozva ezt a megtisztelő megbízást nem fogadta el. Március 22-én végleg megállapodtak az ünnepi szónok személyében. Beöthy Zsolt egyetemi tanár, magyar prózaíró magára vállalta e szép feladatot. Ugyanezen a gyűlésen nyitották meg a pályázatot az ünnepi óda megírására is. 1902. május 16-án a szobor készen állott, és a vármegye április 30-i közgyűlése a leleplezési ünnepélyt 1902. szeptember 18-ára kitűzte.

Dr. Beöthy Zsolt ünnepi beszédével kezdődik meg az ünnepély:

„Tisztelt hallgatóim!

A fajszeretnek és emberi jogérzetnek, a szabadságszeretnek és törvénytiszteletnek, egyszóval a magyar ideálnak új oltára az, mely egybegyűjtött bennünket, hogy a vidék hegyeinek, történeti emlékeinek, szent hagyományainak edző levegőjében szemünket, szívünket, akaratunkat erősítsük. A férfiú, kinek emléke előtt állunk, nagy történeti szerepét jóskönyvében, a Szózatban egy sötét gondolattal fejezte be, a legsötétebbek egyikével, mely az eget ostromló reményeknek, a lehetetlent vívó hitnek amaz esztendeiből, lelkesítő zajából minden emberi nagyság intő mementójaként kong felénk. »Halandók sorsa: élünk, hogy felejtsünk s felejtsessünk.« E bús ige Kemény Zsigmond remek jellemrajzából terjedt el; de Wesselényi ajkáról fakadt, éppen az övéről, ki soha egy jó szót, egy baráti kézfogást, egy igazi kötelességet el nem feledett s magát egyszerre vakon, mankóra szorulva, megtörtén a feledés szigetén találta. A szenvedések, de különösen a csalódások keserve könnyen általánosít. Annak a léleknek éjszakája, mely valaha önfényéből ragyogott, hevített, vezetett, utat mutatott, éppoly kevésbé örök, mint a napé.

Midőn Wesselényinek annyi eszméjét igazolta, annyi jósszavát beváltotta az idő, midőn ma éppen törekvéseinek diadalmaként áldozhatunk emlékének: ím, idesereglett nemzete tesz tanúságot róla, hogy sötét tétele csalódás volt. Wesselényi Miklós nem azért élt, hogy elfeledtessék; született, hogy élete munkájával, meghalt, hogy emlékével szolgálja nemzetét. Ez a nemzet az ő emlékéit lelkesítő erőnek, eszméit vezető fáklyának, pályáját szent örökségének érzi.”

A Wesselényi-emlékmű Zilahon. Fadrusz János szobra.

Így kezdi meg Beöthy Zsolt ünnepi beszédét. Ezek után hosszasan méltatja Wesselényi munkásságát, a jót akaró és tevő nagybirtokost, a kiváló szónokot, politikust, az erdélyi reformkor kimagasló egyéniségét.

Szépen megfogalmazott, tartalmas ünnepi beszédét így fejezi be:

„Az igazán nagyot csak kora használhatja és hagyhatja el, csak az ő nemzedéke, sohasem a nemzete, ez újra meg újra szükségét érzi, visszatér hozzá s pályájának emlékét élő és éltető erejének érzi. A tűznyelvek a megtagadottnak és megfeszítettnek lelkéből valók. Wesselényi Miklós írta utolsó intelmeiben, melyek annyi tanulságot foglalnak magukban jelenünknek és jövőnknek, a felejthetetlen szép sorokat az ősképekről, melyek a regék szerint megszólalnak, mikor balsors és veszély fenyegeti szeretett családjukat. Bizonyára szólalni fog, íme, ez az ő képe is itt, a nemzeti kegyelet emelte képe, hozzánk és fiainkhoz és unokáinkhoz.

Nem halljuk és nem értjük-e, íme, ezren és ezren, akik köréje gyülekezünk, nem halljuk és nem értjük-e már ma, amit mond? Önbizalmat, rendületlenséget, hazaszeretetet, királyhűséget, törvénytiszteletet és emberszeretetet hirdet életének vezéreszméjében: legyen és maradjon egy és magyar a magyar. Nunquam retro!”

Beöthy Zsolt után Zempléni Árpád lépett az emelvényre és szavalta el *Wesselényi emlékezete* című pályanyertes ódáját.

Az óriás magyar föltámadott!
Ragyogva ím, a sírból is kiszáll.
Nem törhető meg a vak bajnokot
Se földi börtönök, se a halál.
Az egykor benne forrott őserő
Művész kezekben gyűjta ihletet,
Lángja kohó lett, zúgva perzselő
S megolvasztá a fagyos érczeket.

Jöjj és vezess! A szív, az ész, a kar
Munkáljon össze követvén igéd!
Míg öröklétet nem lel a magyar
S egy új nagy népet az emberiség.
Ki vértanú vagy, szent vagy, glóriás,
Ébredj közénk! elhagyván mennyedet,
Világtalan jós, küzdő óriás.
Nevelj minékünk új Széchenyiket!

Ezután a szoborbizottság elnöke, Dr. Kaizler György alispán átadta a Wesselényi-emléket rövid beszéd kíséretében Zilah város hatóságának, melynek nevében a szobrot báró Diószeghy Zsigmond polgármester szintén beszéd

kíséretében vette át és ünnepélyes ígéretet tett a város közönsége nevében, hogy az emléket kegyelettel fogják őrizni és gondozni.

Az ünnepélyt a zilahi dalárda zárta be a Hímnusz eléneklésével.

A leleplezés utáni hetekben a közeli és távolabbi községekből valóságos népvándorlás indult a szobor megtekintésére.

„A Réz, Meszes és Bükk koszorújában, a Hámozó-Ér öntözte vidékén szobrot állítottunk a nagy Wesselényi Miklósnak.

Kigyúlt fáklója az árvízi hajósnak. Látjuk újra a hegyek ormai felett felragyogó fényét, melyet egyszer már elvesztettünk vala szemeink elől – sorsunk ütköző, hánykodó hullámain.

Ott áll a Nagy a zilahi Kossuth téren, fényben visszatérve, diadallal, a nemzet koszorúival elhalmozva.”³

Szinte egy évszázada áll Wesselényi Miklós szobra Zilah főterén. Sok mindent átélt ez idő alatt. Átvészelte a két világháborút, volt tehetetlen „rab” is, bedeszakázva várta, vártuk, hogy a hegyek ormai felett újra felragyogjon fénye. Elzárták előlünk, de a deszkákon is áthatott híressé vált jelszava, a „NUNQUAM RETRO”. A „NUNQUAM RETRO” lehetne mai nemzedékünk jelszava.

„Ott áll a Nagy a zilahi Kossuth téren, fényben visszatérve, diadallal...” Ott áll most is Wesselényi ércbe öntött szobra: „tiszteletet keltően és mégis, mégis aggodalmakat ébresztő, megújuló figyelmeztetésként”.

---

³ Uo. 560. – Részlet Dr. Petri Mór beszédéből, melyet az Erdélyi Irodalmi Társaság előtt mondott el 1902. nov. 2-án, a Wesselényi emlékére tartott díszülésen.

Az „árvízi hajós” naplója

(Részlet)

1838. március

13-ikán kedden írtam. Szép nap. A jég körül jártam. Temérdek ember a Duna partján. Csapodyval a kaszinó vendéglőjében ebédeltem. Ebéd alatt indult meg a jég; darabig csendes méltósággal, robaj nélkül ment, később megállott, s az emberek újra kezdettek rajta jární. Öt órakor újra megindult, s nemsokára tornyosulni kezdett s főni és forni, a jégtömegeket duzzadva emelő s újra szétzúzó hatalma a dühöngni készülő Dunának. A víz már partja-in túl lejtett, a kökoralátoknak már csak tetői látszottak, s helyenként a most csinált ganajgátig terjedt. A böszült folyam a váci töltést átszakasztotta, de a jég folyvást haladván, a nézők csoportja s majd minden azt hitte, hogy már kiöntötte mérgét. Én is ezen reményben színházba mentem. Beatrice di Tendát adták legelőbb és Schodelné igen szépen énekelt. Még nem volt vége a darabnak, midőn híre futamodott, hogy a víz már benn van a városban. A Duna felé siettemben a víz még csak szivárgott át a kiségyon. Hazamenvén lovat nyergeltetni, midőn a város piacára értem, már omlott a hullám a Váci utcán lefelé, bajjal tudtam ezzel szembe s csaknem hasig vízben lovagolni. – Már a német színház és Dorottyá utca is borítva valának vízzel. Károlyi Györggyel Széchenyi szállására lovagoltunk, onnan ki az országyuton a linea felé, ezen még innen értünk oda, hol a víz keresztülzárguldott a Theresia- és Józsefváros felé. Azon biztosításra, hogy a víz már száll, visszatértünk, s én azon hiedelemben, hogy ezen ijesztéssel s látványadással ősz Dunánk be fogja érni, éjfélt után hazamentem.

Midőn leszálltam szegény Hozd-alám-omról, nem gondoltam, hogy ez lett legyen rajta utolsó lovaglászom, s midőn ágyamba feküdtem, hogy én e házban is többet ne háljak. Alig szenderedtem el, midőn János azon hírrel jött be, hogy már kapunk előtt a víz. Átküldöttem, hogy Tánzeréket költse fel. Magam is átmentem, de lakásom előtt már térdig vízben. A félrevert harangok kongása s a még csak helyenként felrémuült nép süket moraja, mely az éj csendjén keresztül mint egy baljóslat hangzott, az egésznek keblet szorító alakot adott. Én megvallom, még mind azt hittem, hogy az ár már elérte felső fokát, s csakhamar szállni is kezdett a víz szállásom előtt is. Tánzeréket s a gyermekeket bátorítottam, a víz oda még nem hatott volt, s csak megnyugtató-sukra nézve tartottam helyesnek, hogy kapujok alatt minden cselédség s lovászszág gátcsinálással foglalatoskodott.

Kevés idő múlva fellebb kezdett a víz emelkedni, s egy kívülről jövő fertálymester tudtomra adtam, hogy a soroksári töltésen keresztül tódul a víz. Vesztélyt – megvallom – az enyémekekre és tájékunkra nézve még akkor sem

gyanítottam, mégis kértem Tánzeréket, hogy ha a víz növekszik, menjenek át szállásomra, gyermekeimnek pedig tüsténti átvitele iránt rendelést tettem. Ezzel reggeli 5 óra tájban beindultam a városba, hallván, hogy a városházánál vannak csolnakok, oda szándékoztam, onnan oda evezendő, hol szükség leend.

A Kígyó utcát már csaknem egészen víz alatt találtam, előbb térdig, majd övig gázolva haladtam, s megtérni már nem akarván, nyakig érő vízben értem a várospiacra, hol egy ladikot sem találtam. Ezen sikernélküli fürdésből visszajövén, alig léptem szárazra, midőn minden ruhám testemre kezdett fagyni, s míg Helmezczyhez értem (Trattner-Károlyi házban, alig egypár száz lépésre), már jégkéreg borított. Kénytelen voltam itt levetközni s egy darabig mulatni, míg dermedő tetemim valamennyire felengedtek. Ha lábamon lévő sebeim arra nem kényszerítenek – gondolom –, erőt tudtam volna a hidegben venni. Hazaküldtem köntös és felsőruha után. Későn érkezett azzal János, mert már egy darabig ladikkal kellett jönnie. Mihelyt felöltözhettem, csolnakot keresni indultam a Sebestyén piacra, ott jövő-menő hajókat s temérdek népet találtam.

(14-ikén szerdán.)

E szomorú napnak reggelén 7 és 8 óra közt egy ladikra ültem, mellyel éppen Havas szenátor jött. Vele a belváros utcáin evezünk s a Váci, Kishíd, Aranykéz és más utcákból hordtuk a menekvőket a Sebestyén piacra. Én evezni és kormányozni kezdtem, s a nevezett és a Leopold, Kalap és Apáca utcákból többször rakodtunk meg. Havasnak minduntalan mondtam, hogy e tájból ki s a Ferencváros apróbb, alacsonyan fekvő utcáiba menjünk, de hiába. Szenátorról szenátorra jártunk, kérdeve: akarnak-e menni, vagy kell-e valami? Bosszúság emésztett a drága, a pótolhatatlan időt így elveszve látni. Képzelttem, hogy a külvárosok szegény lakosai kis házacskáikban minő rémületben lehetnek, de hogy annyi ezer élet forog veszélyben, azt nem gondoltam. Ha a házak összeomlanak – mely néhány óra múlva kezdődött –, tudtam volna képzelné, erővel is rákényszeríteni Havast a veszély helyére sietni.

Szinte délig evezünk benn a városban, ezen munka sem volt egészen hiába való, mert ha nem éppen jelen, de sietve közelgő veszélytől mentettünk meg sokakat. E tájon számos hajók jártak le és fel s talán több, mint amennyire szükség volt. A segíteni sietők közt kevés ismerőst s mágnásaink és ifjú uraink közül egyet sem láttam. Végre Csekonicis jelent meg egy hajóban Dessewffy Auréllal; örültem látásokon; kérdésekre, merre veszik útjokat s hol fognak dolgozni, ezt vevém feleletül Csekonicistól: „Ich suche einen Stall für meine Pferde.” Botránykozás, borzalom fogott el ennek hallására. A Sóház és Molnár utca felé a lövőhely háta mögött értünk ki a Szénapiacra. A ref. templom előtt sebesen rohant a víz keresztül, de még oly kicsiny volt, hogy a hajóból kiszállva kellett azt egy darabig húzni. Innen az Üllői útra mentünk,

Józsával és Radniccsal találkoztam, kik megnyugtattak afelől, hogy gyermekeim, Tánzerék mindnyájan s Bártfayék bátorságos helyre vannak víve. Ezt hallván, nem is eveztem a Károlyi-majorig, hanem azon inneni apróbb házak fedeleiről szedtük le az embereket. Volt lakásom kapujának feléig volt a víz emelkedve s az épület hátulsó szárnyának közepe már összeomolva. Néhány teher embert vittünk az országút még szárazban lévő részére (a múzeum előtt), s ezeknek jó szolgálatot tettünk, mert ahonnan hoztuk, a ház nemsokára vízbe dőlt.

A József és Stáció utcából harsogott a segélyért kiáltók lármája, ide siettünk; sokat volt szerencsénk megmenteni. Már akkor kezdettek a házak omrani és dűledezni. Ezeknek ropogása, zuhanása, a vizek között emelkedő porfellegek, a rémítő sikoltás, sírás, ordítás borzasztó képét mutatta a dülő enyészetnek.

A Múzeum, Pacsirta s még sok más, úgymint a Tavasz, Városmajor, Ősz, Vadkecske, Gyöngytyúk utcából soknak, igen soknak mentettük életét.

Kieveztünk a Kerepesi útra, s azon keresztül a Füzfa és Síp utcából rakodtunk meg egypárszor emberekkel, kiket a Prónay Albert lakásával szemben a Huszár-ház mellett tettünk szárazra.

Reggel óta kétszer is változtak evezőink – ketten voltak –, én eveztem és kormányoztam. Havas délután 5 óta tájban szárazra szállott. Én vissza a romok és dűledező házak közé. Midőn egyszer megint jól megterhelt hajómmal a szárazhoz értem, Prónay Albertet láttam meg altánján másokkal együtt pipálni. Felkiáltok hozzá: „és te itt pipálsz”? Ennek volt sikere, mert visszatértemben sem az áltánon, sem otthon már nem volt, hanem ajtókból összeszegezett talpon elevezett és munkához látott. Kossuthék s a Schodelné ablaka alatt (a Salvator-gyógyszertár felett s azzal szemben) több ízben mentem el s biztatva szoltam velök és ígértem, hogy eleséget fogok nekik vinni. Schodelné azonban kiköltözött szállásáról, Kossuthékat jó erős és magas lakásukban éppen nem félhettem. Azonban alkonyodni kezdett, s a borult égből köd és hózivatar szállott le, az estét siettetni s az éjjelt feketébbé tenni.

Soha nem értem ennél borzasztóbb estét és éjjelt. Leírni az én tollam és talán senkinek is tolla nem képes. Az egészének minden egyes vonása olyan, mely már magában egy-egy rémítő képet alkotna; s százanként oly jelenetek, együtt és egymással vetélkedve, melyek közül csak egynek is látása életfogytáig megmaradó borzasztó emlék. A dűledékek, házromok, jégtömegek, bútorok, gerendák s minden más akadályok közt csak alig s a legfeszültebb munkával lehetett a szűk utcákon haladni, honnan jött, hol volt s hova igyekezett az ember, mindenütt a roskadó épületek és fedelek lezuhanása fenyegette. Hol elől, hol hátmögül, hol oldalfelől omlott egy-egy épület össze. Csak ezeknek dörgő, ropogó, csörgő lármája nyomta el időről időre a kétségbeesők hasító sikoltásait és segítségérti már rekedt könyörgéseit. Tízfelé is akarván s kellettven menni s csak egyfelé mehetni; százat is látni egyszerre veszélyben s annak egyszerre csak harmadán segíteni s a többit a halál torkában hagyni;

visszaautásítani a már merülésig teli hajótól az atyát, a férjet, kinek gyermekei vagy felesége már benn vannak s ezeknek jajjait s zokogását hallani oly valami, mit képzelné is borzasztó, de tapasztalni s százszorosan tapasztalni szívet repesztő.

Már csaknem 12 óráig folyvást és szakadatlan evezvén és dolgozván, átázva s elkényszeredve kifogytam erőmből, hajósaim is újra enni és nyugodni akartak s a munka további folytatására reá nem vehettem.

Így kénytelen voltam Prónay szállásánál, hol alul fogadó van, kiszállni. Ezen kénytelenség gyötrelmét s kínját az enyhítette valamennyire, hogy az enyémen kívül még dolgozott vagy két hajó ugyanazon a tájon. Mégis bajosan tudtam volna ezen kénytelen nyugvást eltűrni, ha a fogadóban egy pár új evezőt s munkám folytatására a Prónay titoknokát, Füredyt s fia nevelőjét, a derék Teichgräbert nem kapom; ezeket elküldöttem hajómmal, azon nyugtató gondolattal, hogy ők nyugodtak levén, többet fognak tehetni, mint nekem s evezőimnek lankadt karjaink. – Ettem és ittam, mi jólesett a temérdek fáradtság után s annak érzetében, hogy megérdemlem falatomat.

Mintegy három órát pihentem. Azalatt Prónay Albert is előkerült, kapitány Behrenddel, más hajón, melyet valahol requirált; ő is darabig nyugodt s tovább evezett. Prónaynál tudtam meg Bükytől, ki odamenekedett, hogy a szegény Hozd-alám-om vízbe fült. Más két lovamról se tudta megmondani, hogy hol vannak.

Tíz órakor szálltam megint vízre s a réműletek jelenetei közé. Jól fogott, hogy az este s ez éjjel hajósaim mind gajdosak voltak, józanon bajosan meretek volna oly helyekre menni, honnan kellett gyakran a szerencsétleneket kihozni. A szűk Síp, Füzfa, Kis és Nagy Diófa, Kis- és Nagy Kereszt, Nyári, Kis Mező s Akáci utcákon bolyongtam ez éjjel. A haladást gátló akadályok mindinkább szaporodtak. Előbb a legtávolabbi jajok felé törtünk, s így a közelebb esedeklők mellett irgalom nélkül el kellett mennünk; de ama távollévőknek is többnyire csak részeit lehetett elhozni, a végveszély félelmi közt hátramaradóknak gyakran becsületszavamat adtam, hogy semmi el nem távoztathat hozzájuk visszatérésemtől, s ez adott szó lehetlenné tette visszatérő utamban másokra s a legmegszorultabbakra is hallgatni. Oly szerencsés voltam (hála érte a mennyek urának), hogy sem kiknek ily ígéretet tettem, sem másoknál, kiket romok tetején vagy düledező fedeleken voltam kénytelen hagyni, egyszer is későn nem jöttem s rendre mind kimenthettem; többször megtörtént ellenben, hogy házak és fedelek, honnan öregeket, asszonyokat, gyermekeket s csecsemőket szedtünk le, alig távoztunk velük egy-két száz lépés- vagy ölnyire, rémítő robajjal zuhantak az egy-, sőt helyenként kétölesnél is mélyebb hullámokba.

Éjfél után a hold, habár sűrű fellegeken keresztül is, elevenítette az éjsötétségét, mégis mennyit nem adtam egy fáklyáért; csakugyan szerencsémre volt egy lámpásom s egy templomi nagy viaszgyertyám. Öt óra tájban megint Teichgräbernek adtam hajómat által, hogy azzal visszajövetelemig dolgoz-

zon; gyermekeimet indultam keresni s Bártfayékat, éreztem, hogy szabad s illő szívem ezen vágyát most már teljesítenem. Az Országúton s Hatvani utcán még találtam szárazat s csak helyenként kellett gázolni. Helmeczyhez mentem, s tőle megtudtam, hogy a gyermekek s Bártfayék nem nála, hanem Károlyi György belső házánál vannak. A Kolbacher utca szögletén már sok vizet s egy üres ladikot találtam, éppen birtokába akartam magam tenni, midőn birtokosai vagy akik magokat ezúttal azzá tették, jöttek: ezek a Kalap és Leopold utca felé kerülve a Károlyi-házhoz vittek. Bosszúsággal kellett néhány üres hajót heverni látnom, míg a külvárosokban azokkal annyi emberéletet lehetett volna megmenteni, de még nagyobb bosszúságom volt, midőn a György háza előtt egy veszteglő hajót találtam, melyet ő egész estve és éjjel ott tartatott. Nyíltan megmondtam neki, hogy ezt tenni most nem szabad, s hogy minden perc egy-egy elveszett étellel bélyegez ily önség szülte tettet. Hajósait elküldöttem a jöttömben talált hajók valamelyikének elhozatalára; neki szóltam, hogy az övét emberei közül lássa el evezőkkel, s menjünk dologra, feleségét pedig majd reggel vigye Budára, mert a víz untalan nőtt s már a belvárosi házak is ropogni s hasadozni kezdettek... „Embereim – úgymond – alusznak.” E hideg vér vagy inkább tehetetlen lágyság meglepett; végre mégis két kocsis és kertésze találkozott. Míg az elküldött hajósok megtértek, gyermekeim ölelésére siettem, őket frissen s jó szobában találtam, Rózsit minden félelem nélkül. Szegény Tánzerék sokat szenvedtek: terhes beteg fiukat előbb az én szállásomra s onnan hajón ide költöztetni s minden vagyonkájukat víz alatt tudni, keserves helyzetbe tette.

Megjövén a hajónk, két hajóval útnak indultunk. Megint a magam helyén s teljes erőben éreztem magam. Mindezen rémítő jelenetek közt, melyeknek eddig a hullámok tetején közepette voltam, számtalan keservet és gyötrelmet, de sok édest és mennyeit éreztem; általában pedig meg kell vallanom, így veszélytől és borzalmaktól körülvéve érzettem, miszerint ily helyzet s ily munkásság elemem. Fejemet tisztábban fontolórnak, véretem nyugodtabban folyónak s inaimat erősebbnek talán sohasem éreztem. Károlyival a Stáció utcán mentünk le, néhány utcát bejártunk, itt már kevés embert találtunk, mégis meglehetősen teher menekvőkkel értünk az Ötpacsirta és Sándor utcán keresztül az Országút még víztől ment részére. Itt a múzeumon jóval felül Károlyi is kiszállott, feleségéhez sietvén. Ezalatt már megvirradt, s a felkelő nap e szomorú reggelen

(15-ik csütörtökön)

egy tengerre s ezreknek abba temetett vagyonára és romtömegre terjesztette halvány sugarait. Hol még 24 óra előtt munkás polgárok, boldog családok köszöntötték életadó feltűnését, ott most a szélesen terjedt hullámsír felett síri csend függött, mit csak a gyéren még álló házak zuhanása s imitt-amott hangzó segítség-kiáltás szakított olykor meg. Bútorok úsztak a romok közt, s min-

dennemű portékák, sok véres verejtéknek gyümölcssei s azok közt vízbe fűlt lovak és marhák. Tükrök, családi képek, zongorák, ágyak, ágyneműek, bölcsök, gerendák, ládák, kapuk, cifra ruhák, kalapok, fegyverek borzasztó vegyületben lebegtek a vízen vagy függtek a dűledékeken, mint a bősziült elem kegyetlen szeszélyének játéka, s mindezeknek tulajdonosaik vagy a romok közé temetve, vagy ínségök és veszteségök marcangoló érzésére megmentve. Számptalan kuttyák ordítottak a tóduló árból még kinyúló fedéltörédekeken vagy deszkákon keresve menedéket. Láttam egy szép nagy ebet egy összerokadt fedél tetejére hozott házi bútorok és portékák mellett; már csak ő s a holmik egy része volt víztől ment; közel evezvén el, hívtuk hajónkra, de ura vagyonát védve s morogva maradt helyén.

Mind ma, mind a múlt éjjel legborzasztóbb volt az, hogy sok ház előtt kellett elmenni, melynek kapuján a szinte boltozatjáig emelkedett víz miatt bevezni nem lehetett s az épület hátulsó részéből harsogó kiáltásokat hallani kellett, anélkül hogy a szerencsétleneken segítni lehessen. Az Üllői útra menve s onnan balra a Serföző utcán be, a Józsefvárost majdnem egészen letarolva találtam, még sokat találtunk utolsó ínség és veszély közt küszködve s több ízben vittünk megmentetteket a Ludoviceumhoz.

A számptalan lelket rázó jeleneti közül ezen gyászos másfél napnak sohasem fogok egyet, a Práter utcában, elfeledni. Egy leroskadt fedél lebegett pár töredékny fán megakadva a legalább másfél öles víz felett, s ezen minden pillanatban lezuhanandó fedél tetején mintegy harminc kétségbeesett, ezekhez néhány ölnyre egy emeletes háznak első fala még állott s azon első falhoz egy fatornác volt ragasztva, mely minden percben roskadni készült harminc személynél többől álló terhe alatt. Hajómra harmincnál több alig fért. Mit tenni, melyiken segíteni előbb? Az asszonyokat csecsemőikkel, gyermekeket s öregeket egybe szedtem mindkét helyről. Midőn ezekkel sietve el akartam evezni, mentől előbb visszatérendő, terhe alatt mélyebbre süllyedt hajóm megakadt azon kertben, mely felett üresen a ház udvarába bementünk; tovább kellett fél óránál kínlódnunk s szüntelen a bizonyos veszélyben lebegők kiáltási közt, s hallván és látván a halál félelmével küzdők verejtékező gyötrelmét, végre mi is verejtékeze kiszabadítottuk hajónkat. Szerencsére utunkban egy hajót találtunk, mely kérésre a hátramaradottak szabadítására sietett.

Midőn megmentetteimmel a Ludoviceumhoz értem (az Üllői úton fekvő utolsó fogadónál tettük az embereket szárazra), öt ember támadott meg azon állítással, hogy a hajó övék. Igyekeztem ígérekkel reábírní, hogy velem tovább evezzenek s munkánkat folytassuk, de mindhiában, nekik vagyonukat, portékáikat s lovaikat kell – mondták – megmenteni. Verekedést kezdeni nem akartam, az öt megtámadót többen is pártolták s így kénytelen voltam kiszállni s vesztegelni, midőn még oly sokat tehettem volna. Ekkor Kelemen is velem volt. Felőlök ma reggelig semmit sem tudtam. 8 óra tájban Kiss Károlyt láttam az országúti kiszállónál, s tőle értettem, hogy Kelemen még az

összezasadt és roskadással fenyegető „Két oroszlán” vendégfogadóban van, oda eveztem, s az első emeletről levettük.

Hajó nélkül maradván, darab ideig, a szörnyű néptömeg közé szorulva álltam – kínos helyzetben, mert mi lehet kínosabb, mint a legüdvösebb munkától ily módon lenni elzárva? Kértem, ígértem, de hajót nem kaphattam.

A pusztulás mindezen rémítő óráiban sok becstületes ember volt, ki fáradtságot s veszélyt nem kerülve mentette az embereket, de sok gonosz lelkű is találkozott, ki a kétségbeesők esdekléseire nem hallgatva, alacsony kapzsiságának hódolt s csak roppant fizetésért segített a tehetösebbeken, és találkozta számos zsványok, kik deszka- és egyéb töredékekből talpakat alkotván össze, a szerencsétlenek vagyonát rablották. – Míg a Ludoviceum táján kellett vesztegelnem, láttam ily zsványokat zsákmányukkal érkezni, a birtokosok messziről megismerték tulajdonukat s elibök siettek, de még amazok állottak felebb s a szegény kárvallottak köszönték, hogy verést nem kaptak. A közvarban senki sem fogta vagy foghatta pártjokat.

Jött egy hajó, 50 mázsa húst a városba viendő, ezzel akartam bemenni, de soká piszmozgott. Azonban Péchy Ferenc érkezett Bedekovicssal, ezek behoztak. Sohasem hittem, hogy még Péchynek valami hasznát vegyem. Péchyről meg kell vallani, hogy becstülettel viselte magát s a veszély alkalmával sokakon segített. A Szénapiacra érván, egy nyitva levő boltnál s mézsárszéknél ők húst és kenyeret vettek, s azt az öreg Bedekovicsnénak és Iriz Bornemisszának vittük. Ezzel ők letettek a Károlyi-háznál. Bártfayékat éppen Budára indulóban s ebédjük végénél találtam. Farkasésséggel láttam az evéshez, s a homeopáthiát félretéve, bort ittam. Ily alkalommal s ily munka mellett jó, talán szükséges is a bor.

A Károlyi-házba néhány száz menekvő vette magát. Hajóm már nem lévén s darabig nem is kaphatván, a házhoz szorultakat igyekeztem bátorítani; számokra húst és kenyeret vitettem, Walther, a Károlyiék levéltárnoka, a levéltárért sopánkodott, mely roskadó szállásán maradt; tanácsomra 40 fírt pénzen fogadott egy ladikot, mely azon rövid utat 3-szor megtegye. Az írások felrakására nem tudtunk a Károlyi sok drága kenyérevői közül senkit is kapni, s mikor idegenek által felrakva a ladik megérkezett, emberei cigárójukat szíva veszteg nézték, s midőn reájok kiáltottam, beljebb vonultak és tovább dohányoztak. György már átment volt Budára. Azonban a víz untalan nőtt, s vele nőtt a menekedettek rémülése; ezen épületben is hasadékok mutatkoztak, kivált azon részén, hol Tánzerék s gyermekeim voltak. Ezekkel lenni kötelességemnek ismertem, de kötelességemnek újra segíteni és menteni menni.

Újra hajót kapván, megint a hullámon voltam s táguatabbnak éreztem keblemet. Wartensleben felesége s leányai könyörögtek, mennék az öreg után; ezt elhoztam, s hoztam másokat is, többek közt Boronkay asszessor fiait. Estefelé a víz már akkora volt, hogy a György házának kapuja közt hajóval a fő grádicsához lehetett bevezni. Éppen megmentettekkel érkeztem be, midőn egy talpon hoztak egy szegény asszonyt, ki azelőtt alig egypár órával szült; a

talp széles lévén, nem fordulhatott a grádicshoz, övig kellett a vízbe menni a szegény asszony kiemelésére; midőn pamlagjánál fogva egyfelől emeltem s vittem, ijedtében úgy megfogta karomat, hogy mind az öt ujjá meglátszott. A szegény asszonynak gyermeke sehol sem volt s azt csak másnap hozták el ösmerősei, kik magukkal elvitték volt.

Az éjjeli és mai feszült munka, ázás, fáradság, sebek és ütések pihenni kényszerítettek. Dr. Hermann szobájában levetkeztem, s kevésre ledőltem, a lankadság erőt vett s elaludtam. Miután vagy egy óra múlva felkeltem, nem tudtam már hajót kapni, bármennyire kértem, bármit ígértem, de az ablak alatt elevezők közül egy sem állott meg s így kínos munkátlanság közt kellett a református templom és a Cukor utca felől a segélykiáltásokat hallani.

Éjjel érte el a víz magassága legnagyobb fokát; a főgrádicsok negyedik fokájá jött. Ekkor 29 láb 7 hüvelyk s 5 linea volt a Duna legalsó állása felett.

16-án, pénteken

reggelre szállni kezdett a vízözön. Azon hajó, melyet tegnap, ma reggel jókorra fogadtam volt, nem jött el, s mást kellett szereznem. Emberek már nemigen voltak menteni valók, s kik még némely épületek hátulsó részeiben lehettek, azokhoz még fémi sem lehetett; elmentem tehát Tánzerék, Bártfayék s magam portékáim után. Az enyémekek nagy részét az emberséges János, Podmaniczky Jani segítségével, már megmentette volt. Holmi apróságon kívül csak egy puskám veszett oda, de Tánzerék s kivált Bártfayék igen sokat vesztek. Kedd óta ma ültem először rendesen ebédhez, s gyermekeimmel ettem.

Károlyi István ma is, tegnap is megfordult itten. Ő a menőknek Fóton és Palotán helyet és ételmezt készített, s már sok kenyeret szállíttatott be. Általában a környékbeliek, sok helységek s birtokosok, mihelyt a szerencsétlenség első hírért vették, vetélkedve küldötték az eleséget a városba s a szekeket a város széleire a távozók számára. Károlyi György és Lajos is átjöttek ma és kenyeret hoztak Budáról. Mondják, hogy István főherceg is több helyeken megjelent. Károlyi Lajost vittem hajómmal a Franciskánus piacra, honnan Györggyel együtt Budára vissza menendő. Az oskolautca szögletén álltam hajómmal, midőn egyszerre hangzik s száz száz visszhangozza: „Die Curia stürzt ein!” A Curia előtt csomóban álló néptömeg nyakra-főre rohant a szemben álló templomnak, de egymás hátán lévén, nem fért s egymást gázolta, nekirohantak a víznek s hajóknak, éppen több úri asszonyok, Rizi és Teri Orczy, Nina Czapári (Szapáry) s mások is, Budára költözködők ültek a hajókon, a rémülés s zavar szörnyű volt. Beugrottam hajómból a vízbe, s előbb Károlyi Lajost, ki már előbb szárazra kelt volt, aztán Orczy Gyurit ragadtam kézen, jönnének a Curia elébe megmutatására annak, hogy nincs veszedelem, egyik sem jött, s egypár katonatiszt sem, kit hasonlólag felszólítottam, sőt ezek közül az egyik, midőn mutattam nekik, mi mozdulatlan áll a Curia, azt

felelte: „Ja, es ist wahr, das Gebäude stürzt nicht ein, aber es brennt.” A melegen süttő naptól ennek s minden épületnek fedele párologott. Így nem kapván senkit, ki jöjjön, egyedül szaladtam a Curia előtt üresen maradt térre s kiáltottam a népnek, mennyire rekedt hangom engedte. Így nevetségesre változva múlt el a panicus, vagy amint az öreg Bethlen Dániel szokta volt mondani: pannonicus terror.

A Várospiacra s a Váci utcára kerülve, a Zsibárus utcán fel az invalidusok épületéhez mentem lovaimat felkeresni, melyek – mint ma reggel megtudám – előbb a „Zrínyi” vendégfogadóba s onnan ide menekedtek. Egy folyosón szabad ég alatt találtam őket felborzadt szőrrel s Jóskával együtt dideregve, ki – mint mondják – a lovak mentése körül derékul viselte magát, a lovakat ellátuk a Károlyi-háztól hozott zabbal s Jóskát egy bundával láttam el és pénzzel. Visszavezésem előtt több ismerősöket láttam a szárazon, Földváry asszesszort, Lónyay Gábrist, ki háznépével reggel átindult, de azoknak félelme miatt kénytelen volt visszatérni – s többeket General Brettfeld látott meg, s hozzám futván nyakamba borult; ötet formaruhájában, engem a víz és sártól szennyest – sed non indecoro pulvere sordidum – megölelni látni s a generálist látni az üldözött Wesselényi nyakába borulva, feltűnő látvány volt s oly látvány, mi a jelenvolt sokaságnak is nagyon tetszett. Itt hallám előbb, hogy nevem mindenfelé szájról szájra hangzik s a nép áldásának tárgya vagyok. Ennek megérdemlésének eddigi tudása sokkal magasztalóbb, mint megnyerésének mostani tudása.

Az invalidusok épületében sok ezer kapott menedéket, a vármegye háza s a Ferenciek kolostora is tömve volt. P. Albachnak szobájában – mondják – egy egész leánynevelő intézet tanyázott. E helyeken kívül csak a Szerviták, a József- s a Nagypiacnak egy része maradt szárazon. Ma már sok kenyeret hordottak s osztottak szét; húsban sem volt szükség. A Ferenciek piacán szabadban vágták s árulták a húst. Visszamentemben a personalis lakásánál tudakoltam: ott van-e még s nem akar-e Budára menni? Cselédje azt felelte, hogy lakásában fog maradni. A Sebestyén-piacon Czápáry Ferencet láttam kenyérral teli hajóval érkezni. Ő – mint mondják – az egész idő alatt emberül dolgozott.

Újra az Üllői útra veztem a Tánzerék s mások holmija után. Midőn visszatérek, lakásom előtt egy deregélyt látok állani, amelyben levő emberek azzal foglalatoskodnak, hogy csáklójokkal szobám ablakát beverjék; nem képzelhetvén egyebet, mint hogy rablani akarnak, hallgatva közeledtünk hozzájuk s már mellettük voltunk, midőn mondtam, hogy ezen ablaktörési fáradságtól valóban megkímélhetnék magokat. Ekkor látám, hogy Csapody az ablaktörető. Ő budáról néző csóvel látta, hogy lakásom tornácán áll János a kutyákkal; ez az alatt volt, míg János a holmival megrakott csónak visszajöveteléig összerakás végett a háznál maradt. A jólelkű Csapody mindjárt áthajózott Budáról, s az udvar felől s az utcából is hiába kiabálván, az ablakot törtette be, hogy Jánost, ha még ott lenne, kiszabadítsa. Midőn szerdán Bártfayék,

Tänzerék s egy rakás szomszéd – kik mindnyájan az én szobámba szorultak volt – menekedtek s az ablakot lajtorján mászták le, János a kutyáimat nem hozhatta le s ezek étlen és szomjan voltak a szobákba zárkózva ma reggelig.

Minő örömük volt szegényeknek, midőn reggel megláttak. Én is örültem és nem is kis öröm ily jó s hűséges állatokat megmentve látni.

Kutyámról jut egy furcsa eset eszembe, egy azon sok közül, amely a napokban a teméntelen szomorú és borzasztó jelenet közt hol bosszúságot, hol nevetést gerjesztve előfordult. Egy roskadó kapu közt bevezünk az épület hátulso része fedelén levő emberek szabadítására, szerencsésen lecepeljük és örülünk, hogy a veszélyes kapun keresztül szabadba értünk; ekkor mentetteinknek egyike bögni kezdett: „Mein Pu, mein Pu”; mindent feledve nekitörtünk a kapunak s be az udvarra, „Wo ist der Bub?” kiáltottunk; ekkor sül ki, hogy emberünk nem Pubja, hanem pudlija után sopánkodott, a jó pudli nem mutatta magát, keresésére pedig időnk felette drága volt.

Az Üllői útról befelé menve, a református templom grádicsai tetején éppen az ajtó előtt láttam két hordó bort csapon s egy marhát nyúzni, melyet éppen akkor ütöttek volt le. A víz dél óta szemlátomást szállott, s már estig néhány lábnnyival apadt. Azonban a belvárosban még most kezdtek az épületek inkább hasadozni s roskadozni.

Mint a pincékben a víz fogyott, úgy növekedett sok pince és épület süllyedése és repedezése. A Károlyi-háznál is jónak láttam a gyermekeket oly szobába költöztetni, mely alatt pince nincs. Így napi munkámat mára bevégezvén, estve 9 óra után kenyérrrel és hússal tömött kosárral elindultam Jánossal együtt szegény Kossuthék és Nettiék felkeresésére. A Cukor utcán s Országúton víz nélkül lehetett a Kerepesi útra menni egészen a Magyar Színházon túlig, de itt már víz volt. Egy soroksári kis lélekvesztőt találtunk, s azzal elvittek a Salvator gyógyszertárig, vagyis Csepcsányi-házig, hol Kossuthék laknak. Az első emelet csarnokában egy pár lovát találtam Csepcsányinak, egy emberre is akadtam, s ettől megtudtam, hogy Kossuthék, Csepcsányiékkel együtt, Maglódra mentek. A ladikosoknak mondtam, hogy egy vagy két óra múlva visszajövök s reggelig az apróbb mellékutcákban fogunk tartózkodni.

Nagyhid utca, Theathrum- és József-piacon keresztül a Szél utcába mentünk s mind szárazon, a Marcibányi-ház előtt már vízben gázoltunk. Itt egy csolnakra akadtunk, de ez úgy meg volt fenekelve, hogy hosszas kinlódásunk után sem tudtuk víznek eresztetni.

Fáklyadarabunk, amelyre a Károlyi-háznál tettem volt szert, eddig jövet kétszer is elaludt; itt a házmesternél újból meggyújtottuk s továbbgázoltunk; én elől egy hosszú rúddal tapogatva, hol áll vagy hol van beszakadva a kövezés. A Szarka utcánál mentünk a Dunasorig, itt helyenként szárazra találtunk, felhatoltunk egészen a most épülő Wodianer-ház felső széléig, de itt az állások alatt s kövek és gerendák közt bajosan lehetett a hasig érő vízben haladni; a szegleten pedig hatalommal rohant a folyamba visszasiető víz, a Veréb utcából ki, s hosszú rudam oly mélységet mutatott, melynek a hullám sebességé

s az úszó mindennemű zaklatás miatt én jó úszó sem foghattam neki, vagy a víz rohanása a Dunába sodor. – Így vissza kelle térnem, s a szegény asszonyt két gyermekével – hihetőleg – éhezve kelle hagynom.

A Kerepesi úton levő csolnakocskához akartam menni, s előre örültem, hogy a már apadt vízzel oly helyekre mehetek, hová tegnap jutni nem lehetett, még reggelig talán néhány embert megszabadíthatok, de fáklám elaludt, mert rossz is volt s az eső is esett; nem tudtuk többé meggyújtani, az éj pedig oly sötét volt s azon elpusztult helyek, hova szándékoztam, romokkal annyira borítvák, hogy haza kellett indulnom. Az Úri utca felé akartam menni, de vizsgálórudam a „Fehér-hajón” túl, hol már vízben kellett gázolni, szakadást mutatott, s ezért a Nagyhíd utcára kerülve értem éjfél után haza.

17-én, szombaton

Reggel Lónyay Jánoshoz mentem, ki a nádor által e napokban királyi biztossá neveztetett ki. Lakása előtt (a Károlyi-házzal szemben levő szegletház) Seeberrel, a polgármesterrel találkoztam, ő is Lónyayt kereste, de ez már összehasadozott lakából el s a vármegyházához költözött. Odasiettem, Dubroviczky könnyező szemekkel magasztalt s ölelt meg Lónyay előtt.

Jelentettem Lonyaynak, miszerint a víz már jóval kisebb levén, lehetne még oly embereket megszabadítani, kikhez tegnap férni nem lehetett, s kérttem, adna a város és megye részéről segédeket, kikkel hajókat szerezhessek s e szerencsétlenek mentésére küldhessem. Ő városi és megyei lovaskatonákat adott mellém, s fiatal mérnököket adott rendelésem alá. Én ezeket s még egy-pár fiatalembert – egyiket, a derék Teichgrubert, a Kerepesi útra és a kecskeméti kapuhoz küldöttem, hova szándékoztam a szerzendő csolnakokat gyűjteni. Magam lóra ültem, s hajdúimmal hajók után jártam, szereztem is többeket, szép szóval, erővel, ígérettel.

Midőn legjobban és egész hivatalos fontossággal parancsolgatnék, a jó sárgám e szokatlan jelenettől meglepve, azt fogta gondolni, hogy nem én, hanem valami hivatalbeli ül hátán, ilyet pedig ő sem szeretvén, a víz közepébe dobott; még a vízben voltam, midőn esetem okának ezt gyanítottam; azonban felszedvén magamat s újra hátára kapaszkodván, láttam, hogy hátulról jött egy hajó orrával lovam lába közé s ettől megijedve tette váratlan ugrásait. Nemsokára érkezett egy csolnak, mely néhány városba jövőt hozott, köztük egy nyalkán öltözött fiatalember volt, e csolnak szárazra nem hajthatott s attól több öltre kellett megállania, a benne levők nemigen akartak a vízbe szállni, de mégis nemsokára kitakarodtak, hanem a nyalka úrfi semmiképpen sem akart megázni, én nyugtalanul siettettem, mert a csolnakot tüstént küldeni akartam. Végre úrfim egy hajós nyakába kapaszkodott, s úgy lovagolt kifelé. Rákiáltottam a hajósra, tenné le s menne vissza hajójába; ez szót fogadott, én pedig elvágtattam az uracs mellett, hogy ne csak alul, hanem felül is ázzék.

Vagy nyolc csolnakot küldöttem szét, ezek estig, amit csak lehetett, felkuttattak, s még mintegy harminc eléhezett embert mentettek meg. Teichgruber nyolcat hozott, s azok közül négyet, kik több óráig nyakig ültek vízben. Miután ezek elrendeltetésükre indultak, a jövőmenő embereket, holmikat, eleséget ki- és bevívó hajók közt igyekeztem rendet csinálni. Visszalovagoltam a vármegyeházához, Lónyaynak jelentést tenni s további rendelését kérni, mondván, hogy bármire és hova legyen szükség, velem oly szabadon parancsoljon, mint a legutolsó hajdúval. Ily baj és zavar idejében minden becstületes embernek kötelessége magát használtatni.

Lónyay emberséges és értelmes ember; anélkül, hogy magát vakon vezetné, hallgat másra is; nem idegen helyes tanácsot elfogadni. Ő a nádorral közvetlen összeköttetésben áll, egyenesen tőle veszi a rendeleteket, s neki teszi jelentéseit. Ez igen helyes is, mert tüzet oltani s vízből menekülni vagy menteni igen bajos dicastrális úton. Desseffy Aurél van Lónyay mellett, s nagy buzgósággal jól munkálkodik. A veszély óráiban ő is dolgozott, Wenkheim Lacival egy hajón járt, Laci jelesül viselte magát.

Dubroviczknél ebédeltem, Lónyay és az egész biztosság is ott. Ezen biztosságnak most egyik fő igyekezete a ház és kereset nélkül maradtakból minél többet Budára, falura s majd gőzhajókön innen elszállítani. Több menekvő helyeken s utcákon is kenyér osztatik. A város tanácsa részéről kevés munkásság fejlett ki. Előkészület majd mi sem volt a nagy ár alatt, majd minden tanácsbeli egy-egy hajót tartott udvarán, de dolgozva keveset lehetett látni; most pedig tehetetlen lágysággal viselik magukat. Havason és Trattneren kívül – kik jól forgolódtak s forgolódnak – még talán egypár kivétellel a többbit mind el kellene csapni. Ebéd után Széchenyi jött, nagyon le van verve.

A Lónyay rendelkezéséből a Dunához lovagoltam nézni, az átszállításra rendelt hajósok viszik-e ingyen a szegény embereket. Az átmenekedettekben igen sok, ott helyet nem kapván, megint jön vissza. Voltam Nettiéknél szegényeknek igen jól fogott a ma reggel küldött kenyér és hús. Midőn vacsora után hazamentem, nagyon fáradtnak éreztem magamat. Az eddigi képtelen feszültség már szűnván, most minden tagom fáj és lankadt.

Báró Wesselényi Miklós, *Az Árvízi hajós naplója*
(Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1938)
c. kötet alapján.

Mátyus Éva

A zsibói református egyház története

Zsibó főterén megmaradásunk, folytonosságunk jelképeként emelkedik a helység legrégebb épülete, a történelmi múltú református templom.

Hosszú időken át igen jelentős egyházközsége volt a Tiszántúli Egyházkerület Szilágyszolnoki Egyházmegyéjének. 1946-tól a Nagyvárad Ref. Egyházkerület Zilahi, majd ennek megszűntével Szilágysomlyói Egyházmegyéjéhez tartozik. 1990-től a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Zilahi Egyházmegyéjének tagja. Az egyházmegye 25 egyházközsége közül nagyságrendben a zsibói a harmadik. Hozzá tartozik a Szamosudvarhelyi Leányegyház 17 lélekkel.

A Szilágyban 1527-től Derecskei Demeter terjeszti az evangéliumot. E vidék annyira fogékony a reformáció iránt, hogy a zsibói lakosság nagy része 1582-ben református egyházközségbe tömörül. A reformátusok száma 1584 után jelentősen növekedik, amikor Wesselényi Ferenc adományul kapja Zsibót Báthory Istvántól. Ettől az időtől kezdve a magyar történelemben oly kiváló szerepet betöltő Wesselényi-család irányítja Zsibó történetét, ők lesznek a református egyház legfőbb patrónusai.

Erdély kapuja előtti fekvése számos történelmi esemény részesévé tette Zsibót. Része volt mindazoknak a küzdelmeknek, pusztításoknak is, melyek a Szilágyságnak a századok során kijutottak.

A csapásoknak a legádázabb fergetegei épp azokon a Szamos-völgyi pontokon zúdultak át, amelyeken a protestáns egyházközségek virultak. Zsibó, Udvarhely, Inó, Széplak, Benedekfalva, Cikó, Sülémed protestáns egyházait a XVII. századi siralmas emlékü dűlások, amelyeket a nép „tatárfutás”-nak említ ma is, és különösen Basta és Mihai vajda seregei, majd a XVIII. század elején a kuruc-labanc vihar részben vagy egészében eltörölték, általában annyira összetörték, hogy egyik-másik máig sem volt képes talpra állni. Így alakult át a Zsibói Ref. Egyházközség magára maradt szigetté egy idegen tenger közepén.

Ezekről a küzdelmes időkről írja Kemény János 1660-ban: „A török pusztításokban zsidóiak alkalmasint maradtak ugyan, de a falu mind oda. A többi faluknak is, kiknek népe oda, faluja megmaradott, kinek faluja elégett, népe benmaradott. Ala pasa mellé tatár is érkezett. Zsibón 15 asszony s 5 leány veszett oda gyermekkel, szolgákkal.”¹

---

¹ Csutak Károly: *A zsidó ref. egyház története*. Ref. Naptár 1938. 92.

A templom

A református egyházközség 1600-ban a XIII. században épült katolikus templomot veszi át.

A történelem folyamán a templom többször megrongálódott. 1658-ban a tatárok, 1705-ben a kuruc-labanc csata után az osztrák csapatból visszamaradt rácok égetik fel.

Ezeknek a véres időknek emlékét örökíti meg az az egyszerű háziszótt kendervászon terítő, melyre készítöje piros fonállal ezt írta: „Pálfi Anna atae éneklő székre való kezkenöt Istenhez való buzgóságból, fogadást tevén Istennek, hogy Isten, ha kiszabadítja pogáni kézbdől.” A másik végére ez van írva: „Az Isten tisztességére valamit hajj tehetsége szerént, az mire az Isten segitette najj jó kedvel. Az Isten házában szóló mesterek eleiben. Sibón N. M. Ann. D. 1669.”²

A fent említett terítő sajnos már nincs egyházunk tulajdonában. Feltételezhető, hogy akkor tűnt el, amikor 1944 őszén a Zsibóra bevonult orosz katonák a parókiát feldúlták, kifosztották.

Az 1705-beli pusztításokat Wesselényi István örökíti meg. „Ugyanott hallám meg akkor bizonyosan, hogy amint az harc után az egész armada Zsibón, az én falumon commorált volna, aki nekem minden jószágomnak legelsőbb caput bonorum vala, az armada eljövetele után kétszáz rácok elmaradván, egészben elégették egy karófarkig az egész falut, mind templomostul. És az én házammal együtt mind megégtének...”³

A torony falában befalozott sírkő őrzi emlékét a török betörés két áldozatának. A mészkőből készült sírkő nagyon megrongálódott az idők folyamán, de még kivehető egy nő alakja karján kis gyermekével. A megromlott felirat szerint Sombori Zsuzsanna és József nevű fiacskája nyugszanak itt, kik a hagyomány szerint a török pusztításnak lettek áldozatai. Az anya karján gyermekével a törökök elöl szaladva a toronyba menekült, látva, hogy a törökök ott is a nyomában vannak, semhogy élve kerüljön kezükbe, inkább kiugrott a torony ablakán. Ott temették el őket a torony aljában, ahol halálukat lelték.

A templom jelenlegi barokk stílusú alakját 1749-ben nyerte, amikor az egyházát áldozatos szeretettel támogató br. Wesselényi István és felesége, Daniel Polixena a templomot renováltatták.

Erről szól a főbejárat fölötti latin nyelvű felirat, melynek közepén a Wesselényi és Daniel család kettős címerpajzsa áll. Balról: „JEHOVA DEUS NOSTER OMNIA HAEC, QUAE PARAVIMUS AD AEDIFICANDUM TIBI DOMUM PRO NOMINE SANCTO TUO, E MANU TUA SUNT ET TUA SUNT HAEC OMNIA. I CHRON XXIX CAPITE, VERSU 16. NOS TUA ET TUIS TIBBI OFFERIMUS SERVUS TUUS STEPHANUS

---

² Uo.

³ Wesselényi István: *Sanyarú Világ*. Napló 1703–1708. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1983. 623.

WESSELENYI ET ANCILLA TUA POLIXENA DANIEL DIVE BENIGNE ACCIPIAS FILI AT VERBUM DEI, QUI PRO NOBIS INCARNATUS ET CRUCIFIXUS ES. AGNUS DEI, QUI TOLLIS PECCATA MUNDI – MISERARE NOSTRI – SOLI DEO GLORIA.” Jobbról: „JEHOVA DEUS NOSTER RESPICIAS AD ORATIONEM POPULI TUI, QUA ORABIT IN HOC DOMO. SIN OCULI TUI ERGA DOMUM HANC RERERSI NOCTE ET INTERDIU, ET AUSCULTES DEPRECATIONEM POPULI TUI, IN LOCO HABITATIONIS TUAE IN COELLIS ET AUSCULTANS CONDONES: I REG VIII; XXVIII, XXIX, XXX. SIT JEHOVA DEUS NOSTER NOBISCUM, NEC DERELINQUAT NOS, NEQUE DESERAT NOS – DOMUS HAEC SACRA RENOVATA IN ANNO REPERAT DE SALUTIS AETTTERNAE MDCCXXXIX, SANCTIFICA NOS DOMINE CUM VERBO TUO – VERBUM ENIM TUUM EST VERITAS.”

Fordításban így hangzik:

Balról: „Ó, mi Urunk, Istenünk! mindez a gazdagság, amit gyűjtöttünk, hogy Néked és a Te szent nevednek házat építsünk, a Te kezedből való és mindazok tiéid. I. Krón. 29 r. 16 v. Mi a Tiedet és a Tőled valókat felajánljuk Néked, szolgád, Wesselényi Miklós és szolgálód, Daniel Polixena. Jóságos Fiúisten, Istennek Igéje, ki értettünk testet öltöttél és megfeszítettél, fogadd el kegyesen. Istennek báránya, ki elveszed a világ bűnét, könyöröggj értettünk. Egyedül Istené a dicsőség.” Jobbról: „Mi Urunk Istenünk! Tekints a Te népednek könyörgésére, mellyel e házban imádkozik: hogy a Te szemeid e házra nézzenek éjjel és nappal, és hallgasd meg a Te népednek könyörgését a Te lakhelyedből, a mennyből, és meghallgatván, légy kegyelmes. I. Kir VIII: 28–30. Ez a szent hajlék megújítatott az örök üdv 1749-ik évében. Szentelj meg Isten minket a Te Igéddel! Mert a Te Igéd igazság.”

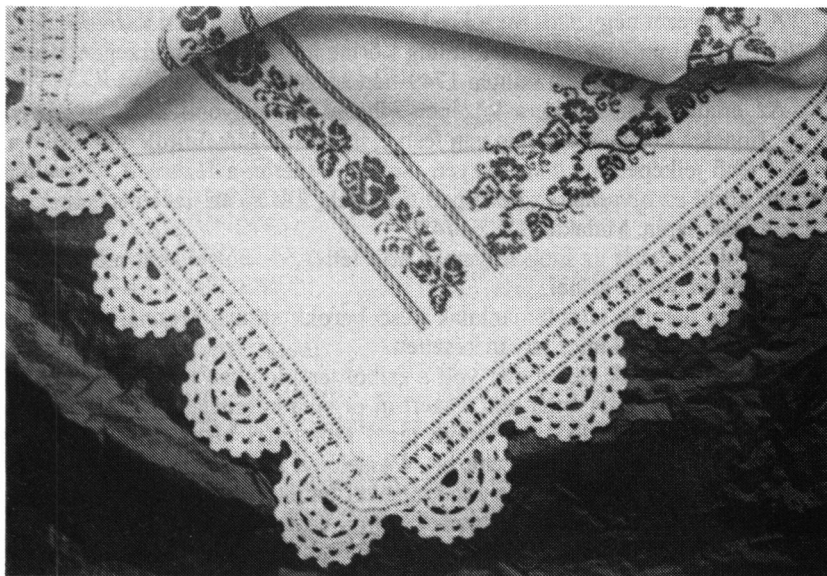
Az átépítés után az eredeti épületből csak a „kis templom” nevezetű rész maradt meg, melynek fennmaradt gótikus szentélyablaka bizonyítja a templom XIII. századból való eredetét.

A református templom keletelt. A szentélye a nyolcszög három oldalával záródik; 7,10 m hosszú, 6,26 m széles. A hajó hossza 12,40 m, szélessége 10,10 m.

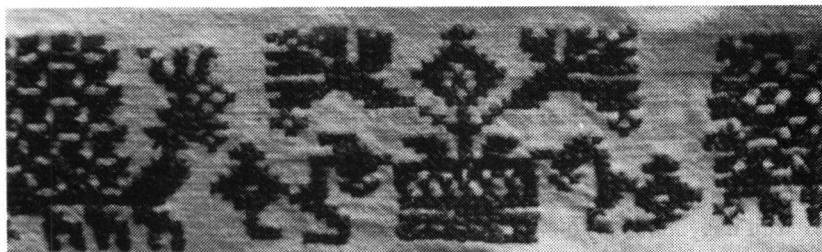
1749-ben készül zsigódi márványból templomunk legértékesebb darabja, a kehely alakú, ritkaságszámba menő szószék és az úrasztalának lapja is. A szószék koronájának belső felén ez olvasható: „FACTUM ET RENOVATUM IN TEMPORE V[ERBI] D[E]I M[I]N[I]STRI ADAMI GYÖRFI ET SCHOLAE RECTOR GERG[II] S.H. SALAMON 1749.” Fordításban: Készült és megújítatott az Isten igéje szolgájának, Györfi Ádámnak és Salamon S.H. György kántortanítónak idejében 1749.

A korona külső felén pedig: „Ó, mily szépek az Evangélium hirdetőinek lábai, aki békeiséget hirdet és szabadulásért prédikál. Ézsaiás 52,7.”

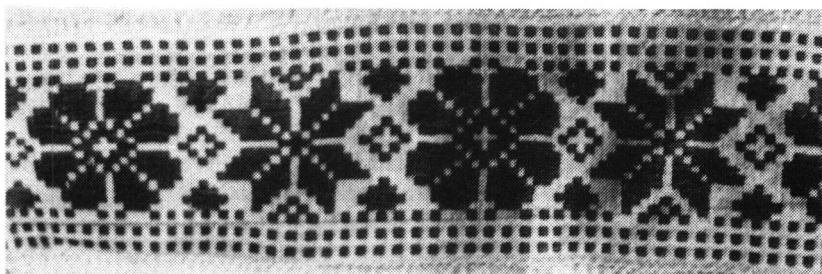
A korona tetején az Anyaszentegyházat jelképező pelikán látható, amint fiait saját vérével táplálja.

Keresztszemes abrosz. Készült a múlt század végén.

Keresztszemes abrosz, csodaszarvas és életfa mintával. Készült a század elején.

Szedéses abroszközép. Készült a század elején.

A mennyezet négyzetes mezőkre beosztott egyszerű festett kazettás, ismeretlen mester munkája (jóllehet Umling Lőrinc nemcsak Kalotaszegen, hanem a Szilágyságban is festett) szintén 1749-ben készült.

Az eredeti festés csak a középén elhelyezett nagyobb kazettán maradt meg. Ennek a közepén egy nap van festve, mely a pogány mitológia szerint az erő, a férfi jelképe, míg a keresztényen szemlélet szerint a Jézusé, a Megváltóé. A nap körül ez olvasható: „Feltámad ti néktek, kik az én nevemet féltitek, az igazságoknak napja. Malakiás IV.2.1749.”

A többi kazettát az idők folyamán átfestették, de helyenként még átültnek az eredeti festésnek színei.

Értékes darabja templomunknak késő barokk stílusú orgonája, melyet a kézdivásárhelyi Kolonics István készített.

Az 1800-as évek elején már volt a zsigódi templomban orgona, de az idők folyamán használhatatlanná lett, s ezért új orgona készítése vált szükségessé, melynek költségét Zsigó közönsége igazi szeretettel hozta össze. Ebben a munkában igen nagy érdeme volt br. Wesselényi Béláné öméltségének, aki egy nyári és egy téli multság rendezésével tekintélyes összeget szerzett az orgona részére a lelkes református asszonyok közreműködésével. 1885-ben a kézdivásárhelyi Kolonics orgonakészítő mester készítette el az új orgonát 1200 forintért. Közbejött akadályok miatt a mester csak 1887-ben jöhetett el Zsigóra, hogy az orgonát felállítsa, de hamarosan elkészülve a munkával, december 11-én már megszólalt az új orgona a hívek nagy lelki gyönyörűségére.

1917-ben az orgonasípok nagy részét is elvitték hadi célra, de 1923-ban a hívek áldozatosságából ismét pótolhattuk ezeket.⁴

Templomunk főbejárata mellett két sírkő látható. 1995 augusztusában kerültek ide a presbitérium határozata alapján és a megyei Történelmi Múzeum jóváhagyásából. A veszélyeztetett Wesselényi-kripta számos díszes reneszánsz és barokk sírköve közül csak ez a kettő maradt meg. A meszkőből készült nagyobbik sírkő nagyon megrongálódott. Alsó felében CATHARINA BANF[F]I neve olvasható. Ebből a névből vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a sírfelirat felső részén levő név a Wesselényi Istváné (a *Sanyarú világ* c. napló írójájé), akiről tudjuk, hogy 1700. június 22-én kötött házasságot Bánffy György gubernátor lányával, Bánffy Katával.

A kisebbik kő jobb állapotban van, tisztán kiolvasható a felirat:

EPITAPHIM EGREGONI
DIE MAGISTRI NICOLOS
DE WYSSELEN PROTONAT
REGNI TRANSYLVANIAE
OBEVNTIS IMPOSSESIONEO
DIE DECIMA DOMENIS

---

⁴ Csutak Károly, Ref. Naptár 1938. 96–97.

MARTY ANNO
DOMINI MDLXXXIII
NICOLEOS PATRIA WISSELENI
HOC OCCVBAT ARVO
OCCTOGIMTA ANNOS NON
SINE LAVDE SENEX ARMATA
TVLIT PRIMI IANIOVE
SIGILLA SECVNDIE
REGIS AT HAECANNOS BIS
TVLIT ILLE DECEM[O]

Egyházunk patrónusai

Egyházunk sose volt gazdag anyagiakban, de a patrónus Wesselényi-család, majd később a Teleki-család és a hívek áldozatos buzgósága biztosította fejlődését.

Br. Wesselényi István halála után az özvegy Polixena nemcsak az uradalom anyagi ügyeit vezette nagyszerűen, hanem 1775-ben bekövetkezett haláláig gondját viselte egyházunknak is.

„Jótette példája a kolozsvári ref. kollégiumnak s ekléziának tett adománya. Jóságában úgy tetszik, mintha ő alapította volna az ekléziákat, templomokon, papi házakon, harangokon mindenütt neve hirdeti, hogy építette, újította...”⁵

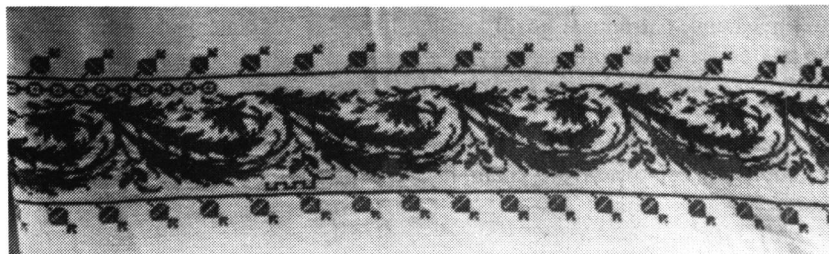
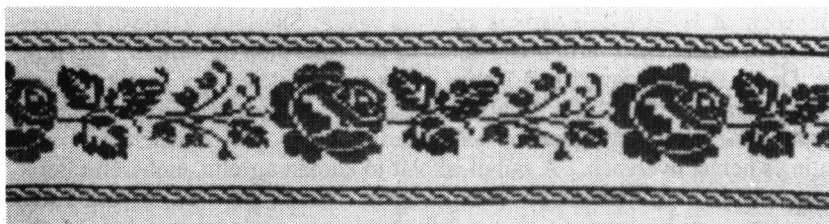
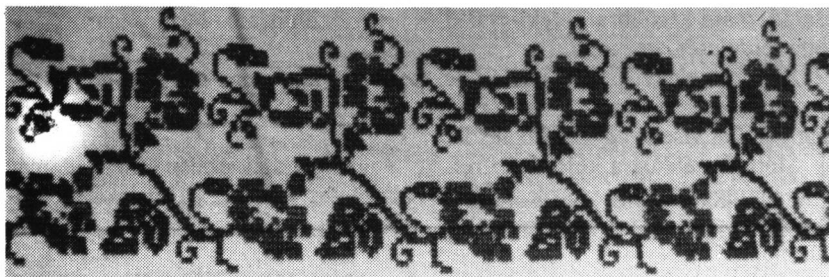
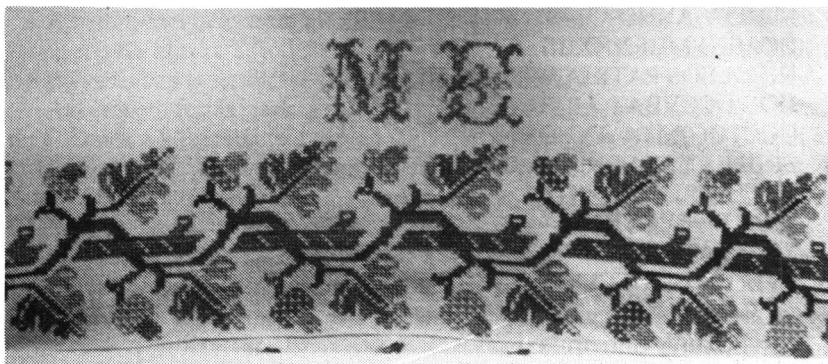
Úgy tartották számon, mint nagyon komoly teológust, aki vallásos témájú könyveket írt (*Az ezüst rostélyokban fénylő aranyalma*) és fordított is (*Pictet Benedek: A keresztyén Etikának summás veleje; Sherlock Vilmos: Védőszköz a papság ellen; Saurin prédikációi, az édesapja által írt Monita Paterna*).

Deáki Pál kolozsvári pap Daniel Polixena temetésén így emlékszik meg róla: „...erénye tündöklött a vallásosságban, de ez nemcsak az imádságban állott, hanem a vallástudomány tudásában is. Jártas volt a történelemben, a latin és német nyelvben... A zsigódi iskolát jó karban tartotta, embereit rászoktatta oda járulni, minden jószágában templomokat, pap- és mesterházakat építtetett... Idő kívántatnék, míg jó lelke szüleményeit le lehetne írni, ő valóban Polixena volt, azaz bőven adakozó.”

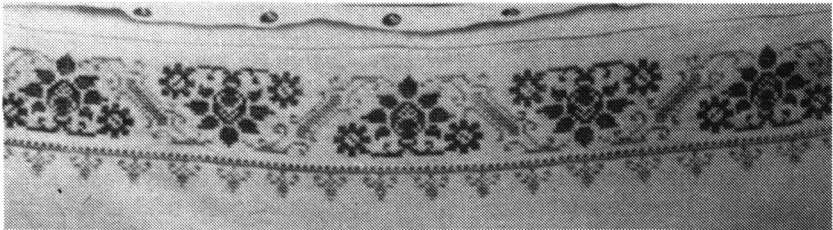
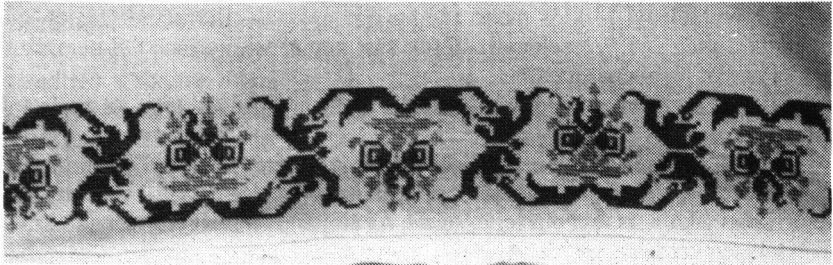
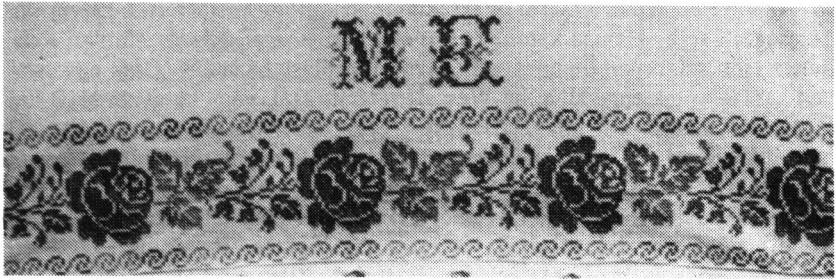
Egyházunk patrónusai közül kimagaslik a két Wesselényi Miklós alakja. Az apa és fia élete pontosan egy évszázadot ível át. Egy olyan évszázadot, amelyben benne van Mária Terézia vallási türelmetlensége, II. József császár Türelmi Rendelete. A két Wesselényi isteni ajándék volt népünknek, egyházközségünknek. Mindkettő egyháza patrónusa, a szilágysági egyházmegeye gondnoka, az ősi kolozsvári, zilahi, nagyenyedi református kollégiumok főkürátora.

---

⁵ Dr. Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. IV. köt. 843.

Keresztszemes párnacsúpok vetettágyra. Készült a múlt század végén.

Az idősebb Wesselényiről gyakran mondták, hogy vastagnyakú kálvinista. Felesége, Cserey Heléna katolikus születésű. II. József császár Türelmi Rendelete előtt szigorúan tilalmas volt a vegyes vallású házasság. Csak egy esetben kaptak volna engedélyt, ha Wesselényi katolizál, vagy ha gyermekeit katolikusként keresztelteti meg. Ehelyett Cserey Helénát saját akaratából 1782 húsvétján Rétyi ref. zsidói lelkész reformátusnak kereszteli. Reformátusnak kereszteltették négy megszületett gyermeküket is. A négy gyermek anyja hat hónapi zárdába kerül a szebeni apácákhoz, a gyermekeket elszakították tőle. Mind a négy gyermek meghalt. Őt ezek után kiengedték, de nem érték el, hogy az „eretnek útról” visszatérjen Pázmány Péter egyházába. Ekkor írja Wesselényi Miklós az erdélyi katolikus püspöknek: „Nem azért van kendnek pástortorbotja, hogy a nyáját föbe üsse, hanem hogy oltalmazzon vele.”

Ifjú Wesselényi Miklós méltó utódja édesapjának. Berzsényi Dániel így méltatta a még ifjú Wesselényit: „Csak sast nemzenek a sasok / S nem szül gyáva nyúlat Nubia párduca.”

14 éves korában a zsidói templomban papír nélkül mondotta az általa írt pünkösdi prédikációt.

Wesselényi igen fiatalon megörökölte apja tisztségeit. Nemcsak szűkebb megyéjében, de az országgyűlésen is. Hatalmas célokat tűzött ki: a virágzó református iskolázás további fejlesztését, az általános jobbágyfelszabadítást, a nemzetiségi kérdések megoldását.

Jelmondata ez volt: Nunquam retro – Soha nem hátrálok meg.

Temetésén Nagy Péter kolozsvári püspök Wesselényi jelszavát Jézustól eredeztette: „Aki a kezét az ekeszarvára veti és azokra tekint, melyek megette vannak, az semmiképpen nem méltó az Isten országára.”

Az idősebb Wesselényi Miklós felesége, Cserey Heléna is sokat tett egyházunk fejlődéséért. 1815-ben a következő alapítványt tette a zsidói egyház részére: „Én Cserey Heléna, néhai B. Wesselényi Miklós özvegye ígérek és ajánlok papi fizetésül:

1. Késpénzt száz Rftot mostan folyó váltó cédulában oly nyilvános kifejezéssel és megjegyzéssel, hogy mihelyt conventiós pénz találna folyásba jönni, azonnal aztán nem száz, hanem csak ötven frtot fogok conventiós pénzben adni.

2. Negyven kalangya búzát.

3. Negyven veder bort a zsidói határon lévő szőlő terméséből – oly feltétel alatt, ha az Isten termést ad, mert ha nem fog teremni, mint a közelebbi esztendőben is történt, abban az esetben azt, ami nem terem, nem ígérhetek.

4. Az Egregy vízén lévő malom szombati vámjának kétharmadrészét (egyharmada a Rectoré lévén).

5. Két dézma süldőt és ennek meghizlalására hatvan véka csős málét.”

A zsidói hívek is kivették a részüket mindig a teherhordozásból.

„Zsidón, a tizenhetedik század elején, akinek öt kalangya búzája termett, minden házasság két-két kalangya búzával tartozott a papnak. Akinek öt

kalangya zabja volt, az egy kalangya zabot adott. Akinek nem volt búzavetése, az egy véka búzával, és akinek zabja, az tíz dénárral adózott. Az özvegyasszony, akinek »cimborában« szántó fia és vetése volt, egész bérral, az pedig, ki fonásból élt, három sing vászonnal tartozott. A nőtlen szolgálégénytől semmit sem követeltek, de ha anyjával lakott, szántott-vetett és örökségbe élt, akkor egész bért vettek rajta, ha mindjárt nőtlen volt is. Ezek felett négynégy pénzzel (gyónó pénzzel) tartozott minden bérfizető ember. Az egyik malomból, hogyha az egész héten forgott, két véka búzát kapott a prédikátor, a másik vasárnap napnyugtától fogva hétfőn estig az ő számára járt [ti. őt illette a vám], de a molnárt illető részt is ki kellett adni, s azután egy harmadot a rektornak.” Ha egy háznál hat vagy hét atyafi lakott is és egy kenyéren, mindamellet ha házasok voltak, külön-külön bérral tartoztak. Egy-egy boglya szénát minden emberre kiróttak, aki nem adott szénát, az 24 dénárt fizetett.

A szombati vámért 118 frt. járt, melynek a harmada (mint fönnebb is mondták) a mestert illette. A rektornak ezenfelül minden házas ember egy kalangya búzát és fél kalangya zabot, vagy pedig a búza helyett tizenhatedfél pénzt és a zabért öt dénárt, az özvegyasszony másfél sing vásznat, és ha ennek »cimborában« szántó fia volt – félbért adott olyképpen, mint a papnak. Szántó föld Egregyszegben három hold, az alsó fordulóban másfél hold volt a papé. Az egyik föld a Bodonkútnál Foris István földje mellett, a másik fél hold a Solymos patakon a pallón túl Orbán Pál földje szomszédságában feküdt. Ezek régen az egyház földjei voltak és az egyház szükségéire szántották mindegyiket, de a „romlás után a prédikátor szükségére” engedték. Ezeknek kétszeri szántásával a falu tartozott, de a prédikátor magvával vetették be. Fát úgy a papnak, mint a rektornak bőven adtak. „A réteket gyűjtik, kaszálják és behordják idejében az eklézsiabeli emberek a parókiákra.” Szőlő is volt egy jó darab, melyet az eklézsia művelt, de ez már pusztulásnak indult.⁶

Kegyszerek

a) Keresztelő kis ezüstkanna (átmérője 5,5 cm, magassága 10 cm, súlya 160 gr). Báró Wesselényi István és felesége, Daniel Polixena adománya 1750-ből. Felirata: „I PET III. 21. A' BARKANAK MEGFELELŐ KERESZTSÉG MINKET IS MEGTART A' JESUS KRISTUSNAK FELTÁMADÁSA ÁLTAL – LB. W. I. ÉS L.B.D.P. 1750”.

b) Nagy ezüstantányér (átmérője 24,5 cm, súlya 358 gr). Báró Wesselényi István és felesége, Daniel Polixena adománya 1750-ből. Felirata: „I KOR. X.V.12. A' MI ATYÁINK MINDNYÁJAN MEGKERESZTELKEDTEK A' KÖDBEN ÉS A' TENGERBEN ÉS MINDNYÁJAN EGY LELKI ELEDELTEK MI VÉLÜNK * L.B.H. V.I. ES L.B.V.D.P. 1750”.

⁶ Uo.

c) Kisebb aranyozott ezüstitányér (átmérője 15 cm, súlya 122 gr). Báró Wesselényi István és Daniel Polixena adománya 1751-ből. Felirata: „L.B. W.I. ÉS L.B.V.D.P. ANNO 1751”.

d) Aranyozott ezüstkehely (magassága 25 cm, talpának átmérője 12,5 cm, szájának átmérője 9,5 cm, súlya 547 gr). Báró Wesselényi István és Daniel Polixena adománya 1751-ből. Felirata: a kehely talpának belső felén: „ADTA VOLT A POHÁRT SOKKAL KISEBB FORMÁBAN NÉHAI SIBAI ISTVÁN DEÁK ANNO 1623”. Oldalirata: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE KÉSZÍTETTK L.B.H.V.I. ÉS L.B.V.D.P. AO 1751”. Körirata: „I KOR X 16. AZ HÁLADÁSNAK POHÁRA MELYET MEGSZENTELÜNK A KRISTUS VÉRÉVEL VALÓ KÖZÖSSÉGÜNK”.

e) Kisebb aranyozott úrasztali ezüstkehely (magassága 20 cm, talpa átmérője 11 cm, szájának átmérője 7,5 cm, súlya 347 gr). Báró Wesselényi Miklósné Cserey Heléna adománya 1782-ből. Körirata: „MIVEL FIZESSEK AZ ÚRNAK? A SZABADULÁSÉRT VALÓ POHÁRT FELVÉSZEM ÉS ÁLDOZOM ÖNÉKI HÁLADÁSNAK ÁLDOZATTYÁVAL, SOLT. CXVII.: 13.17. CSEREI HELÉNA 1782”.

f) Aranyozott kehely (magassága 24 cm, talpának átmérője 13 cm, szájának átmérője 9,5 cm, súlya 512 gr). Felirata: „Özv. Nagy Sándorné sz. Keller Lina a Zsibói ref. egyháznak 1904 decz. 25”.

g) Aranyozott tányér (átmérője 15 cm, súlya 177 gr; az aranyozás szinte teljesen lekopott). Felirata: özv. Nagy Sándorné sz. Keller Lina a zsibói ev. ref. egyháznak 1904 dec 25”.

h) Ezüst keresztelőkancsó (magassága 20 cm, talpa átmérője 8 cm). Felirata: A zsibói ref. egyháznak Özv Tallér Istvánné Kovács Ilona 1913. X. 30.”.

i) Kisméretű ezüst keresztelőtál – szintén Özv Tallér Istvánné, Kovács Ilona adománya.

j) Nagy ón boroskanna – ismeretlen az adományozó neve.

Harangok

„Az egyház legrégebb harangjának történetét nem ismerjük, csak annyit tudunk róla, hogy 484 font súlyú és szép hangú volt, de 1805-ben már meg volt repedve és újraöntést igényelt.

A harangkészíttetés irataiból kitűnik, hogy az öntést Rettegi Nemes Lázár Áron harangöntő mesterre bízta az egyház, aki Zsibón neki is fogott a nagy munkának, „de háromsori öntés után se találta az Eklésia elfogadhatónak az új harangot, mivel sem a nagysága nem egyezett a régivel, sem pedig hangja nem közelítette még csak meg se a régi harang szép szavát”. Így panaszolja ezt 1805-ben Lőrincz István kurátor atyánkfia Közép-Szolnok vármegye tekintetes Tisztségének a „Sibói Eklésia Tagjai összességének” a nevében.

A harangöntő mester maga is belátván munkája sikertelenségét, rettegi vagyonát köti le biztosítékul, és negyedszer is nekifog az öntésnek, mely ez

alkalommal végre is kielégítően sikerült. Felirata: „A harang öntetett az Isten ditsőségre a Sibai ref. Ekla költségeivel 1806”.

Ez volt a régi, messzehangzó nagy harang, mely 1917. febr. 28-ig hívogatta a híveket.

E mellett a harang mellett volt egy régebbi kisebb harang is, amiről csak annyit tudunk, hogy 48-ban elvitték „honvédnek”. Az 1848–49-es szabadságharc idejében a zsidói ref. egyház is elküldte tehát kisebb harangját, hogy a híres székely ágyúöntő Gábor Áron kézdívasárhelyi műhelyében agyúvá formálódjék s a szabadság harcosa legyen.

A szabadságharc után, 1852. szept. 10-én foglalja el állását az új kurátor, Fejér József, aki azt indítványozza az egyházi gyűlésen, hogy a forradalom alatt elajándékozott kisebb harang helyébe újat kellene szerezni. Az indítványt a gyűlés nagy lelkesen el fogadja, s a harangot Pap Antal szatmári harangöntő mesterrel el is készítteti az egyház.

1853. január 18-án Szatmárról meg is érkezett az új harang, s miután elfogadtatott, meghatározatott, hogy „protestáns vallásunk szertartása szerint nagy ünnepélyességgel tétessen fel és az Anya Szent Egyházba azon alkalommal felszenteltessék”. Ezt írja az akkori egyházi jegyzőkönyv. Ez a mi mostani középső harangunk. Felirata: „A Sibai ev. ref. Eklesia öntette maga költségén, 1853”; súlya 310 font. Díszítése egy-egy virágkoszorú a harang alsó és felső felén.

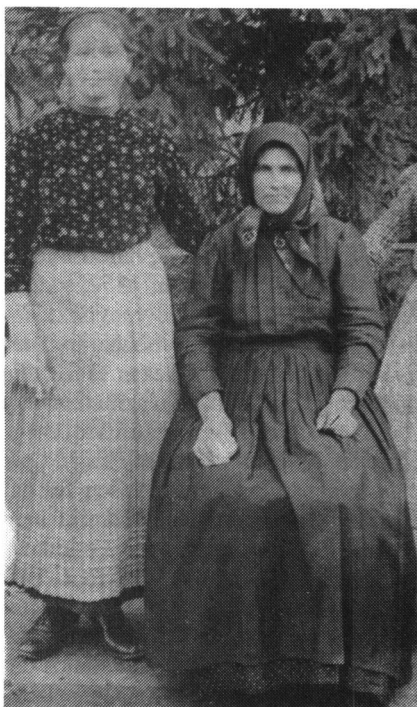
Volt még a két harang mellett egy nagyobb és egy kisebb, ócska, hasadt csengettyű is. 1898-ban az általános óhajnak engedve gyűjtést indított az egyház, hogy a csengettyűk anyagának felhasználásával egy harmadik harangot készíttessen. A gyűjtés eredménye 92 forint volt, amit kipótolt az egyház a temető jövedelméből 165 forint 45 krajcárra, mert ennyibe került a Kolozsváron Andrásófszki mester által készített 120 kg-os kis harang. Felirata: „A zsidói Ev. Ref. Egyház Híveinek adakozásából 1898”.

Amint a 20 év előtti időre visszaemlékező hívek tanúsítják, a három harangnak igen szép összhangjuk volt. De a gyászos emlékü világháború a templomunktól is megkövetelte az áldozatot. Megjött a behívó a harangok részére is. Le kellett szállniok a tornyokból, hol eddig Isten dicsőségére szóltak, hogy a háború gyilkos eszközévé változzanak.

1917. február 28-án reggel utoljára húzták meg a nagy- és a kisharangot: de. 10–12 óra közt leszerelte és ledobatta a toronyból a hadvezetőség megbízottja két harangunkat a jelenlevő hívek csendesén könnyező búcsúja mellett.

Ezután csak a megmaradt középső harang egyedül hívogatta a gyászos idők vigasztalást kereső lelkeit.

De már egy év múlva, 1918-ban mozgalom indult harangalap létesítésére. A zsidói ifjúság egy nyári mulatság jövedelmét, 2605 koronát ad a célra.

Zsibói népviselet a két világháború közötti időben.

Az egervölgyi iparvasút építése alkalmával, 1922-ben az érdekelt gazdák kikötése alapján a bányavállalat az új harangra 7500 lejt adott. Az említett földtulajdonosok: Gr. Teleki Béla, Salamon András, Lőrinc B. András, Mátyus András, Juhász Béni, Víg József, Kulcsár N. István, Kulcsár N. Béla, Molnár Ágnes, Székely Gergelyné, Szuhányi József, Szuhányi Béniné és Posztós Lászlóné voltak.

A 367 kg-os harangot a bukaresti Spireanu cég készítette el teljes elismerésre méltóan 45 100 lejes árban. Híveink mellett Zsibó egész közössége szeretettel járult hozzá a hiányzó 35 000 lej összegyűjtéséhez.

November 30-án volt az új harang ünnepélyes beszállítása a vasúti állomásról a templomudvarra. A felvirágozott teherszállító kocsi 6 pár gyönyörű ökor húzta, melyeknek szarván díszes kendők lobogtak, a koci mellett pedig magyar ruhás lányok mentek, utána a presbitérium s a hívek sokasága vonult zsoldárokat énekelve a meglevő egy harangunk hangja mellett.

A harangszentelési ünnep december 7-én folyt le lélekemelő istentisztelet keretében.

A harang-keresztapaságot Balla Lőrinc kovácmester nyerte el 2500 lejes adományával.

Ezek után most már a hiányzó kisharang beszerzésének gondolata került előtérbe, ami úgy valósult meg, hogy egyik buzgó hívünk, özv. Lőrinc B. Istvánné sz. Mészáros Ágnes a kisharangot 17 000 lej költséggel megrendelte és azt az egyháznak adományozta. A nagyharagnál leírt módon történt a kisharang behozatala és 1928. május 20-án ünnepélyes felszentelése is. Felejthetetlen és könnyekig megható az a perc, mikor a harang megáldása közben a toronyban megcsendült a kisharang kedves vidám hangja, s pár pillanatra nagyobb testvérei is megszólaltak. A zsúfolásig megtelt templomban szem nem maradt szárazon.

Így segítette Isten a zsidói egyházat arra, hogy ismét három harang szép hangja gyűjtse a híveket az Isten házába.⁷

A kisharang felirata: „Isten dicsőségére öntette özv. Lőrinc B. Istvánné sz. Mészáros Ágnes. Zsibó 1928. Öntötte Klein K. Oszkár Kudsiron”. Díszítése a harang felső és alsó felén körbefutó szőlőlevelek.

Nem sokáig szólhatott együtt a három harang. A második világháború magával ragadta a nagyharangot. Nehéz évek köszöntek be egyházunk gazdasági életébe. Sokáig nem került sor új harang beszerzésére. Végre 1980-ban egyházközségünk tagjainak adakozásából összegyűlt a pénz egy nagyharang megrendelésére. A 600 kg-os harangot Kiss Elek öntötte Marosvásárhelyen.

A harang külső falának közepén szép kivitelezésű kördíszítés látható: Szőlőfürt és búzagalász váltakozása. Felirata: ÖNTÖTTE KISS ELEK 1980, Marosvásárhely.

Három harang hívja azóta ismét a híveket az Isten házába.

---

⁷ Csutak Károly, Ref. Naptár 1938. 95–96.

Toronyóra

Toronyóra is volt már a régebbi időtől fogva, mely mutatta az idő múlását. Ezt bizonyítja az 1772. esztendőben a „Sibai ref. nemes Eklésia betsületes kurátora, Fejér György ő kegyelme számadása”, melyben megemlíti, hogy 48 dénárért faolajat vett az óra részére.

De ez az óra az 1850-es évek elején „a régiség miatt már évek óta nem jár”. Az 1853. jan. 30-án tartott egyházi gyűlésen Fejér József kurátor indítványozza hogy „miután a toronyóra több évektől fogva áll, vagy megigazítottassék, vagy új vétessék helyébe”. Az indítványt a gyűlés elfogadja, s a szatmári órásmesterrel készítteti el az egyház az új órát „1000 váltó pengő forintokért”.

A harmadik toronyóra 1919-ben készül villanyégőkkel megvilágított számlapokkal. Ez a toronyóra van meg most is, többször javításra szorult.⁸ Ma már nem jár, újat kellene venni helyette.

Papi lakás

A régi papi lakást 1761-ben építteti özvegy báró Daniel Polixena. Ezt a jöttét örökíti meg a templom déli falán található emléktábla, amit idős Weselényi Miklós tétet fel 1790-ben a Kufsteini raboskodása után.

A felirat eredeti szövege:

HANC DOMVVM PAROCHIALEM

ITA DISPONENTE

ILL. MO DMNO LIB. BARONE

STEPHANO WESSELENI DE HADAD

DESIDERATISSIMA CONVIGE

SUPERSTES EJUS MOESTA VIDUA

POLYXENA L. BARONISSA DE DANIEL

EX PIO ZELO

VNA CUM ECCLESIA

PIERI CURAVIT

H.S.R. MDCCLXI

Fordításban: „E papi házat méltóságos báró hadadi Wesselényi István rendeletére az ő drága szomorú özvegye, L. Báró Daniel Polixena az eklézsiaival együtt kegyes versengéssel építtette H.R.S. 1761.”

Ez a régi papilak 1886-ig állott. A 125 esztendő azonban nagyon megviselte, s ekkor már szükségessé vált a régi lebontása és egy új ház építése. Csak nagy akadály volt most a költség hiánya. Veress Sándor tiszteletes azonban jó tervet adott elő az egyházi gyűlésen, szorgalmi munka bevezetését javasolta, hogy a hívek ne terheltessenek igen meg rovatallal. Ez pedig abból állana hogy a patrónus udvartól vállaljon az egyház részaratást, s annak a jö-

---

⁸ Uo. 97.

vedelme több éven át fordítottassék a papilak építésére. A lelkes gyülekezet egyhangúan elfogadja a javaslatot, s határozattá válik, hogy minden család négy kereszt búzát tartozik évente aratni mindaddig, míg erre szükség mutatkozik. De még így is nehezen ment a szükséges költség megszerzése, s csak 1886 végére készült el az új papilak a jelenlegi iroda kivételével, ami későbbi hozzátoldás.

A templom és papilak jókarban tartása mindig gondja volt az egyháznak, s ha szükség volt rá, készségesen sietett a gyülekezet adományaival az egyházi épületek megújítására.

Így nagyobb javítások voltak 1772, 1879, 1887, 1892-ben, amikor a torony csinos bádogsisakkal szereltetett fel. Ez alkalomból érdemes megemlíteni a Csehi Miklós és barátai tevékenységét, kik két alkalommal is rendeztek házbált a torony bádogfődele javára.

1923-ban a még mindig zszindelyfődeles templomszentélyt bádogfődéllel látja el az egyház 21 000 lej költséggel.

A szószerk feletti boltív meghasadása nagyobb javítást igényelt, de az egész templom alapos renoválásra várt. 1934-ben a pénzviszonyok annyira megromlottak, hogy egyházunk vezetősége nem is mert nagyobb szabású munkálatra gondolni. De Nőszövetségünk, mely már a 6 évi munkásságával sok elismerésre méltó tettet vitt végbe egyházunkban, a lehetetlennek látszó feladatot is fényesen megoldotta. Betétpénzének nagyobb részét nem használhatta fel az általános bankválság következtében, mégis egy nyár folyamán 75 000 lejt tudott előteremteni a javítási költségekre. E helyen is ki kell fejeznünk elismerésünket és egyházunk köszönetét a buzgó Nőszövetségnek, de minden egyes hívünknek is, kik sokszor tehetségüket meghaladó adománnyal járultak hozzá a nemes cél megvalósításához.

Így aztán a templom belső részén a régi vakolat teljesen levétetett és megújított, a meggyengült és megkopott padok kijavítottak és egészen újrafestettek. A templom külső része is teljesen új és tartós festést kapott. Itt említjük meg, hogy Nőszövetségünk a villanyvilágítást 12 500 lej költséggel már 1931-ben bevezette a templomba, most pedig újabb 1600 lej költséggel a vezetékét a falba helyeztette el. Gyülekezetünknek igazán örömménepe volt, amikor a szépen megújított templomban hálát adhattunk Istennek, hogy a nehéz gazdasági viszonyok mellett is erre segített. A kőművesmunkálatokat Floriánsics Sándor építész végeztette a legnagyobb elismerésre méltóan, igen előnyös díjazás mellett.

Veress Sándor lelkész idejében és kezdeményezése folytán épült a papilak telkének egyik sarkán egy tekintélyes, földszintes épület, amely kezdetben a zsbói takarékpénztár helyiségéül szolgált, később pedig az állami adóhivatal helyisége lett s így állandó és biztos jövedelmet hozott az egyháznak. 1930 óta ennek az épületnek egyik szárnya egyházi nagyteremmé alakítottatott át, s azóta felbecsülhetetlen szolgálatot tesz egyházunknak a belmissziói munka

végzése terén. Ezt a helyiséget is a Nőszövetség rendezte be asztalokkal, székekkel és kis színpaddal.⁹

A református egyház művelődési háza lett ez az épület. Sajnos nem sokáig maradt egyházunk birtokában. 1948-ban államosították.

Az egyházköztség javai

Egyházunknak 5 épülete van.

1. Templom. 1970-ben renoválják újra (vakolás, festés). 1979-ben új bádofgedél kerül a templomra és toronyra. 1996-ban újabb nagyobb renoválási munkákat irányozott elő a presbitérium: a torony és a templom bádofgedélnek javítása, padlózás, padláspadozat, vakolat javítása, csatornák kicserélése. Isten segítségét kérjük a munkálatok elvégzéséhez.

2. Papolak. Nagyobb méretű renoválásra került sor 1985-ben. 1886-ban épült ez a papilak, kerek százéves immár; bizony ismét szükség lenne egy nagyobb méretű javításra.

3. Kántori ház. 1994–95-ben lakályosabbá tették; átalakítások, új ablakok, fürdőszoba felszerelése, újravakolás, vízvezeték. Még egypár simítás, és a kertes kántori ház kész egy kántor befogadására (jelenleg egyházunknak sajnos nincs kántora).

4. Nagy Gyula jóvoltából 1944-ben egyházunk még egy épülettel gyarapodik. Jelenleg bérház. 1990 után ez az épület is felújult (tetőjavítás, újravakolás).

5. A parókia udvarán állott az egykori istálló. 1990-ben sikerült visszaszerelni a mások által jogtalanul használt épületet. Ezt is renováltuk, ma imatermeként használjuk. Az IKE is ebben az épületben folytatja tevékenységét.

Milyen jó lenne, ha így folytathatnánk egyházközségünk javainak sorolását: 232 hektár erdő, 33,5 hektár szántóföld. Ha ezek meglennének, apadnának anyagi gondjaink.

Az erdőt az államosítással, a szántóföldet a kollektivizálással vette el tőlünk a kommunista diktatúra.

Presbitériumunk határozatban szögezi le, hogy minden elvett ingatlant (épület, erdő, föld) visszakövetel. A jelen törvények viszont erre lehetőséget nem adnak, mivel „városi” egyházközségeknek nem adták meg a földterületek visszaszerzési jogát.

Ingó vagyontárgyaink megmentésére is többször fel kellett készülni. Az 1944 őszen bevonuló orosz csapatok veszélyeztették javainkat. A kegyzsereket sikerült a kútba elrejtetni, de az értékes terítők B.W. Daniel Polixena, Cserey Heléna és mások adományai a parókia feldúlásakor tönkrementek vagy eltűntek.

Egyházunk kifosztása folytatódott. Levéltárunk átvészelte a háború dúlását, de a kommunista hatalom komoly levéltári értékeket vett el tőlünk.

---

⁹ Uo. 97–98.

1975. augusztus 15-én, azzal az indoklással, hogy az egyházi levéltárak nincsenek megfelelő módon tárolva, a megyei állami levéltár átveszi „ideiglenes megőrzésre” levéltárunk legértékesebb iratait. Elsősorban a Wesselényi-családra vonatkozó keresztelési, házasságkötési, halotti anyakönyveket (1781–1845), családi könyvet, továbbá az egyházi iskolák iratait, a község szülötteinek anyakönyveit, házasságkötési és halotti anyakönyveit (1825–1844), jegyzőkönyveit (1846–1864), számadási iratait (1772–1775) és más értékes iratokat.

1989 után a presbitérium határozata alapján beadvánnyal fordultunk a megyei állami levéltárhoz, melyben kértük a törvénytelenül elvett levéltári dokumentumainknak a visszaszolgáltatását. Biztató választ kaptunk: majd rövidesen. Azóta hat év telt el, és hiába kérték magyar anyanyelvű egyházaink együttes nyilatkozatban is. A 472/1971 sz. törvényerejű rendelet, melynek alapján átvették levéltári anyagunkat, úgy tűnik, még mindig érvényben van.

Lelkészek

Az idők folyamán kimutathatóan ezek voltak:

1. 1634–?: Balai György (az 1634. jún. 18-án Szatmáron tartott közzsínat nevezi ki Zsibóra).

2. 1656–?: Veresmarti János (az 1656. jún. 18-án Szatmáron tartott közzsínat küldi papnak).

3. 1672–1677: Zilahi I. János (titoknokságot és esperességet is viselt).

4. 1678–?: Hétzei János (1686-ban nótárius lett).

5. Csapai István (működési ideje ismeretlen, meghalt Vervölgyön).

6. 1726–?: Debreczeni Dániel (meghalt Varsolcon).

7. 1748–1762: Györfi Ádám (székbeli bíróságot viselt, meghalt eklézsia nélkül).

8. 1762–1770: Zsombori György

9. 1770–1775: Zoványi Pál

10. 1775–1781: Bereczky Lajos

11. 1781–1815: Réthi József (1782. április 11-én a Cserey Heléna áttérése ügyében szerepelt; székbíró 1788-ban, nótárius 1814-ben, esperessé választott 1817-ben, meghalt Ballán 1817-ben).

12. 1815–1831: Debreczeni Sámuel

13. 1831–1834: Urházi György

14. 1834–1844: Salamon István

15. 1844–1848: Regéczi Nagy Pál (1845. nov. 19-én Lux Annát, ifjabb Wesselényi Miklós feleségét „azon ünnepélyes nyilatkozat után, miszerint az eddigi vallását a szent írással és lelke sugallatával ellenkezőnek találja s üdvét csak anyaszentegyházunk hite után reméli, a reformata anyaszentegyház kebelébe” bevette).

16. 1849–1882: Kun Károly (meghalt Zsibón, 1883. X. 31-én).

17. 1882–1912: Veress Sándor (meghalt Zsibón, 1912. VIII. 31-én).

18. 1913–1918: Dr. Boronkay Béla
19. 1920–1944: Csutak Károly (1944 őszén elmenekült családjával együtt a Zsibóra bevonuló orosz hadsereg elől).
20. 1945–1977: Z. Nagy Béla (meghalt Nagyváradon).
21. 1977-től: Molnár Endre

Rektorok (énekvezetők, tanítók hiányos feljegyzések alapján):

- 1748: Salamon György
- 1798–1817: Butsi György
- 1817–1861: Kispál Sámuel
- 1826–1832: Weszprémi István
- 1862–1865: Verestói György
- 1865–1870: Végh Gyula
- 1870–1913: Kispál Miklós
- 1914–1923: Csendes Imre
- 1923: Bereczky Lajos

Ezek a rektorok tanítottak az egyházi felekezeti iskolában. Az egyház iskolája a templom mellett állott. Az 1700-as években báró Daniel Polixena tartotta jó karban az iskolát, és ő volt az, ki „embereit rászoktatta oda járni”. Református iskolánk a reformáció elfogadásától 1895-ig működött. Ekkor azonban a folyton súlyosbodó iskolai terhek miatt az egyház átadta az iskolát a községnek, az pedig az államnak, nem sejtve, hogy az anyagi könnyebbségért egykor milyen nagy árat fog fizetni.

Kurátorok kimutathatóan a következők voltak:

- 1770–1775: Fejér György
- 1775–1776: Opris János
- 1805: Lőrincz István
- 1817–1819: Nagypál József
- 1832–1840: Daróczi János
- 1840–1844: Soós János
- 1845–1846: Fejér József
- 1846–1852: Zörgő József
- 1852–1860: Fejér József (másodsor)
- 1860–1862: Juhász András
- 1863–1875: Csehi János
- 1876–1901: Mátyus János
- 1902–1906: Molnár István
- 1907–1912: Daróczi K. György
- 1913–1915: Juhász Béni
- 1916–1918: Szekér Béni

1919–1922: Zörgő József
 1923–1925: Szép Béni
 1926–1929: Salamon Sz. Sándor
 1929–1936: Soós R. Albert
 1936: Szántó Ferenc

Az anyakönyvek vezetése egyházunkban 1781-ben kezdődött meg. A ref. egyház lélekszáma ettől az időtől kezdve:

1781-ben	500
1789-ben	529
1802-ben	583
1820-ban	546 (apadás)
1844-ben	697
1886-ban	1237
1890-ben	1318
1900-ban	1390
1910-ben	1489 (Ref. Naptár) 1656 (Magyar Szent Korona országai nak 1910. évi népszámlálása. Budapest 1912)
1920-ban	1675
1930-ban	1768
1992-ben	1832 (népszámlálás)

Érdekes összehasonlítás

Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása (Budapest 1912)		Népszámlálás 1992
Róm. katolikus	231	180
Gör. katolikus	648	211
Református	1656	1832
Ágostai v.	13	–
Ortodox	6	8652
Unitárius	6	–
Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása (Budapest 1912)		Népszámlálás 1992
Izraelita	485	–
Egyéb	2	293
Baptista	–	429
Pentikosztál	–	316
Ateista	–	4
Be nem vallott	–	55

A hitélet

egyházunkban valamikor nagyon eleven és hathatós életformáló erejű volt. Jegyzőkönyveink bizonyítják, hogy az egyház a híveknek valóban édesanyja volt, ki szeretettel táplált, nevelt, védett, s ha kellett, fenyített, dorgált és büntetett is az igaz, keresztyén, szent élet érdekében.

Az egyházi tanács elé idézés és megintés, az engedetlenek fenyítése, úrvacsorától való eltiltása napirenden volt: 1848 előtt pedig a büntetés is gyakori volt. Még ezelőtt 80 évvel is szigorúan büntette az egyház a káromkodókat, részegeseket és paráznákat. A viszálykodó házastársak az egyházi tanácshoz fordultak bajukkal, s az egyház igazságot osztott, békéltetett s legtöbbször helyreállította az egyetértést.

De az idők folyamán lassanként kiveszett a hit ereje a szívekből, csökkent az egyház fegyelmező ereje, s ezzel az erkölcsi élet is láthatólag romlott. Ma azonban ismét megtanultuk az evangéliumi igazságot, hogy a „lélek az, ami megelevenít”. Ez a felismerés indította meg egyházainkban mindenfelé az új lelki munkát.

Presbitériumunk is felismerte: nem csak az a feladata, hogy az épületek jó karbantartásáról gondoskodjék, hanem hogy az igaz hit ereje és az igaz keresztyén élet példaadása által az egyház életének legfőbb öre és irányítója legyen. Ezért igyekszik az egyházi fegyelmet is visszaállítani.¹⁰

1938-ban írja a fenti sorokat Csutak Károly lelkipásztor. Sajnos most is elmondhatjuk, amit ő leírt: „az idők folyamán lassanként kiveszett a hit ereje a szívekből”. A kommunizmus nem múlt el felettünk nyomtalanul. Sok emberben megingatta a hitet, sokat elidegenített a gyülekezettől.

Meg kell tanulnunk újra az evangéliumi igazságot: „a lélek az, ami megelevenít”.

Vállalni kell a csillagsorsot, a gyertyatartó szerepét.

Isten különböző karizmákat osztogatott és osztogat az egyes gyülekezetekben, de mindenkinek, aki csak karizmát kap az egyházban, függetlenül annak milyenségétől, feladata van, s ez a feladat csillagfeladat. Csillagként ragyogni az Istentől elfordult és elvetemedett nemzetség között (Fil 2,15).

„Ezek a személyek angyalok, mert Isten követeinek szolgálatát végzik. De ezek a személyek csillagok is. Szolgálatuk által ragyognak, fénylenek abban a gyülekezeti vagy családi helyzetben, amelyben szolgálatukat végezniük kell. Gyertyatartók is ezek a személyek, nem magánvállalkozók, nem egyéni érdekképviselők, hanem a világosság terjesztésével megbízott egyének. Ezek az angyalok a mindenkori lelkipásztorok, a mindenkori presbiterek, a mindenkori gondnokok, a hívő család pásztorálásával megbízott édesanyák és édesapák. Igen, ma ti vagytok ezek az angyalok, csillagok és gyertyatartók.”¹¹

¹⁰ Uo. 100.

¹¹ Molnár János: *Csillagsors. Prédikációk. A Királyhágómelléki Ref. Egyházker. kiadása, 1995. 256.*

Fontos szerepet játszott egyházunk életében az 1928-ban megalakult és 1945-ig működött Nőszövetség, valamint az Ifjúsági Egylet:

„A hitélet fokozására vallásos estélyeket, szeretetvendégségeket, templomi ünnepélyeket rendez, rendszeres bibliaórát tart, támogatja a hitéletnek fejlesztését és a gyermekek vasárnapi iskolai nevelését. Állandó gondviselője a szegényeknek, árváknak és betegeknek.

Minden karácsonykor jelentős ruha- és élelmiszeradományt oszt ki. Van-
nak állandó segítségével részesülő szegényei... Árvaház, diakonisszaintézet, kollégium részére minden évben elküldi adományát. Ifjúsági egyletünk is buzgó tevékenységet fejt ki. Énekkara, műkedvelő társulata s tagjai más nemű szereplése által elismerésre méltóan vesz részt minden vallásos és kulturális előadáson. Főcélja az ifjúság vallásos életének fejlesztése.

A vasárnapi iskola is drága ajándéka az Istennek arra, hogy ott a gyermekek megismerjék az Ő leghűbb barátjukat: Jézust.”¹²

1990-ben újra megalakul Zsibón a Nőszövetség, később az ifjúsági szervezet, az IKE is.

Isten áldása legyen munkájukon.

Több mint négyszázados múltra tekintettünk vissza. Ez a négy század egyházunk életének küzdelmes időszakát öleli fel, mely sok próbatételt hozott számunkra. Isten iránti hálával gondolunk arra, hogy ezen a hosszú úton megtartott és megsegített, hogy gyülekezetünkben megmaradjon az élő hit. Az Ő segítségét kérjük ma is, hogy az előttünk álló úton hitünkben megerősödvé tovább építhesstük Anyaszentegyházunkat, az Ő dicsőségére.

„Hagyjad az Úrra a Te utadat, és bizzál benne, majd Ő teljesíti. Felhossa a te igazságodat, mint a világosságot, és a te jogodat, miként a delet” (Zsolt 37,5–6).

---

¹² Csutak Károly, Ref. Naptár 1938. 101.

Tartalom

Molnár János	
Előszó	3
Molnár János	
Zsibó, te drága szülőfalunk	5
Szabó Csaba – Deák Zoltán	
Zsibó évszámokban.....	11
Szabó Mária	
Zsibó földrajzi leírása	17
Egyed Ákos	
Zsibó az 1821-es úrbéri összeírás tükrében	22
Péter Miklós	
A Wesselényiek.....	30
Veress Dániel	
„A jónak magvát mindenként hinteni kell”	52
Kozma Dezső	
A két Wesselényi – irodalmunkban.....	106
Zsigmond Attila	
A zsigóói Wesselényi-kastély	128
Mátyus Éva	
Wesselényi-szobor a Réz, Meszes és Bükk koszorújában	140
Az „árvízi hajós” naplója.....	148
Mátyus Éva	
A zsigóói református egyház története.....	160

